T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KADIN ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE'DE 2000 SONRASI İŞÇİ HAREKETİNDE KADINLAR

AYÇA TEZERİŞİR

2501160454

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. SERPİL ÇAKIR

İSTANBUL – 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı	:	AYÇA TEZERİŞİR	**Numarası**	:	2501160454
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı	:	KADIN ÇALIŞMALARI	**Danışmanı**	:	PROF.DR SERPİL ÇAKIR
Tez Savunma Tarihi	:	01.08.2019	**Saati**	:	15:00
Tez Başlığı	:	"TÜRKİYE'DE 2000 SONRASI İŞÇİ HAREKETİNDE KADINLAR"			

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin **36. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ'NE** OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF.DR. SERPİL ÇAKIR		Kabul
2-DOÇ.DR. PINAR MELİS YELSALI PARMAKSIZ		Kabul
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ BERRİN OKTAY		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-DOÇ.DR. ATEŞ USLU		
2-DR. ÖĞR. ÜYESİ TUBA DEMİRCİ		

ÖZ

TÜRKİYE'DE 2000 SONRASI İŞÇİ HAREKETİNDE KADINLAR

Ayça TEZERİŞİR

Kapitalist üretim ilişkilerinin ve ataerkil yapıların bir sonucu olarak kadınlar emek piyasası içinde dezavantajlı bir konuma sahiptir. Türkiye'de de tarihsel, siyasal ve ekonomik gelişmeler doğrultusunda bu dezavantajların kadınlar açısından daha da derin bir biçimde yaşantılandığı görülmektedir. Buna karşılık bu dezavantajlı konumun getirdiği eşitsizlik ve ayrımcılık ile mücadele edebilecek mekanizmaların geliştirilmesinin toplumsal cinsiyet ilişkileri ve kadın emeği bağlamında dönüşümler yaratabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışmada Türkiye'de 2000'li yıllarda kadın emeğinin dinamiklerinin ele alınması hedeflenmiş, siyasal, ekonomik ve politik bağlamda ücretli kadın emeğinin genel özellikleri değerlendirildikten sonra işçi hareketinde kadınların rolü incelenmiştir. Bu doğrultuda kadın işçilerin aktif olarak yer aldığı Novamed Direnişi, TEKEL Direnişi ve Flormar Direnişi'ndeki kadın işçilerin işçi hareketi içinde nasıl konum aldıklarını, hangi deneyimleri elde ettikleri ve tüm bunların Türkiye'de işçi hareketi ile kadın hareketine nasıl yansımaları olduğu üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Novamed Direnişinin ve TEKEL Direnişinin yer aldığı yayınlar ve akademik çalışmalar incelenmiş, Flormar Direnişi'nde ise işçi kadınlar ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. İşçi kadınların bir emek hareketi içerisinde aktif olarak yer almasının bir güçlenme, özneleşme ve özgürleşme olarak deneyimlendiği ve toplumsal cinsiyet ilişkileri bağlamında değişim ve dönüşümler yarattığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Emek, Sendika, Mücadele, Grev, Flormar, TEKEL, Novamed, Özgürleşme

ABSTRACT

WOMEN IN LABOUR MOVEMENT IN TURKEY DURING 2000'S

Ayça TEZERİŞİR

Women in labour market have a disadvantageous position due to the capitalist relations of production and patriarchal structures. As a result of the historical, political and economic developments in Turkey, it is observable that these disadvantages are experienced more intensely by women. In return, building up mechanisms to challenge the discrimination and inequality is an important way to transform the gender relations especially around women's labour.

This study aimed to examine the dynamics of women's labour in Turkey during the 2000's, in pursuit of understanding the basic features of women's wage labour in the circumstances of political, economic and social structures, and it examined the role of women in the labour movement. Accordingly, Novamed, TEKEL and Flormar strikes, which were the examples of women's active participation, were examined to see female workers' positioning within the labour movement, the experiences they had and how these strikes affected the labour movement and women's movement in Turkey. The study is based on publications and academic studies about the Novamed and TEKEL strikes, and in-depth interviews with the striker women in the Flormar Strike. The study finds out that the participation of women in labour movements has been an empowering and liberating experience which increased women's agency. The study also finds out that these experiences led to transformations in gender relations.

Keywords: Women, Labour, Trade Union, Movement, Strike, Flormar, TEKEL, Novamed, Liberation.

ÖNSÖZ

Bu tezin hazırlanmasında derin bilgi birikimini benimle paylaşan ve desteğini esirgemeyen değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Serpil Çakır'a,

Tezime sunduğu değerli katkılarıyla ufkumu açan, kadın mücadelesi konusunda her zaman görüşlerine çok değer verdiğim Prof. Dr. Sibel Özbudun'a,

Tezimi yazma ve bitirme aşamasında değerli görüşleri ve emeği ile bana destek olan Sadettin Evren'e çok teşekkür ediyorum.

Bu tezi hazırlarken temel hedefim emekçi kadınların özgürleşme mücadelesini görünür kılmak ve kadın çalışmaları alanına ufak da olsa bir katkı sunabilmekti. Bu süreçte işçi kadınların mücadeleleri ve yaşamlarını dönüştürebilme iradeleri, tezim için bana kaynak olmakla kalmadı, aynı zamanda güç verdi, ışık tuttu ve benim yaşamımı da dönüştürdü. Bu tezi başta Flormar işçileri olmak üzere tüm emekçi kadınlara adıyorum.

Ayça TEZERİŞİR
İSTANBUL, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....III
ABSTRACT.....IV
ÖNSÖZ.....V
TABLOLAR LİSTESİ.....IX
KISALTMALAR LİSTESİ.....X
GİRİŞ.....1

BİRİNCİ BÖLÜM
KADIN EMEĞİNE YÖNELİK KURAMSAL BİR ÇERÇEVE

1.1 Marksist Düşüncede Emek.....6
1.2 Marksizm'de Toplumsal İş Bölümü.....7
1.3 Marksizm'e Eleştiriler.....9
1.4 Özel Alan - Kamusal Alan Bağlamında Kadın Emeği.....12
1.5 Kadınların Mücadelesi ve Özgürleşmesi.....14

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE'DE EMEK MÜCADELESİ VE KADINLAR

2.1 Osmanlı'dan Bugüne İşçi Hareketleri ve Kadınlar.....23
2.1.1 Osmanlı Devleti'nden Türkiye'nin Kuruluş Yıllarına.....23
2.1.2 Cumhuriyet'in Kuruluş Dönemleri.....28
2.1.3 İkinci Dünya Savaşı Sonrası.....32
2.1.4 1980'den 2000'lere.....37
2.2 Türkiye'de Kadın Emeğinin Mevcut Durumu.....41
2.2.1 Kadın Emeği ve İş Gücüne Katılımı.....42
2.2.2 Ücretli Kadın Emeğinin Özellikleri.....47
2.2.3 Enformelleşme, Esnek ve Güvencesiz Çalışma.....51
2.2.4 Ücretler.....56
2.2.5 Ayrımcılık ve Diğer Sorunlar.....57
2.2.6 Örgütlenme - Sendikalaşma.....58
2.3 Kadın Emeği ve İstihdamına Yönelik Devlet Politikaları.....62

2.3.1 Uluslararası Gelişmeler.....62
2.3.2 Kalkınma Planları.....68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE'DE 2000 SONRASI İŞÇİ HAREKETİNDE KADINLAR

3.1 2000'li Yıllarda Türkiye'de Siyasal Durum, İşçi Hareketleri ve Kadınlar.....73
3.1.1 Neoliberalizm ve Küreselleşme.....73
3.1.2 Siyasal Durum ve Emek Politikaları.....75
3.1.3 Kadın Emeğine Dair Politikalar.....77
3.2 Kadınların Yer Aldığı Direnişler ve Grevler.....84
3.2.1 Novamed Direnişi.....86
3.2.1.1 Grev Öncesinde Novamed'deki Durum.....87
3.2.1.1.1 Serbest Bölgelerde Kadın Emeği.....87
3.2.1.1.2 Kadınların Novamed'de Yaşadıkları Sorunlar.....88
3.2.1.2 Novamed'de Grev Süreci.....90
3.2.1.2.1 Direnişin Başlaması.....90
3.2.1.2.2 Novamed Greviyle Dayanışma Kadın Platformu.....92
3.2.1.2.3 Uluslararası Destekler.....96
3.2.1.2.4 Özgün Bir Grev Olarak Novamed.....96
3.2.1.3 Toplu İş Sözleşmesinin İmzalanması ve Grev Sonrası.....97
3.2.1.4 Bir Güçlenme ve Özgürleşme Deneyimi: Novamed Direnişi.....99
3.2.2 TEKEL Direnişi.....104
3.2.2.1 Direnişe Giden Süreç.....105
3.2.2.2 Direniş Süreci.....108
3.2.2.3 Direniş Sonrası Süreç.....111
3.2.2.4 Bir Güçlenme ve Özgürleşme Deneyimi: TEKEL Direnişi.....112
3.2.2.4.1 "Anneliğin Politizasyonu".....118
3.2.2.4.2 Kadınların Omuzlarındaki Finansal Sorumluluk.....120
3.2.2.4.3 Toplumsal Cinsiyet Rollerinde Dönüşüm.....122
3.2.3 Flormar Direnişi.....123
3.2.3.1 Flormar'da Direniş Süreci.....123

3.2.3.1.1 Direniş Öncesi....123
3.2.3.1.2 İşçilerin Yaşadıkları Sorunlar....124
3.2.3.1.3 Direnişin Başlaması....125
3.2.3.1.4 Flormar Direnişi'ne Destekler....126
3.2.3.1.5 Direnişin Sonlanması....133
3.2.3.2 Araştırma Süreci – Kadın İşçiler İle Görüşmeler....135
3.2.3.2.1 Kadınların Yaşadığı Sorunlar....137
3.2.3.2.2 Kadın İşçilerin Talepleri....142
3.2.3.2.3 Bilinç: Kadın Olmaktan İşçi Olmaya....144
3.2.3.2.4 Kadın İşçilerin Destek Algısı....151
3.2.3.2.5 Bir Güçlenme ve Özgürleşme Deneyimi: Flormar Direnişi…156
SONUÇ....165
KAYNAKÇA....169
EKLER....184

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1:1988-1998 Yılları Arasında Türkiye'de İş gücüne Katılım.....**39**

Tablo 2: 2003-2018 Yılları Arasında Türkiye'de İş gücüne Katılım.....**42**

KISALTMALAR LİSTESİ

AB : Avrupa Birliği

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

a.g.g. : Adı geçen görüşmeci

AKP : Adalet ve Kalkınma Partisi

akt : Aktaran

BBC : British Broadcasting Corporation

BKİ : Bağımsız Kadın İnisiyatifi

Bkz. : Bakınız

BM : Birleşmiş Milletler

CEDAW : Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Aganist Women

DİSK : Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu

DTP : Demokratik Toplum Partisi

ECOSOC : Economic and Social Council

EHP : Emekçi Hareket Partisi

EKD : Emekçi Kadınlar Derneği

EMEP : Emek Partisi

ESP : Ezilenlerin Sosyalist Partisi

ETUC : European Trade Union Confederation

FITEQA : La Federación de Industrias Textil-Piel, Químicas y Afines

CC:OO : Comisiones Obreras

HAK-İŞ : Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu

ICEM : The International Federation of Chemical, Energy, Mine and General Worker's Unions

ICTFU : International Confederation of Free Trade Unions

ILO : International Labour Organization

IMF : International Monetary Fund

ITUC : International Trade Union Confederation

İGD : İlerici Gençlik Derneği

İKD : İlerici Kadınlar Derneği

İKK : İl Koordinasyon Kurulu

İŞKUR : Türkiye İş Kurumu

KAOS-GL : Kaos Gay ve Lezbiyen Kültürel Araştırmalar ve Dayanışma Derneği

KEİG : Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi

KESK : Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu

KİHP : Kadının İnsan Hakları Projesi

KOBİ : Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler

LGBTİ : Lezbiyen Gay Biseksüel Transseksüel İnterseks

NATO : North Atlantic Tready Organization

OHAL : Olağanüstü Hal

ÖDP : Özgürlük ve Dayanışma Partisi

PSI : Public Services International

SDP : Sosyalist Demokrasi Partisi

SGK : Sosyal Güvenlik Kurumu

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

SSK : Sosyal Sigortalar Kurumu

SSGSS : Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

TMMOB : Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği

TOBB : Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

TTB : Türk Tabipler Birliği

TUC : Trades Union Congress

TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu

UİD-DER : Uluslararası İşçi Dayanışması Derneği

UİS : Ulusal İstihdam Stratejisi

UİSB : Ulusal İstihdam Stratejisi Belgesi

vd : Ve diğerleri

vs : Vesaire

GİRİŞ

Bu çalışma, Türkiye'de 2000'li yıllarda kadın emeğinin dinamikleri, siyasal, ekonomik ve politik bağlamda ücretli kadın emeğinin genel özellikleri ve işçi hareketinde kadınların durumu üzerine bir analiz sunmayı hedeflemektedir.

Dünyada kapitalizmin içinde bulunduğu açmaza karşı neoliberalizmin gelişmeye başladığı 1970'li yıllardan itibaren kuralsızlaşan, esnekleşen ve küreselleşen emek piyasasının durumu işçiler açısından hayli olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Diğer bir yandan ise kapitalizmin ataerkil karakteri, toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerinden kadınları baskı altına almaktadır. Ataerkil kapitalizmin sömürüsü altında kadın işçilerin emek piyasasında çok daha dezavantajlı konumda olduğu görülmektedir; bu, işin ekonomik yönünü yansıtmaktadır. Toplumsal ve siyasal açıdan ise kadınların kimliğine ve bedenlerine yönelik bir tahakküm söz konusudur.

Kadın emeği ile ilgili bazı özgün durumlar söz konusu olmakla birlikte dünyadaki bu genel eğilimin yansımaları Türkiye'de de görülmektedir. Emek piyasasında kadınların dezavantajlı durumu birçok açıdan incelenmeye değerdir. Türkiye'de özellikle 2000 sonrasında neoliberal politikaların derinleştiği ve emek piyasasının da buna uygun biçimde şekillendiği, mevcut siyasal iktidarın politikalarının da bu eğilimleri desteklediği görülmektedir. İşçilerin emeğinin giderek daha da değersizleştiği bu koşullarda işçilerin üzerinde artan baskılara karşılık sınıf mücadelesinin de ivme kazandığı görülmektedir. Elbette siyasal, ekonomik ve toplumsal koşullar birlikte değerlendirildiğinde işçi hareketinin dinamikleri değişkenlik gösterebilmektedir.

İşçi hareketi içerisinde kadınlar, bazı özgün koşullara sahiptir. Özellikle ücretli emek piyasasında yer almasına karşılık evdeki sorumlulukların, çocuk bakımının genellikle kadınların omuzlarında olması, emek piyasasında kadınların erkeklere nispeten karşılaştıkları zorluklar, sendikalaşma oranlarının çok düşük olması gibi durumlar işçi hareketindeki konum alışlarını da etkilemektedir. Bu bağlamda kadınların işçi hareketinin içinde yer almasının hem kadın mücadelesi hem de işçi hareketi açısından önemli bir yerde durduğu düşünülmektedir. Kadınların direniş içinde politik özne olarak yer almalarının hem direnişin dinamiği açısından,

hem de kadınların kendi bireysel yaşamları açısından dikkate değer sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Bu dinamikleri analiz etmenin, "*kadınların kurtuluşu*" olarak kavramsallaştırdığımız toplumsal cinsiyete yönelik eşitsizlik, baskı ve sömürünün kaldırılması açısından bize yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma, bu hedefler ile, Türkiye'de 2000'li yıllarda gerçekleşmiş olan üç işçi direnişini (Novamed Direnişi, TEKEL Direnişi ve Flormar Direnişi) ele alarak kadınların bu direnişler içinde nasıl konum aldığını incelemektedir. Büyük çoğunluğunu kadınların oluşturduğu Novamed Direnişi emek sömürüsü ile birlikte kadın bedenine yönelik tahakküme karşı bir başkaldırı niteliğindedir. Flormar Direnişi de benzer bir biçimde çoğunluğunu kadınların oluşturduğu ve kadın-erkek ayrımcılığının çalışma yaşamındaki yansımalarını görünür kılan bir direniştir. TEKEL Direnişi ise özelleştirme politikalarına karşı sınıf hareketinin büyük bir başkaldırısı olup niceliksel olarak kadınların çokluğundan ziyade kadınların direniş içindeki aktif mücadelesi ile ön plana çıkmış olan bir harekettir. Birbirlerinden farklı dinamiklere sahip olmalarına rağmen bu üç direniş toplumun geniş kesimlerince sahiplenilmiş ve hak mücadelesi olarak meşru bir zemine oturmuş olan direnişler olma özelliği taşımaktadırlar ve bu açıdan benzer özelliklere sahip oldukları görülmektedir. Bu çalışma Türkiye'deki deneyimler ile sınırlandırılmıştır, ancak kadınların ücretli emek piyasasında yaşadıkları sorunlar ve bunlara karşı geliştirdikleri direniş pratikleri sadece Türkiye'ye özgü değildir. Dünyada birçok kadınların özne olarak yer aldığı birçok greve ve kadın direnişi deneyimine rastlamak mümkündür.

"*Ücretli emek piyasasındaki kadınlar*" denildiğinde oldukça geniş bir kapsam ile karşı karşıya kalırız. Kamu sektöründe çalışan kadınlardan özel sektörde çalışan beyaz yakalı işçilere, hizmet sektöründe çalışan kadınlardan fabrikalardaki mavi yakalı işçilere, merdiven altı atölyelerde emeklerinin hiçbir görünürlüğü olmayan kadınlara kadar geniş bir yelpazeden söz etmekteyiz. Kuşkusuz emek piyasasının bu kadar kuralsızlaştığı koşullarda işçi sınıfı, yalnızca mavi yakalı fabrika işçilerinden ibaret değildir. Ücretli kadın emeğine yönelik bütünlüklü bir analiz ortaya koyabilmek için tüm bu farklı gruplara dair çalışma yürütmek zorunludur. Bu çalışmanın kapsamı (ilk iki bölümde genel olarak ücretli kadın emeğinin

özelliklerine değinilse ve tarihsel - siyasal açıdan ücretli kadın emeğinin geniş bir çerçevede ele alınması söz konusu olsa bile) sanayi sektöründeki mavi yakalı kadın işçilerin toplumun birçok kesimince sahiplenilen ve meşrulaşan direnişleri ile sınırlı tutulmuştur. Bunun özel olarak iki sebebi bulunmaktadır: birincisi, işçi hareketi içerisinde kadınların politik özne haline geldikleri, güçlendikleri deneyimler sömürü koşullarının görece daha derin ve görünür olduğu ancak sendikalaşmanın olanaklarının bulunduğu ve belli bir direniş kültürü yaratabildiği alanlarda göze çarpan örnek deneyimler ile ortaya çıkmaktadır; ele alınan üç direnişte bu farklı deneyimleri görebilmek mümkündür. İkincisi ise bu direnişler sokağın ve fabrikaların deneyimleridir. Sokaktaki, fabrikadaki direnişi akademinin konusu haline getirmek, toplumsal mücadelede doğru analizler ortaya koyabilmek açısından bize yol gösterici olabilir. Aynı zamanda bu deneyimlerin akademiye de katkı sunacağı temennisindeyim.

Çalışmanın birinci bölümünde kadın emeğine yönelik kuramsal bakış, Marksist perspektif ve bu perspektife gelen eleştirilerle birlikte sosyalist feminist literatürde kadın emeğine yönelik önemli kuramsal çalışmalarla verilmeye çalışılmıştır. Feminist literatürün kadın emeğini ele alırken ev içi emeğe özel olarak önem atfettiği görülmektedir. Bu doğrultuda ev içi emeğin üretim - yeniden-üretim veya kamusal alan - özel alan ikiliği doğrultusunda ele alınışı incelenmiş ve üretim alanında toplumsal mücadele ve özgürleşme açısından kadın mücadelesine değinilmiştir.

İkinci bölümde Türkiye'de ücretli kadın emeği ve emek hareketinin farklı bileşenleri içerisinde yer alan kadın emek hareketi, tarihsel süreç ve devlet politikaları bağlamında incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise 2000'li yılların neoliberalizm ve derinleşen sömürü koşullarının Türkiye’deki işçi hareketini ve ücretli kadın emeğini nasıl etkilediğine bakılmış, ardından kadınların emek hareketindeki rollerini örnekleyen, Novamed, TEKEL ve Flormar Direnişleri incelenmiştir. Böylece kadınların emek hareketine katılmaları, harekete etkileri, yaşamlarındaki dönüşümler ve özel-kamusal alan bağlamındaki özgürleşme ve özne olma deneyimleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu özneliğin hem kadın hareketi hem de emek hareketi tarafından sonuçlarının daha

fazla ele alınması bu konu ile ilgili dinamikleri daha görünür kılmayı gerektirmektedir.

Türkiye'de kadın emeğine yönelik akademik çalışmalara olan ilgi son yıllarda giderek artmaktadır. Özellikle kadınların öne çıktığı direnişler ilgili literatürde çeşitli araştırmalara rastlamak mümkündür. Örneğin Novamed işçilerinin mücadelesini ele alan Saygılıgil, *Bir Kadın Grevi: Serbest Bölgede Kadın Olmak* isimli çalışmasında Novamed'de direniş sürecini ve Novamed fabrikasında kadın işçilerin karşılaştıkları baskıları beden politikaları açısından değerlendirmiştir (2018). Yine, Saygılıgil ve Sağlam, serbest bölgelerde çalışan kadınların deneyimlerini konu alan *Serbest Bölge* ve DESA işçilerinin mücadelesini anlatan *Kafeste Kuş Gibiydik* isimli belgeselleri çekmişlerdir (Saygılıgil, 2018). Novamed Direnişini beden üstündeki tahakküme karşı başkaldırı olarak gören çalışmalar da vardır (Ergüder, 2008; Fougner & Kurtoğlu, 2011; Ustubici, 2009). 2011 yılında gerçekleşen Bericap Direnişi'ndeki kadınların direnişi bir güçlenme deneyimi olarak yaşantıladığı üzerine bir analiz Davutoğlu tarafından gerçekleştirilmiştir (2018). TEKEL Direnişi, özellikle işçi sınıfının analizi, yeni toplumsal hareketler ve özelleştirme politikalarının işçi sınıfına etkileri açısından incelenmiştir. Türkmen'in *Sosyal Eylem İçinde Öğrenme: TEKEL Direnişi Örneği* (2011) ve bunu takiben *Eylemden Öğrenmek: TEKEL Direnişi ve Sınıf Bilinci* (2012) isimli eserleri, toplumsal eylemlerin dönüştürücü gücü ve eylemin öğretici niteliği üzerinden TEKEL Direnişi'ni ele alan çalışmalardır. Sayılan ve Türkmen'in birlikte yaptıkları bir çalışma olan *TEKEL Direnişi: Ekmek ve Gül*, direnişteki kadınların deneyimlerini ve bu deneyimlerin kadınların yaşamlarına olan etkisini konu alan bir başka çalışmadır (2010). Seray Kumlu, *Neoliberal Çağda İşçi Sınıfının Konumu ve Sınıf Hareketi: 4/C ve TEKEL Direnişi Örneği* (2012) isimli çalışmasında TEKEL Direnişi'ni ele alırken kadın işçilerin konumunu da incelemiştir. Benzer biçimde TEKEL Direnişi'nin politik, toplumsal, iktisadi açıdan ve işçi sınıfı bilinci açısından ele alındığı çalışmalar da vardır (Bulut, 2010; Bürkev, 2010; Özuğurlu, 2010). Akduran direnişin öncesinde özelleştirme politikaları bağlamında TEKEL fabrikalarında çalışan kadınların deneyimlerini ele almıştır (2004). Kıran, *Grev ve Direnişlerde Kadın Deneyimleri-TEKEL Direnişi Örneği* ile kadın işçilerin deneyimini incelemiştir (2017).

Flormar Direnişi, henüz çok yeni olması nedeniyle (2018 Mayıs-2019 Mart) TEKEL ve Novamed kadar incelenmemiştir. Kendi tez çalışmam, bu alanın belki de ilki olma özelliğini taşımaktadır. Bu direnişin kendinden öncekilerle benzerliklerine ve farklılıklarına bakılacak, kadın mücadelesi ve sınıf bilinci açısından bir direnişin dinamikleri, kadınların özgürleşme mücadelesinin özel alan - kamusal alan bağlamı da ihmal edilmeden bu iki alan arasındaki ayrımın kırılganlığı ile ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Eylem içinde olmanın ve direnişin toplumsal hareketler literatüründe dönüştürücü, özgürleştirici ve güçlendirici rolünü ortaya koyan çalışmalar bize göstermektedir ki bu dönüşümün, güçlenmenin ve özgürleşmenin tek koşulu nihai olarak belirlenen hedef noktasına varmak değildir. Toplumsal öznelerde süreç içerisinde, inişler ve çıkışlarla birlikte, kazanım sağlanamasa bile bir sonraki adımı atabilme iradesinde bu dönüşümleri görebilmek mümkündür. Diyalektik bir süreç olan bu dönüşümü kadınların açısından bakarak incelemek ve kadınların öznel deneyimlerine özel bir önem atfetmek, kadınları güçlendiren bir perspektiften bakan bir metodoloji ile hareket etmemizi zorunlu kılmaktadır.

Araştırmanın ilk iki bölümünde literatür taraması yapılarak kadın emeği ve kadın hareketlerine dair yapılan analizler derlenmiştir. Üçüncü bölümde ise TEKEL Direnişi ve Novamed Direnişi yine literatürdeki verilerle beraber incelenmiş, bazı bulgular bu çalışmanın kuramsal çerçevesi ışığında farklı bir açıdan yorumlanmıştır. Flormar Direnişi'ne dair bulgular ise Flormar işçisi kadınlarla 17 Eylül-20 Kasım 2019 tarihleri arasında ses kayıt cihazı kullanılarak yapılan derinlemesine görüşmeleri ve çeşitli basın kuruluşlarının yaptıkları röportajları kapsamaktadır. Toplamda 6 kadın işçi ile birebir derinlemesine görüşme, 4 kadın işçi ile ise grup halinde görüşme gerçekleştirilmiştir. Bunun dışında ses kayıt cihazının kullanmadığı daha çok sohbet havasında geçen görüşmeler de olmuştur. Bu görüşmelerin daha sonra yazılı notları alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KADIN EMEĞİNE YÖNELİK KURAMSAL BİR ÇERÇEVE

1.1 Marksist Düşüncede Emek

Marksizm, emek-sermaye çelişkisini iki sınıf (üretim araçlarının sahibi olanlar ve üretim araçlarının sahibi olmayıp emek gücünü satanlar) arasındaki uzlaşmaz bir çelişki olarak görür. Marksist perspektife göre altyapı olarak adlandırılan ekonomik sistem, yani kapitalist üretim ilişkileri, tüm üstyapı ilişkilerini (hukuk, sanat, bilim, eğitim gibi) kendi devamlılığını sağlayabilmek adına belirler ve şekillendirir. Mevcut ekonomik sistemin devamlılığını sağlamak için emek vazgeçilemez bir unsurdur. Emek, Marx tarafından kullanım değeri üretmek için harcanan fiziksel ve zihinsel yetenekler olarak tanımlanır. İşçi, emeğini ücret karşılığında satmak zorundadır, yaşamına devam edebilmesinin yolu budur; kapitalizmin devam edebilmesinin yolunun da bu olduğu gibi: emeklerini satın aldığı işçilerin ürettiklerini yeniden işçilere satarak sistemin devamlılığı sağlanır. Bir yandan ise işçilere emeklerinin karşılığının çok daha azı ödenir, buradan elde edilen artı değer, kapitalist birikimin ana unsurunu oluşturur (Marx, 2017).

Marx, kapitalist sistemi tahlil ederken burjuvaların işçi sınıfı üzerinde kurduğu egemenliği açığa çıkardığı gibi aynı zamanda işçilerin kendi emeklerine yabancılaşması meselesinin üzerinde çokça durur. *1844 El Yazmaları'*nda bu düşüncenin yansımalarını görmek mümkündür:

> "İnsanların dünyalarının değersizleşmesi, nesnelerin dünyalarının değer kazanması ile doğru orantılı olarak artar. Emek sadece emtia üretmekle kalmaz, genel olarak emtia ürettiği ölçüde kendini ve işçiyi de meta olarak üretir(…) Bu olgu sadece şunu dile getirir: emeğin ürettiği nesne, onun ürünü, yabancı bir varlık olarak, üreticiden bağımsız bir erk olarak ona karşı koyar. (...). İşçi kendi emek ürünü karşısında yabancı bir nesne karşısındakiyle aynı ilişki içindedir. (...) İşçi, yaşamını nesneye koyar. Ama o zaman yaşamı kendisinin değil, nesnenindir. Demek ki bu etkinlik ne kadar büyükse işçi o kadar nesnesizdir. O emeğinin ürünü olan şey değildir. Öyleyse ürün ne kadar büyükse işçi o kadar az kendisidir. İşçinin kendi ürünü içinde yabancılaşması sadece emeğinin bir nesne, dışsal bir varoluş durumuna geldiği anlamına değil ama emeğinin kendi dışında, ondan bağımsız, ona yabancı ve onun karşısında özerk bir varlık olarak var olduğu ve nesneye geçirdiği yaşamın hasım ve yabancı bir yaşam olarak ona karşı çıktığı anlamına da gelir" (2011:141-142).

Marx'ın bu görüşlerine göre işçinin ürettiğine yabancılaşması kapitalist sistemin emek sömürüsünün daha da derinleşmesi için bir zemin oluşturmaktadır.

Marksizm, emeği ele alırken konuya cinsiyetlerarası bir perspektif ile yaklaşmaz. Kadın işçilerin ve erkek işçilerin koşullarının farklı olduğu açık olsa bile (Hatta Marx, özellikle Kapital'de kadın işçilerin yaşadığı sömürüye, insanlık dışı çalışma koşullarına sıkça gönderme yapar) (Marx, 2017), ana çelişki emek-sermaye çelişkisi olduğu için toplumsal açıdan tüm diğer tahakküme ve sömürüye dayalı ilişkiler yeni toplumsal düzende ortadan kalkacaktır. Kadınların nihai olarak özgürleşmesi de üretim ilişkilerinin değişmesi ile, sömürü düzeninin ortadan kalkması ile mümkün olacaktır (Zetkin, 1988).

Feministlerin kadın emeğini ele alırken Marksizm'e yönelik temel eleştirisi kuramda kadın emeğinin yeteri kadar yer bulmamasıdır. Bilhassa kadının ev içindeki emeği, yani yeniden-üretim alanında kapitalizm açısından yarattığı değerler bütününün Marksist teoride ele alınmamış olması birçok feminist tarafından Marksizm'in "*cinsiyet körü*" bir yaklaşımının olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. Aşağıda bu feminist itirazlara detaylı olarak değinilecektir.

1.2 Marksizm'de Toplumsal İş Bölümü

Marksizm, birçok toplumda ailenin emek gücünün devamlılığını sağlayan ve gelecek nesillerin bu devamlılığı sağlaması için üreme işlevini yerine getiren bir yapı olarak var olduğunu söyler (Vogel, 1990:141).

Marksist terminolojide üretim, toplumsal açıdan değer yaratan, işçinin dışarıda emeğini satmak suretiyle gerçekleştirdiği edimdir. Yeniden-üretim ise kapitalist üretim koşullarının devamlılığını sağlayacak olan süreçtir (Marx, 2017). Feminist terminolojide bu kavram detaylandırılmış, emek gücünün ailede yeniden üretimi işçinin ertesi gün emeğini yeniden satabilmesi için gerekli ihtiyaçların karşılanması olarak ele alınmıştır. Ayrıca gelecek nesillerin de üretime katılabilmesi için çocukların yetiştirilmesi ve bakımı da yeniden-üretime dahildir. Ev içi emek ve toplumsal emek olarak kavramsallaştırabileceğimiz bu ikilik, toplumsal iş bölümü adı altında kadın ve erkeğin ayrı ayrı sorumlu tutulduğu alanlar olarak karşımıza

çıkar. Doğal bir bölüşüm olarak nitelendirilen bu iş bölümünün yaşamı kolaylaştırıldığı savunulmakla birlikte bu iş bölümü kadın erkek arasındaki eşitsiz ilişkilerin temelinde yatan tahakkümün bir dayanağı olarak da ele alınabilir (Mies, 2012).

Engels'in, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* isimli eseri, cinsiyet meselesine vurgu yapan ilk eserlerden biridir (Yaman, 2013). Engels toplumsal iş bölümünden bahsederek kadınların aile içerisindeki konumuna gönderme yapar:

> "Kadın-erkek arasında daha önceki toplumsal durumlardan bize miras kalmış bulunan eşitsizlik, hiçbir zaman, kadının iktisadi baskı altında oluşunun nedeni değil sonucudur. Çocuklarıyla birlikte birçok evli çifti kapsayan eski komünist ev ekonomisinde, kadınlara bırakılan ev yönetimi, tıpkı erkekler tarafından yiyecek sağlanması gibi, toplumsal zorunluluk taşıyan bir kamu işiydi. Ataerkil aile ve ondan da çok tek eşli olan bireysel aileyle birlikte, her şey değişti. Ev yönetimi, kamusal niteliğini yitirdi. Bu iş artık toplumu ilgilendirmiyor: bir özel hizmet haline geldi; toplumsal üretime katılmaktan uzaklaştırılan kadın bir başhizmetçi oldu. Toplumsal üretim yolunu -ama yalnız proleter kadına- yeniden açan, günümüzün büyük sanayidir. Ama bu yol öylesine koşullar içinde açılmıştır ki, kadın, eğer ailenin özel hizmetiyle ilgili görevlerini yerine getirmek isterse toplumsal üretimin dışında kalır ve bir şey kazanamaz; buna karşılık, eğer toplumsal üretime katılmak ve kendi hesabına kazanmak isterse ailesel görevlerini yerine getirmekten uzak kalır...." (2008:71-72).

Engels, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte ev ve çalışma yaşamı olarak ikiye ayrılmış olan toplumsal iş bölümüne dikkat çekerek kadının omuzlarına yüklenen "*ailesel görevleri*" ve toplumsal üretimde yer almasını çifte bir yük olarak ele almaktadır.

Marx ise *Alman İdeolojisi'*nde şu sözleri söyler:

> "Bütün bu çelişkileri içinde taşıyan ve kendisi de aile içindeki doğal iş bölümünde ve toplumun ayrı ayrı ve birbirine karşıt ailelere ayrılışında yatan bu iş bölümü aynı zamanda işin ve ürünlerin üleştirilmesini, aslında nicelik bakımından olduğu kadar nitelik bakımından da eşit olmayan dağılımı içerir. Aile içindeki elbet henüz çok ilkel ve gizli olan kölelik ilk mülkiyettir ki bu mülkiyet aynı zamanda modern iktisatçıların tanımlamasına mükemmelen uymaktadır; bu tanımlamaya göre mülkiyet başkasının iş gücünden serbestçe yararlanma yetkisidir. Kaldı ki iş bölümü ve özel mülkiyet özdeş deyimlerdir. Birincisinde faaliyete göre anlatılan şey, ikincisinde bu faaliyetin ürününe göre dile getirilmektedir" (Marx & Engels, 2004:57-58).

Marx'ın burada üretim ve yeniden-üretim alanlarına gönderme yaptığı görülmektedir. Üretimde işçilerin emeğine el konulmasının bir benzerinin de ailede yaşandığını dile getirmektedir.

Engels'e göre kadının omuzlarındaki "*ailesel görev*" yükü, kadınla erkeğin aile içindeki eşitsiz konumları (ki Engels aile içindeki kadının proleter, erkeğin ise burjuva olduğu benzetmesini yapar) ve erkeğin kadın üstünde kurduğu tahakküm ortadan kalkmadığı sürece kadınların özgürleşebilmesinin koşulları oluşmayacaktır. Kadınların kurtuluşu için ilk adım kadınların toplumsal üretime katılmasıdır. Engels bunun da iktisadi bir birim olarak ailenin ortadan kalkması anlamına geldiğini söyler (2008:71-72). Engels'in kadının özgürleşebilmesinin koşullarının ancak ücretli çalışma içerisinde gerçekleşebileceğini vurgulaması, kadın emeği açısından dikkate değer bir görüştür. Marx'ın ve Engels'in ardından Aleksandra Kollontay, Clara Zetkin, Rosa Luxemburg gibi birçok Marksist devrimci bu görüşü savunmuşlardır (Donovan, 2013).

1.3 Marksizm'e Eleştiriler

Marksist teoriyi ev içi emek ile birlikte yorumlayan ilk düşünürlerden biri Eli Zaretsky'dir. Zaretsky, kapitalizmin özel alan ve kamusal alan olarak ayırdığı ikili sisteme atıfta bulunarak erkeklerin sorumlu olduğu üretim alanı ve kadınların sorumlu olduğu ev emeği olarak karakterize olan toplumsal iş bölümünün birbirinden koparıldığını öne sürmektedir (akt: Donovan, 2013:154; akt: Hartmann, 2016:162). Zaretsky, kapitalizmin bu yarattığı ikilik nedeniyle kadınları hem ücretli emek piyasasında çalışmaya hem de evde emeğin yeniden üretimi için ücretsiz olarak çalışmaya zorladığını belirtmekte ve bu yeniden üretimde harcanan emeğin erkekler için değil sermaye için olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla da özgürleşmek için koşulun cinsiyetler arası bir mücadele değil kapitalizmle mücadele olduğunun altını çizmektedir. Konuya yönelik feminist eleştiriler Zaretsky'nin ataerkil yapıları dikkate almadığını vurgulamaktadır (Hartmann, 2016:162-164).

Bir diğer öne çıkan isim ise Mariarosa Dalla Costa'dır. Dalla Costa, Engels'in kadın özgürleşmesinin kadının toplumsal üretime girmesi ile gerçekleşebileceği fikrine karşı çıkmıştır. "*Kadınlar çalışarak kurtulacakları mitini reddetmelidirler*"

der ve ücretli emek piyasasının kadın açısından özgürleştirici olduğu görüşünü reddeder (Donovan, 2013:156). Dalla Costa, ev içi emeğin bizzat bir değer ve hatta artı değer yarattığı ve sermaye için gerekli olduğunu vurgulayarak kadınların ev içi emek için ücret almaları gerektiği görüşünü savunarak bu tartışmayı bir adım daha ileriye götürmüştür. Dalla Costa, burada bir iş için ücret almanın kadınların yaptıkları işe dair bilinçlerini ve farkındalıklarını yükselteceğini, bunun da işin toplumsal açıdan önemini anlamalarını sağlayacağını, bunun da toplumsal mücadelede yer almalarını koşullayacağını vurgulamaktadır. "*Ücret fabrikalardaki toplu pazarlığın bize gösterdiğinden daha fazla emeği yönetir. Kadınların emeği sermaye dışında bir hizmet olarak gözükür*" diyen Dalla Costa sermayenin ücretli işçi-ücretsiz işçi arasında yarattığı yapay bölünmeyi ve hiyerarşiyi reddetmekte, ücretsiz emeğin sömürüsü anlaşılmadığı sürece ücretli emeğin sömürüsünün de anlaşılamayacağını savunmaktadır (akt: Mies, 2012:84-85).

Dalla Costa'nın bu görüşleri ev içi emeğin değerinin tanımlanması açısından önemli bir noktada durmaktadır (Hartmann, 2016:166). Mies bu kuram ile ilgili şu noktaya varır:

> "Dalla Costa ve ben kadınların sömürüsünden üçlü anlamı içinde bahsederiz, kadınlar erkekler tarafından (yalnızca ekonomik olarak değil, aynı zamanda insan olarak da) sömürülürler ve ev kadını olarak sermaye tarafından sömürülürler. Ücretli işçiler olmaları durumunda ayrıca ücretli işçi olarak da sömürülürler. Ancak bu sömürüyü bile belirleyen ve ağırlaştıran şey birbirleriyle bağlantılı diğer iki sömürü biçimidir" (2012:93).

Donovan, kadınların ücretli emek piyasasında yer almasının özellikle Marx'ın tariflediği "*kendi emeğine yabancılaşma*" sürecinde ekonomik açıdan görece bir bağımsızlık getirecek olsa da bir özgürleştirici adım olamayacağını ifade eder (2013:150). Donovan, Benston'ın *Kadının Kurtuluşunun Ekonomi Politiği* eserine atıf yaparak ev işinin iktisadi açıdan detaylı olarak ele alındığı bu eserde Benston'ın kadın emeğinin ücretlendirilmediği için para ile var olan bir toplumda değersiz olarak görüldüğünü vurguladığını ifade eder ve ev içindeki kadın emeğinin kullanım değeri ürettiğinin altını çizer. Benzer biçimde Lise Vogel'in de bu konudaki görüşlerini ele alan Donovan (2013), Vogel'in kadınların ev içindeki emeklerine yönelik bir bilinç ve farkındalık oluştuğunda bunun kadınları da devrimcileştirerek

eylem içerisinde yer almalarını sağlayacak bir konuma gelmelerini sağlayabileceğini söylediğini dile getirmektedir.

Hartmann, *Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği* isimli eserinde Marksist düşünürlerin kadın sorununu ele alırken ataerkil yapıları dikkate almamalarını eleştirerek ataerkinin maddi temelinin erkeklerin kadınların emek gücü üstünde denetim kurması olduğunu savunmaktadır. Burada da kapitalizmin gelişim sürecinde artan rekabet ve sömürü koşulları ile beraber proleterleşmenin artması ve kadınların emek piyasasına dahil olmaya başlamasının ardından sekteye uğrayan ev içi işlerine karşılık erkeklerin ailelerine bakmalarına yetecek kadar ücret, yani aile ücreti talep etmeleri, kadın ve erkeklerin ücret konusunda yaşadıkları ayrımcılığın maddi temelini oluşturur. Hartmann bunu şu şekilde ifade eder: "*Aile ücretleri o sırada ataerkil ve kapitalist çıkarların kadınların emek gücü konusundaki çatışmalarının çözümü olarak anlaşılabilir*" (2016:183) ve şöyle devam eder:

> "Çoğu erkek için aile ücretlerinin gelişmesi erkek egemenliğinin maddi temelini iki biçimde garanti eder: birincisi erkeklerin iş gücü piyasasında daha iyi işleri vardır ve kadınlardan daha yüksek ücret alırlar. İş gücü piyasasında kadınların daha düşük ücret alması hem erkeklerin kadınlar üzerindeki maddi avantajını kalıcılaştırır hem de kadınların eş olmayı bir meslek olarak seçmesini teşvik eder. İkincisi, kadınlar ev işi yaparlar, çocuk bakarlar ve evde doğrudan erkeklerin yararlandığı diğer hizmetleri yaparlar. Buna karşılık kadınların evle ilgili sorumlulukları, iş gücü piyasasındaki aşağı konumlarını pekiştirir." (2016:184).

Burada Hartmann hem erkeklerin çıkarları hem de sermayenin çıkarları açısından kadınların daha düşük ücretli olarak çalıştırılmasının daha kârlı olduğunu hatırlatmaktadır. Nihayetinde, kadın işi erkeklerinkine göre ikincil olarak tanımlanarak değeri düşürülmekte, kadınların ücretlerinin daha düşük olması erkek egemenliğini sürdürülmesinin garantisini sağlamakta ve kadınların erkeklere ekonomik bağımlılığının sürdürülmesi devam etmektedir (2016:189).

Christine Delphy, maddeci feminizm görüşü üzerinden konuya dair bazı önemli noktalara değinmektedir. Kadınların ev içi emeğinin kapitalizm açısından büyük bir kâr alanı yarattığını vurgulayan Delphy, özellikle ücretsiz tarım işçisi olan kadınların vazgeçilmez katkısını dile getirmektedir. Sanayileşmeyle birlikte kadının tarımdaki rolünün azalması, bazı kadınların ücretli işçi olarak emek piyasasına katılması söz konusu olmuştur. Ancak yeniden-üretim alanı her zaman kadının

sorumluluğunda olmuş ve hatta bu emek giderek daha da değersiz hale gelmiştir. Ev içi emeğin devamlılığını sağlayan ise aile ve evlilik kurumudur. Ev içinde erkeğin kadından üstün olan konumu, kadının emek piyasasına katılmasını engellemekte veya katılsa da aldığı ücretin erkek tarafından denetlenmesine sebep olmaktadır. Bu açıdan Delphy, kadınların ezilmesindeki baş unsuru ataerkil yapılar ve erkekler olarak görür (2016).

Maria Mies, kadınların emeği ve kadınların kurtuluşu ile ilgili Marx'ın ortaya koyduğu emek sermaye çelişkisinin çözülmesinin tali çelişki olan kadın sorununun çözülmesini koşullayacağı tahlilinin artık yeterli olmadığı üzerine fikir yürütür ve ataerkiye özel bir önem atfederek ve kapitalist düzende ataerkil yapıların daha da derinleşmekle kalmayıp kapitalizmin adeta "*kanı-canı*" haline geldiğini savunur; tezini bu düşünceyi temele alarak kurar. Bunu da "*kapitalist ataerki*" olarak kavramsallaştırır (2012:12).

Molyneux, ev işine dair kuramcıların yaygın olarak kabul ettiği bir düşünce üzerinde durur: "*ev işinin emek gücünün günlük yeniden-üretimi için gerekli emeği ("karşılıksız olarak") sunmak suretiyle emek gücünün değerini düşürdüğü tezi*". Ve Molyneux, emek gücünün değerinin belirlenmesinin özgül toplumlar ve tarihsel bağlamlara bağlı olarak gerçekleştiği görüşünü savunur; bu, işçi sınıfının bağlı olduğu kültürel ve politik bağlama, emekçilerin pazarlık gücünü etkileyen koşullara bağlıdır (2016:125). Dolayısıyla bir işçi ailesinin geçimini belli standartlara bağlamaya yetecek tek bir ücret olarak aile ücreti, gerçekte ailedeki bireylerin geçimini sağlamaya yeterli ise, bu, kadınların emek piyasası dışında kalmalarını ve ev işlerinden sorumlu olmalarını koşullayan bir durum olacaktır. Ancak aile ücretinin yeterli olmadığı durumlarda kadın da emek piyasasında yer almak durumunda olacaktır ve bu durumda kadının hem kamusal alan da hem de evde çifte bir sorumluluk yüklenmesi söz konusu olacaktır.

1.4 Özel Alan - Kamusal Alan Bağlamında Kadın Emeği

Kamusal alan - özel alan kavramlarının kökenleri Antik Yunan'a kadar dayanır. Polis (kamusal alan) ve oikos (özel alan, hane) olarak ikiye ayrılan bu kavramsallaştırmaya göre polis, özgürlüğün, dünyayı değiştirip dönüştürme

iradesinin hakim olduğu alan iken oikos belirlenmiş ve bağımlı olunan bir alandır (akt: Günindi Ersöz, 2015). Kamusal alana dair tartışmalarda Jürgen Habermas önemli bir isimdir. Fraser, Habermas'ın "*kurumsallaşmış bir söylemsel etkileşim alanı*" olarak kamusal alanı tariflediğine dikkat çeker. Habermas kamusallığın ancak ekonomik koşullar herkese eşit fırsatlar tanıdığı koşullarda güvence sağlayabileceğini vurgulamıştır (Fraser, 1998). Bu açıdan Fraser, feminist literatürde aile ve ev içi dışında kalan tüm alanların kamusal alan olarak tanımlanmasının hem kuramsal hem de pratik açıdan "*devlet, ücretli işin resmi ve ekonomik alanı ve kamusal söylem alanları*" olan üç alanın birbirine karıştırılmasına sebebiyet verdiğinin altını çizmektedir.

Fraser'ın görüşleri bu açıdan önemli olmasına karşılık, feminist literatürün kamusal - özel alan ayrımında kadın emeğini nasıl ele alındığının incelenmek zaruri görünmektedir. Üretim - yeniden-üretim, görünen emek - görünmeyen emek, özel alan - kamusal alan olarak farklı şekillerde yapılan bu kavramsallaştırmalar kadın emeği açısından dikkate değer fikirler sunmaktadır. Aşağıda bu fikirlere değinilmektedir.

Molyneux (2016), aile ücreti tezinden yola çıkarak, bu ücretin genellikle cinsiyete dayalı bir iş bölümünün sonucu olarak ortaya çıktığını ve ailede kadın ve erkeğin görev ve sorumluluklar açısından birbirini tamamlamasının hakkaniyetli olduğu görüşünün hakim olduğunu söylemektedir. Ancak cinsiyete dayalı iş bölümünün sorumlulukların yerine getirilmesini işlevsel kılan teknik bir iş bölümü olmasının ötesinde bir tahakküm ve tabiiyet ilişkisini de dayattığını dile getirir. Örneğin kadınlar ücretli işçi olarak düşük ücretli ve vasıf gerektirmeyen işlerde çalışmaktadır ve ücretli çalışsalar bile ev içi sorumluluklar yine onların omuzlarındadır. "*Emek piyasasının kendisi kadınların ev içi alanındaki konumları ile ev dışındaki var oluşları arasında dolaysız bir bağlantı kurarak onların yeniden üretimdeki rollerini tamamlar ve pekiştirir*" der Molyneux ve kadınların sadece ev içindeki konumlarının toplumdaki konumlarını belirlediği düşüncesine karşı çıkarak kadınların emek piyasasındaki dezavantajlı durumlarının da ev içindeki rollerini pekiştiren bir işlevi olduğunu savunur. Molyneux, işsizlik ve kriz dönemlerinde genellikle önce kadınların işten çıkarıldığının altını çizerek bunun da toplumsal iş

bölümünden kaynaklandığını dile getirir; çünkü aile ücretinin de ortaya koyduğu gibi, kadınlar zaten gelir getiren asli kişiler değildir ve aile ücreti kadının da geçimini sağlayabilmektedir. Dolayısıyla "*Kadınlar üretim ve yeniden-üretim alanları arasında sıkışıp kalmışlardır ve başka birisinin gelirine bağımlı oldukları varsayılır*" (2016:152).

Molyneux bu görüşlerinden yola çıkarak kadınların özgürleşmesi için verecekleri mücadelenin hem evde hem de dışarıda gerçekleşmesi gerektiğini savunmaktadır: ev içinde ezilmeye karşı çıkarak ve ev dışında da ayrımcılığın kalkması için mücadele ederek. Molyneux şöyle söyler: "*Bu, her iki alanda da her şeyden önce cinsiyete dayalı iş bölümüyle ve onun toplumdaki etkileriyle, özellikle de ev içi alanı ile kamu alanı arasındaki bağlantılar ortaya konarak yüzleşilmesi anlamına gelir*" (2016:152). Böylece hem kamusal alanda hem de özel alanda ilişkileri eşit bir temelde yeniden inşa etmeden kadınların kurtuluşunun mümkün olamayacağının altını çizer

Mies (2012), ekonomiyi "*görünen*" ve "*görünmeyen*" sektörlere bölme stratejisinin kapitalist birikim sürecinin en başından beri kullandığı bir yöntem olduğunun altını çizer. Mies'a göre, görünmeyen kesim, yani ev ekonomisi, reel ekonomiden dışlansa da aslında gerçek ekonominin temelini oluşturmaktadır (2012:57). Mies, özel ve kamusal arasındaki ayrımın kapitalist sanayi toplumunun temel karakteristiği olduğuna, iş bölümü için gerekli ve ilerici bir durum olarak tariflendiğine dikkat çeker (2012:63) ve şöyle söyler: "*Erkeklerle kadınlar arasında var olan hiyerarşik iş bölümü ve dinamikleri, egemen üretim ilişkilerinin, yani belirli bir çağa ve topluma ait sınıfsal ilişkilerin ve daha genel olarak ulusal ve uluslararası iş bölümünün bir parçasını oluşturur*" (2012:110).

1.5 Kadınların Mücadelesi ve Özgürleşmesi

Ev içi emeğin görünür kılınmasına dair literatürün incelenmesi özellikle Marksizm'in kadın emeğini ele alma biçimine getirilen eleştiriler açısından dikkate değerdir. Dahası, yukarıda değinildiği gibi kadının yeniden-üretim sürecinde omuzlarına yüklenen sorumluluk, ücretli emek piyasasındaki konumunu, üretim süreçlerindeki dinamiklerini etkilemektedir. Ancak literatüre bakıldığında ücretli

emek piyasasındaki kadınların emeğinin ve mücadelesinin de kendine özgü dinamikleri olduğu görülmektedir.

Kadınlar sanayinin gelişmesi ve makineleşmenin artmasıyla beraber toplumsal üretime yığınsal bir biçimde katılmışlar ve erkek işçilerin yerine geçmeye başlamışlardır. Hatta Engels, *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu* isimli eserinde Britanya İmparatorluğu'nda çalışan fabrika işçilerinin yarısından fazlasının kadın olduğunu ve yaklaşık yarısının da 18 yaşından küçük olduğunu dile getirmekte, yetişkin erkek işçilerin toplam işçi sayısının dörtte birinden azını oluşturduğunu söylemektedir (akt: Özbudun, 2015). *Kapital*'de de dikkat çekildiği üzere bu kadınların çalışma koşulları oldukça zorludur. *Komünist Manifesto*'da da bu insanlık dışı koşulların ortadan kalkması, kadın işçilerin hem aile içindeki, hem de toplumsal üretimdeki sömürüsünün ortadan kalkması amacıyla, "*ailenin temel iktisadi birim olmaktan çıkartılması*" için mirasın ilga edilmesi gerektiği öne sürülmektedir. "*Gerçek bir kadın ve erkek hak eşitliği, benim kanımca ancak ikisinin de sermayece sömürülmesi ortadan kaldırılır ve özel ev emeği bir kamu sanayisine dönüştürülürse bir gerçeklik olabilir*" diyen Engels, kadınların özgürleşmesi için ailenin ortadan kaldırılmasının gerekli olduğunu vurgulayan ilk düşünürlerdendir. Bu doğrultuda çocuk bakımı ve ev işlerinin toplumsallaşarak tüm bu yaşam tarzının köklü bir biçimde değiştirilmesini ve sosyalizmle beraber yeni yaşamın kurulmasını kadın-erkek eşitliği ve kadınların kurtuluşu için en önemli unsur olarak görmekte, ancak bunu sosyalizmden sonraya ertelenebilecek bir mesele olarak değil kadınların toplumsal mücadeleye katılarak işçi sınıfının mücadelesi içinde yer alarak bir ivme kazanacağını vurgulamaktadır (akt: Özbudun, 2015:93-94).

Marksist literatürde kadınların özgürleşmesi ile ilgili fikirler bundan ibaret değildir. Örneğin Özbudun'un (2015) dikkat çektiği üzere, kadınların özgürleşmesi, Ekim Devrimi ile beraber salt işçi kadınların koşullarının düzeltilmesi, toplumsal üretime katılarak özgürleşmesi bağlamında ele alınmamaktadır; sosyal yaşamdaki düzenlemeler ve kadınların elde ettiği haklar sadece üretim alanında değil tüm yaşamda kadınların özgürleşebilmesi adına belli düzenlemeler için adım atıldığını göstermektedir. Lenin'in ve Troçki'nin bu konudaki düşüncelerine dikkat çeken Özbudun şöyle söyler:

> "Kadın sorununun salt kadınların üretime çekilmesiyle değil (bu, kapitalizmin zaten gerçekleştirdiği bir şeydir), kadınların domestik kölelikten kurtularak yaşamın tüm alanlarına özgürce ve eşit koşullarda katılmasından geçtiği, yalnızca Lenin ve Troçki değil, onlarla birlikte Sovyet Devrimi'ne katılan, omuz veren çok sayıda komünist kadın için de ilkeseldir" (2015:114-116).

Burada Clara Zetkin'in görüşlerine yer vermek de önemli görünmektedir. Kapitalizmin gelişimi ile birlikte Zetkin şöyle söyler:

> "Yeni üretim ilişkileri kadının şimdiye kadarki (aile içindeki) faaliyetinin iktisadi temelini yıkmakla kalmamış, bununla birlikte aynı zamanda kadına önceden düşen toplumsal, kamusal konumu da sarsmış; eski, erkeğin üstünlüğü üzerine kurulu aileyi alaşağı etmiştir. Aileyi şimdiye kadar bir arada tutan, kadının ev ocağı ile sınırlı çalışmasıydı; kadının fabrikaya kaydırılan faaliyeti alışılagelmiş aile yaşamını yok etti, ama aynı zamanda ekonomik bağımsızlığın ve böylece kadın cinsinin kurtuluşunun da ilk temel taşını koydu" (1988:16).

Burada ekonomik bağımsızlığın tek kurtuluş imkanı olmadığını, ilk temel taş olarak nitelendirildiğini vurgulamak gereklidir. "*Mücadele eden proletaryayla birleşmesi için sınai kadın işçisinin örgütlenmesi, ekonomik ve politik olarak aydınlatılması en yüksek önemdedir*" diyerek mücadeleye de vurgu yapmakta ve sosyalist hareketin zaferi için kadın işçilerin rolünün çok önemli olduğunun altını çizmektedir. O zamanlarda Zetkin kadınların fabrikalarda örgütlenmesine gönderme yapmaktadır: "*Kadın yoldaşlarımız çok kadın iş gücü çalıştıran işletme ve fabrikalarda, iş yeri temsilciliklerine ve hizmetliler konseyine kadın üyelerin seçilmesini; kooperatiflerde vs. Kadın denetim komisyonlarının kurulmasını sağlamalıdırlar*" (1988:73).

Zetkin, kadınların çalışma yaşamına katılmasının anlamını şu sözlerle daha net şekilde ortaya koyar:

> "Proleter kadınların mesleki çalışma hakkı pratikte, sınırsız, keyfi kapitalist sömürü anlamına geldiği sürece, bir komedidir. Bunun uğruna kavga, erkek ve kadın için eşit işe eşit ücret mücadelesine; tüm meslek sahibi kadın ve kızlar için etkin koruma yasaları için mücadeleye; ev kadınının ve annenin yükünü hafifleten ve böylelikle onu toplumsal ekonomi için özgür bırakan toplumsal kurumlar için mücadeleye dönüşmek zorundadır" (1988:89).

Burada kastedilen kapitalizmin yaptığı üzere kadınların salt çalışması değildir, aynı zamanda toplumsal mücadeleye de katılmasıdır.

Konuya daha çok sınıf mücadelesi perspektifinden bakan bu düşünürlerin görüşlerinin yanı sıra Marksist-feminist literatürde önemli bir isim olan Mies'a yeniden değinmek, özellikle ataerki kavramının kadınların ezilmesindeki rolü ve mücadelesi açısından ele alınması için zaruridir.

Mies, neoliberalizmle birlikte dünyadaki politik, ekonomik ve toplumsal değişimlerin postmodern ideolojinin de öne çıkmasını sağladığını ifade eder. Bunun yansımalarını başkaldırı ve eylemlilikte de ortaya koyar. Postmodern söylemin ezme-ezilme, sömürü, kapitalizm, ataerki gibi kavramları elimine etmeye çalışırken mücadeleler ve toplumsal hareketler de diyalektik materyalist yaklaşımdan uzaklaşarak söylemsel analizlere yönelmeye başlamıştır. Bu da feminist hareketin ataerkil kapitalizmle olan mücadelesini toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama yönünde değiştiren bir unsur haline gelmiştir, feminist hareketin sistemle olan sorunundan ziyade sistem içi değişimleri hedeflendiği görülmektedir. Mies bu duruma karşı çıkarak kadın sorununun çözüme kavuşması için tüm toplumsal ilişkilerin uluslararası sermaye ve küreselleşme çerçevesinde ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Yani Mies, bir sistem eleştirisi ortaya koymakta, ataerkinin ve kapitalizmin birbirinden ayrılamaz biçimde kadınların emeğini nasıl kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirdiğini vurgulamaktadır. Aksi takdirde sermaye ve hızının düşmemesi gereken büyüme sürecinin feminist hareketin canlılığı sebebiyle bu hareketi kendisine yedeklemeye çalışacağının altını çizmektedir (2012).

Nancy Fraser da Mies'a benzer bir biçimde, postmodernist ideolojinin ve ikinci dalga feminizmin kapitalist toplumsal dönüşümü meşru bir zemine çektiğini söylemektedir. Feminizmin kimlik politikalarını daha fazla öne çıkararak ve kültürel feminizmi öne alarak sisteme yönelik bir yeniden inşaya değil tanınma üzerinden politika yürüttüğünü söyleyerek eleştiri getirmiştir (2012). Cinzia Arruzza, Tithi Bhattacharya ve Nancy Fraser *"%99 İçin Feminizm"* hareketi ile beraber bir manifesto yayınlayarak liberal feminizmin nihai amacının eşitlik olmadığının altını çizerler. Toplumsal hiyerarşiyi yıkmak yerine kadınların "*güçlendirilmesi*" adı altında piyasaya hizmet eden liberal feminizmin "*neoliberalizm için mükemmel bir mazeret ürettiğini*" dile getiren yazarlar, konuya daha antikapitalist bir perspektiften yaklaşarak %99 için, yani dünyanın tüm zenginliğini elinden tutan %1'lik kesimin

dışında kalan tüm insanlık için, emperyalizme ve savaşa karşı olan bir feminizmin gerekliliği üzerinde dururlar (2019).

Bu doğrultuda emeğin yeniden üretiminin kapitalist toplum açısından bir değer yarattığı düşüncesi Fraser ve onu izleyenler tarafından da savunulur ve "*sınıf mücadelesi, toplumsal yeniden üretime ilişkin mücadeleleri bünyesinde barındırır*" diyerek salt sınıf mücadelesi değil sistem karşıtı tüm radikal hareketlerin birlikte mücadele etmesinin kadınları özgürleştirebileceğini dile getirirler (2019).

Tüm bu tariflenen sömürü düzeni içerisinde kadınların özgürleşmesinin hem özel hem de ve kamusal alanda mücadele etmeleri ile mümkün olabileceğini dile getiren ve ücretli emek piyasasındaki kadınların rolüne önem atfeden bu görüşlerin Marksist kökenli olduğu görülmektedir. Tarihsel materyalizm ve tarihi yapanların özne olan insanlar olduğu fikrinden yola çıkılarak eylemselliğin özgürleştirici rolünün Marx, Engels ve birçok Marksist kökenli düşünür tarafından ele alındığı görülebilir. Bu noktada Marx ve Engels'e yeniden dönmek zaruri görünmektedir.

Engels, *Kutsal Aile*'de şu sözleri söylemektedir:

> "*Tarih hiçbir şey* yapmaz. "engin zenginliğe sahip *değildir*" o, "savaşımlara *girişmez*"! Tersine bütün bunları yapan, bütün bunlara sahip olan ve bütün savaşımlara girişen, *insandır*, gerçek ve yaşayan insan; hiç kuşkunuz olmasın, insanı *kendi* ereklerini kullanan —sanki kendi başına bir kişiymiş gibi— tarih değildir; tarih, kendi öz erekleri ardından koşan insanın etkinliğinden başka bir şey değildir. (Marx & Engels, 2009:137).

Bu düşünce Marx'ın tarihsel materyalizm fikrinin bir özeti niteliğindedir. Tarihi yapan insanın kendisidir. Kurulu bir düzen içerisinde edilgen ve pasif olarak değil bizzat düzeni yaratan, eyleyen, yeniden inşa eden olarak insan, tarihi bizzat yapandır. *Alman İdeolojisi*'nde şu sözleri söyler: "*İnsanların tarihi yapabilmek için yaşamlarını sürdürebilecek durumda olmaları gerektiği öncülünden işe başlamak zorundayız*" (Marx & Engels, 2004:52). Burada diyalektik bir süreç söz konusudur. Egemen ideolojiye karşı sömürülen işçi sınıfının bilinçlenmesi ve devrimci praksis içinde yer alması, tarihin akışını değiştirir. Petrovic Marx ile ilgili şu sözleri söylemektedir: "*Marksist felsefe bir devrimci eylem felsefesidir; çünkü onun*

çekirdeği özgür yaratıcı eylemi ile dünyayı ve çevresini şekillendiren ve değiştiren bir praksis varlığı olan insan kavramıdır" (akt: Donovan, 2013:144).

Praksis, Marksist literatürde önemli bir kavramdır. Freire ve Gramsci gibi düşünürler praksis kavramı üzerinde durmuştur. Freire praksisi şöyle tanımlar: "*İnsanların etkinliği, eylem ve derinlemesine düşünmeden oluşur: Bu praksistir, dünyanın dönüştürülmesidir.*" Freire eylem ve düşünme öğelerinin birbiriyle bütünleştiği bu süreci geleneksel olarak bir bilinçlenme (*conscientizaçao*) olarak tarif eder ve kavramsallaştırır (akt: Mayo, 2011:86-87).

Benzer şekilde Freire de Petrovic'in şu sözlerini vurgulamaktadır: "*Sadece kişinin içinde yaşadığı dünyayı ve kendini sayesinde değiştirdiği eylem özgür eylem olabilir... Özgürlüğün olumlu bir koşulu, gerekliliğin sınırlarının, yaratıcı insani yeteneklerin idrak edilmesidir... Özgür bir toplum mücadelesi, sürekli artan ölçüde bireysel özgürlük yaratmadıkça özgür bir toplum mücadelesi değildir"* (Freire, 1991:107).

Shaul, Freire'in *Ezilenlerin Pedagojisi* kitabının önsözünde şu sözlere yer verir:

> "İnsanın varlıksal yetisi kendi dünyası üzerinde eylemde bulunan ve bu dünyayı dönüştüren bir özne olmak ve bunu yaparken bireysel ve kolektif olarak daha tam ve daha zengin bir hayat olasılığına doğru hareket etmektir. Freire'in değindiği bu dünya durağan ve kapalı bir düzen, insanın kabul etmek zorunda olduğu, kendini uydurmaktan çok, üzerinde çalışılması ve çözülmesi gereken bir problemdir; insanın tarihi, yaratırken kullandığı malzemedir, belirli bir zaman ve yerde insandışılaştırıcı olanı alt ederek ve niteliksel bakımdan yeni olanı yaratma cesareti göstererek yerine getirdiği bir görevdir." (1991:12).

Burada Freire'in bireyi özne olarak ele almasının Marx'ın tarihsel materyalizm anlayışı ile aynı doğrultuda olduğu söylenebilir. Eylem, bu doğrultuda yorumlanabilir: özneler uyum sağlayanlar değil, değiştiren ve dönüştürenlerdir, bu da insanlaşmanın yoludur. Toplumsal hareket ve direnişler de bu doğrultuda ele alınabilir.

Donovan da Freire'nin görüşlerine önem atfeder. Bunun bilinç yükseltme ile bağlantısının kurarak "*deneyimlerin paylaşılmasının grubun o deneyimdeki ortaklıklarını ve o olumsuz deneyimin ve ezilmelerinin politik nedenlerini görmesine*

yol açacağı varsayılır." der. "*Bir sınıfın veya grubun eleştirel çözümleme yoluyla bilinçleneceğini ve kendi koşullarının politik olarak farkına varacağını*" varsaydığını söyler. Bilinç yükseltme politik olarak ezilen grubun bir üyesi olduğunu fark etmeyi sağlar; Donovan bunun Marksizm için sınıf, feminizm için cinsiyet olduğunun altını çizer (2013:167-168).

Freire'in bu görüşleri Marksist düşünür Gramsci'nin fikirleriyle de benzerlik göstermektedir. Gramsci'ye göre toplumsal hareketler dönüştürücü nitelikleri ile eyleyiciler meydana getirir. Gramsci bu konu ile ilgili özellikle fabrika konseyi deneyimlerinden ders çıkarılması gerektiğinin altını çizmiştir (Mayo, 2011:63). Fabrika işçilerinin konseylerdeki deneyimleri, üretim sürecinde kendi emeklerinin önemini ve üretimdeki temel rolünü keşfederek üretim sürecinin kontrolünü ele alabilecek zihinsel gücü elde etmektedirler. "*Bu noktada işçi, üretici haline gelir, işçi iş yerindeki üretim sürecinin bütün düzeylerindeki rolüyle tüm dünyaya ilişkin bir bilinçlilik kazanır*" diyerek bu bilincin sadece mevcut duruma dair değil daha geniş ölçekte bir özgürleşme deneyimi olduğunu vurgulamaktadır (2011:66). Gramsci'ye göre üretici güçler bilinç kazandıkları ölçüde, kapitalizmin esaretinden kurtularak özgürleşir ve köle olmaktan çıkarak insanlaşır (2018:109). Gramsci'nin ve Freire'in özgürleşmeyi daha çok sınıfsal bir bakışla ele aldığını söylemek mümkündür; işçiler ve ezilenler nezdinde konuyu ele almaktadırlar. Cinsiyet mücadelesine yönelik vurgulara her ikisinde de rastlamak pek mümkün değildir. Bu sebeple bazı feminist düşünürlerin eleştirilerine maruz kalmışlardır (Mayo, 2011:147). Ancak bu durum, insanın özne haline gelmesi ve eylemin özgürleştirici rolünü temellendirmeleri açısından çok önemli bir noktada durdukları gerçeğini değiştirmez.

Marksist gelenekten gelen bir diğer önemli isim Amerikalı antropoloji ve siyaset bilimi profesörü James Scott'tur. Scott, *Tahakküm ve Direniş Sanatları* (2014) isimli çalışmasında, eylemin ve direnişlerin özgürleştirici ve dönüştürücü gücü ile ilgili dikkate değer görüşler sunmaktadır. Scott, ezilenler ve ezenler arasındaki tahakküm ve direniş pratiklerinin her zaman bir toplumsal eylem, ayaklanma şeklinde ortaya çıkmadığı, ancak ezilenlerin günlük yaşam pratiklerinde, dilde kullandıkları simgelerde, dedikodularında, söylentilerinde, alaylı ve imalı söylemlerinde, şakalarında, "*kılık değiştirmiş şekillerde*" kendini açığa vurduğu

fikrini ortaya atmaktadır. Bu, Scott'a göre her zaman için yanlış bilinç veya dalkavukluk olarak değil, hayatta kalma stratejisinin bir biçimi, hatta örtük bir savaş biçimi olarak yorumlanmaktadır. Scott bu biçimde, örtük bir biçimde dışa vurulan direnişi "*gizli senaryo*" olarak tabir eder. Kamusal senaryo olarak tabir ettiği eylemler ve direnişler görünür olanlardır: köylülerin efendiye karşı çıkışları, köle isyanları, işçi direnişleri ve daha nicesi (2014).

Scott, bir direnişin kamusal olarak görünür hale getirildiği durumları ezilenler için bir tatmin, gurur ve kendini gerçekleştirme pratiği ve dahası politik olarak ciddi öneme sahip bir edim olarak tariflemektedir (2014:307). Köle Frederick Douglass'ın efendisi ile mücadelesini dile getirdiği anlatısını vurgulayan Scott, Douglass'ın sözlerini aktarmaktadır:

> "Daha önce bir hiçtim; artık bir insan olmuştum... Ona direndikten sonra kendimi daha önce hiç hissetmediğim gibi hissettim. Yeniden doğmak gibi bir şeydi bu... artık ölmekten korkmadığım bir noktaya ulaşmıştım. Biçimsel açıdan bir köle olarak kaldıysam da bu ruh beni aslında özgür bir adam yaptı. Bir köle kırbaçlanmadığı zaman yarıdan fazla özgür demektir" (2014:308).

Douglass'ın, insanlaşmaktan ve özgürleşmekten bahsetmesi dikkate değerdir. Burada özgürlük tanımının da kişiye göre biçimlendiği görülmektedir. Kişinin "*özgürleşme*" olarak deneyimlediği, fiziksel koşullar içerisindeki fiili durumu değil, zihnen ve kendi kişiliğini ortaya koyabilme açısından bir özgürleşmedir. Scott bir benzer örneği ise Darlene Still'in sözleri ile ifade etmektedir, iş yerinde cinsiyetin nedeniyle yaşadığı ayrımcılık sebebiyle iş yerindeki diğer kadınlarla beraber işverene karşı duran bir kadın olan Still şunları söylemektedir: "*İçimde birikmiş olan tüm bu öfkenin artık serbest kalması, bana havlayanlara benim de havlayabilmem... daha geniş bir kadınlar topluluğunda sesimi yeniden bulabilmem harika bir duyguydu*". Kadın eylemlilikleri açısından düşünüldüğünde Still'in deneyimi büyük önem taşımaktadır. Scott, ezilmenin içten içe birikmiş olan öfkesinin dışa vurulmasını "*kişinin daha önce güvenli bir şekilde gözden uzak tutulan karakterinin bir parçasını ortaya koyduğu için*" öz saygıya ve kişiliğe dair bir güçlenme edimi olarak tarif etmektedir (2014:309).

Scott aynı zamanda ezilenlerin direnişinin görünür hale geldiği biçimlerin doğrudan birbirlerine temas etmeseler bile tüm ezilenler açısından paylaşılabildiği

edimler olarak tarifler. Yani Scott'a göre gizli senaryonun açık bir şekilde ilan edilmesi, benzer ezilme deneyimi içinde olan kişiler açısından bir birleştirici güç taşır (2014:328). Bu da bizi kişisel bir özgürleşme deneyiminin ötesinde kolektif bir özgürleşme deneyimine götürür.

Tüm bu düşünürlerin ifade ettiği eylemselliğin insan olmaya, insan olmanın dönüştürücü, eyleyici rolüne ve bu eyleyiciliğin özgürleşme deneyimi olarak tanımlanan pratiklere dönüşmesine değinmenin, bunun kadın mücadelesi ile ilişkisini kurmanın ve bu çalışmadaki işçi kadınların deneyimlerini de bu doğrultuda değerlendirmenin kadınların özgürleşmesi üzerine fikir üretebilmek açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE EMEK MÜCADELESİ VE KADINLAR

2.1 Osmanlı'dan Bugüne İşçi Hareketleri ve Kadınlar

Bu bölümde, Osmanlı Devleti'nden günümüze kadar olan süreçte Türkiye'deki önemli siyasal gelişmeler, işçi sınıfının ve kadın işçilerin durumu, gelişen işçi hareketleri ve bu hareketler içerisinde kadınların rolü ele alınarak tarihsel bir arkaplan sunulacaktır.

2.1.1 Osmanlı Devleti'nden Türkiye'nin Kuruluş Yıllarına

Siyasal ve ekonomik durum: Osmanlı Devleti bir tarım toplumdur. Sanayileşme 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti'nde ilk kapitalist ilişkilerin doğmaya başladığı, ilk kapitalist manüfaktürlerin ortaya çıktığı görülmektedir (Sencer, 1969:67). Tanzimat Fermanı'nın yayınlanması ve batılılaşmanın hız kazanması dönemin önemli siyasi gelişmeleridir. Siyasal rejim açısından mutlakiyetçilik ile ulusal egemenlik arasında bir geçiş dönemi söz konusudur; ekonomik ve siyasal istikrarsızlıklar merkeziyetçiliği güçlendirmeye yönelik adımlar atılmasını zorunlu kılmıştır. Ancak Sencer'in yorumuna göre bu bir üstyapı değişikliğinden öteye gidememiş, dolayısıyla da düzeni değiştirmekte etkisiz kalmıştır. 1856'da yayınlanan Islahat Fermanı ise emperyalizmin egemenliğinin altına girildiğinin resmileşmesi olarak tarif edilebilir. Siyasal fikir akımlarının ivme kazandığı bir dönem olarak tarif edilebilecek bu süreçte öne çıkan üç temel siyasi akım Batıcılaşma, Türkçülük ve Meşrutiyetçilik olmuştur (Sencer, 1969:71-73).

Sencer (1969), Osmanlı'da işçi sınıfının oluşumunu ve yapısını incelerken 1870-1908 tarih aralığındaki önemli siyasal gelişmelerin Meşrutiyet'in ilanı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidara gelmesi, Cemiyete karşı muhalefet partilerinin kurulması ve Abdülhamit'in İstibdat dönemi olduğunu vurgular. Osmanlı'da bu dönemlerde ulusların bağımsızlaşma hareketleri ve isyanları hız kazanmıştır. 23 Aralık 1876'da Meşrutiyet ilan edilmiş ve Kanun-i Esasi yayınlanmıştır, Meclis-i Mebusan açılmış ancak 1878'de Abdülhamit'in baskılarıyla kapatılmış, İstibdat

dönemi olarak tarif edilen süreç başlamıştır. Osmanlı-Rusya arasındaki 93 Harbi'nin ağır bir yenilgiyle sonuçlanması, ülkenin dört bir yanında patlak veren isyanlar, ilk kez sosyalist düşüncenin Ermeniler ve Bulgarlar ile beraber benimsenip yayılmaya çalışılması, Jön Türkler hareketinin önderlerinin II. Meşrutiyet'i ilan etmesi bu dönemin öne çıkan gelişmeleridir. I. Dünya Savaşı'nın da bir sonucu olarak ülkenin ekonomik durumunun oldukça zayıf olduğu, kalkınmanın ancak dış yardımla sağlanabildiği ve dış borçların giderek arttığı bu dönemde Osmanlı'nın emperyalizmin boyunduruğu altında olunduğu görülmektedir (Sencer, 1969).

İşçi sınıfının durumu: İşçi sınıfının ortaya çıkışı ve işçilerin bir sınıf niteliği kazanması özellikle sanayileşme ve kapitalizmin gelişiminin sonucudur. Ancak kapitalizmin ve sanayileşmenin gelişmeye başlamasından önce de Osmanlı'da ücretli çalışanların çeşitli örgütlenmeleri ve teşkilatları bulunmaktadır. Kapitalizmin gelişmeye başlamasından önce Osmanlı Devleti'nde esnafların kurumsal yapılanmaları olan Ahi Teşkilatları, birer işçi örgütlenmesi olarak nitelendirilebilir. Esnafların iç disiplinini sağlama, üretimin kalitesinin kontrolü, çırak ve kalfaların eğitimi gibi görevleri olan Ahi Teşkilatlarında erkek üyeler yoğunlukta olmakla birlikte az da olsa kadınlara da rastlanmaktadır (Kırpık, 2004).

19. yüzyılın ilk çeyreğinde mevcut feodal düzen kapitalist hareketlerin gelişimine karşı baskıcı bir tutum alsa da Balkanlarda işçi sınıfının ilk emareleri ortaya çıkmaya başlamıştır (Sencer, 1969:67). Ancak Osmanlı tarihinde 19. yüzyıldan önce de işçi direnişlerine ve grevlerine rastlamak mümkündür. Bilinen en eski direnişlerden biri 1573'te Bilecik gülle dökümhanelerinde çalışan işçilerin daha yüksek ücret talebiyle yaptıkları eylemdir. 1587 yılında inşaat işçilerinin yaptığı grevler olduğu kayıtlara geçmiştir. 1791 tarihinde Baruthane-i Amire'de çalışan işçiler ücretlerin düşüklüğü nedeniyle iş yavaşlatma eylemi yapmıştır (Kırpık, 2004:56). 19. yüzyılda ise grev ve eylemlerin sayısında belirgin bir artış göze çarpmaktadır. Öyle ki 1845'te devletin grevlere karşı hoşgörülü olmayan tutumu Polis Nizamnamesi ile somutlaşmıştır; bu, polis teşkilatının ilk kuruluş yasasıdır; Nizamnamenin 12. maddesi, genel bir "*işçi birleşmesi*" yasağı niteliğini taşımaktadır (Sencer, 1969:97).

Çalışma koşullarının hayli zorlu olduğu bu dönemlerde, özellikle 1830'lardan sonra ilk işçi hareketleri Rumeli'de ortaya çıkmıştır. Avrupa'da da görülenlere benzer şekilde, kendilerini işlerinden edeceklerini düşündükleri için işçiler makineleri tahrip ederek eylem yapmıştır ve bu hareketler 1840'lardan sonra, makineleşmenin hız kazanmasıyla giderek artmıştır. Bunda toprak düzenindeki çözülmenin etkisi büyüktür; işçiler büyük şehirlere yönelmiş, fazla iş gücü emek piyasasına sunulmuştur (Sencer, 1969:69). Özellikle bu tarihlerden 1870'e kadar olan süreci Sencer şu şekilde özetlemektedir: ülke, emperyalizmin egemenliği altına girmiştir, devleti çöküşe götürecek dış borçlar söz konusudur ve Batı kapitalizmi ülkeye yatırımlar yaparak ve şirketler kurarak adım adım ülkeyi ele geçirmeye başlamıştır (1969:80). Dolayısıyla bu tarihlerden sonra makineleşmenin hız kazanması, bir yandan ise işçi sınıfının gelişmeye başlaması eylemlerin artmaya başlamasına sebep olmuştur.

Meşrutiyet'in ilanında işçilerin etkili olduğunu söylemek mümkün olmamakla birlikte Meşrutiyet'ten sonra işçi hareketlerinin ivme kazandığı görülmektedir (1969:107-113). Bu siyasal arkaplanla beraber, 1870-1908 dönemi ekonomik anlamda bir çöküş dönemi olarak tariflenebilir (1969:121). Buna bağlı olarak bu dönem işçilerin artık sınıf karakterine büründüğü ve ekonomik açıdan sınıfsal mücadelelere girdiği, grevlerin yoğunluk kazandığı bir dönemdir. 1908 yılında sadece İstanbul'da 50 bini aşan, tüm İmparatorlukta ise 1 milyonu bulan bir işçi yoğunluğunun olduğu görülmektedir (1969:128-130). Sencer, işçi sınıfının bu dönemini "*uyanış ve ekonomik savaş*" dönemi olarak nitelendirmektedir (1969:162).

II. Meşrutiyet'in ilanının ardından özellikle 1908-1918 döneminde işçi hareketleri genellikle kendiliğinden ortaya çıkmıştır; bu hareketlerin ekonomik ve anti-emperyalist olmak üzere iki yönlü bir karakteri olduğu görülmektedir. Bu dönemdeki grevlerin işçiler nezdinde temel hedefi ekonomik durumun ve iş koşullarının düzeltilmesidir. Daha örgütlü olan hareketler ise özellikle Rumeli'de sosyalizm fikrini merkez almış ve buradan İmparatorluğa yayılmıştır. 1919-1923 arasında ise işçi hareketlerinin sol kurumların etkisinde olduğu, ancak sınıf bilincinin de henüz zayıf olmasının etkisiyle kolayca bu etkiden koptukları görülmektedir (Sencer, 1969).

Kadın emeği ve iş gücüne katılımı: Kazgan, Türkiye'nin kuruluş yıllarının öncesinde, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar dinsel ideolojinin hakim olduğu bir Müslüman-Türk toplumu ve buna bağlı olarak gelişen bir cinsiyete bağlı iş bölümü söz konusu olduğunu ifade etmektedir. Erkekler ücretli işçi olarak çalışırken kadınlar daha çok ev işlerinden ve çocuk bakımından, yani yeniden-üretimden sorumludur (1979:138).

Bir tarım toplumu olan Osmanlı Devleti'nde tarım ekonomisinin yükünün özellikle kadınların sorumluluğunda olduğu görülmektedir. Hem evde yeniden-üretimden sorumlu olan hem de tarımda çalışan kadınların çalışma alanının bununla sınırlı olmadığı görülmektedir. Kentlerde henüz çalışan kadınların sayısı çok olmamakla birlikte kadınların tarım dışında da çeşitli alanlarda çalıştıkları bilinmektedir, ancak istatistiklerde yer almamaları sebebiyle bu çalışma görünür değildir. Ücretli kadın çalışanların sanayi istatistiklerine dahil edilmesi 1913'ü bulmuştur (Çakır, 2016:343).

Sencer, 1850'lerde Osmanlı'da fabrikalarda, kadın ve çocukların emeğinin erkeklere göre ucuz ve verimli olması sebebiyle dokuma, işlemecilik, halıcılık gibi işlerde yaygın şekilde kullanıldığını belirtmektedir. Dokuma, iplik bükme, halıcılık gibi alanlarda kadın emeğinden halihazırda yararlanılmaktadır; fabrikalarda kadınların çalışması ise 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra yaygınlaşmıştır. Özellikle Müslüman kadınların fabrikalarda çalışmaları 1860'lardan sonra ilk olarak Bursa ipek fabrikalarında başlar (1969:94). Çakır'ın aktardığı üzere 1898'de İstanbul Küçükçekmece'de kurulan Osmanlı Kibritleri AŞ.'de çalışan 201 işçinin 121'inin kadın olduğu görülmektedir. Bakırköy Bez Fabrikası'nda çalışanların yarısının kadın olduğu kayıtlara geçmiştir. Bu dönemlerde Anadolu'nun dört bir yanında kadınlar dokuma atölyelerinde, el tezgahlarında çalışmaktadır (2016:344).

Kazgan (1979), 19. yüzyılın sonlarına doğru, Batı kapitalizminin iş yaşamını piyasalaştırmaya başlamasının bir sonucu olarak, özellikle 1900'lerin başında, üst sınıflara mensup kadınların eğitim alma ve kız öğretmen okullarında öğretmenliğe başlama fırsatı bulduğunu dile getirmektedir. 1911-1923 arası ise daha çok alt sosyo-ekonomik sınıfa mensup ve eğitim alma olanağı az olan kadınların "*düz işçi*" olarak

fabrikalarda çalışmasının hız kazandığı görülmektedir. Bu durum, toplumsal bir muhalefete sebebiyet verse de Kazgan, "*ekonomik zorunlulukların dinsel ideolojinin öğretisinden daha ağır bastığını*" dile getirmektedir ve eklemektedir:

> "Laikleşmeyle beraber dinsel ideolojinin yükümlediği cinsiyete dayanan iş bölümü biraz daha çözülmüş, gerekli ekonomik girişimler biraz daha gelişme ve modernleşme yolunda bir değişime yol açmıştır. Bu iki etken ile birlikte kadınların hem anne ve eş olarak hem de iş gücünün üyeleri olarak eğitim gerekleri artmıştır." (1979:138-139).

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarından itibaren kadın emeğinin ekonomi içinde oldukça önemli bir yer edindiği görülmektedir (Makal, 2012). Özellikle savaş yıllarında cepheye giden erkekler yerine iş gücü olarak konumlandırılan kadınlar, fabrikalarda, atölyelerde ve devlet kuruluşlarında yaygın olarak çalışmaya başlamıştır. Çalışma koşulları açısından kadınların ciddi zorluk yaşadığı da bilinmektedir. Kadınların uzun çalışma saatleri boyunca erkeklere göre çok daha düşük ücret ile istihdam edildikleri görülmektedir (Makal, 2010).

Makal, kadınların bu dönemde özellikle halıcılık gibi geleneksel faaliyetler içinde ücretli çalışan olarak yer aldığını söylemektedir. 1913'te halı üretiminin %42'si kadınlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu sayı yaklaşık 25.000 kadın çalışana tekabül etmektedir. Kadınların çalıştığı alanlar bununla sınırlı değildir. Sanayi sayımı sonuçlarına göre, ülkenin sanayi bakımından en gelişmiş bölgelerinde bulunan kuruluşlarda çalışan kadınların sayısı 1913'te 5.863'tür ve bu sayı toplam çalışanların %34.44'ünü oluşturmaktadır. 1915 yılında ise toplam 4.307 kadın bu kuruluşlarda çalışmaktadır ve bu sayı toplam çalışan sayısının %30.06'sına tekabül etmektedir (Makal, 2001).

Kadın mücadelesi: Osmanlı'da işçi sınıfının artan eylemlerinde, direnişlerde ve grevlerde kadınların da yer aldığı görülmektedir. Örneğin 1851'de Bulgaristan-Samakov'da kadın işçiler makineleşmeye tepki göstererek taş ve sopalarla makine taraklarını kırmak için fabrikaya yönelmişler, makinenin kullanılmayacağı sözü aldıktan sonra bu eylemden vazgeçmişlerdir (Sencer, 1969:90). 1908'de ücretlerin düşüklüğünü protesto etmek için Sivas'ta 50 işçi kadın vilayet konağını taşlayarak buğday depolarını yağmalamıştır. 1873'te tersane işçilerinin grevine işçilerin anneleri ve eşleri de dahil olmuştur. Tramvay grevlerinde yine, kadınlar eşlerine destek olmak

için greve katılarak tramvay raylarının üzerine yatmışlardır. 1872-1907 arasında dokuma sektöründe gerçekleşen 50 grevin 9'unun kadınlar tarafından örgütlendiği, Feshane Grevi'nin örgütleyicilerinin ve öncülerinin 50 kadın işçi olduğu görülmektedir. Tüm bu direniş ve grevlerin bir kazanımı olarak devletin ilk yaptığı düzenleme Hereke Fabrikası'nda çalışmak için gelen kadın işçilerin iş koşullarının düzenlemek olmuştur. Kalacak yer temin edilmesi, 11 saatle sınırlanan çalışma süresi, yılda bir ay ücretli izin düzenlemesi bunlardan birkaçıdır. 1915'te Osmanlı Ticaret Nezareti, kadınlar için "*Mecburi Hizmet Kanunu*" yayınlamıştır. Adana'da ise kadın amele taburları oluşturulmuştur (Çakır, 2016:345-346).

2.1.2 Cumhuriyet'in Kuruluş Dönemleri

Siyasal ve ekonomik durum: Özkazanç, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e, devlet toplum ilişkilerini belirleyen temel dinamiğin Türkiye modernleşmesinin modernlik ve gelenek arasındaki farklı sentezleri ve çatışmaları olduğunu dile getirmekte, Osmanlı-Türk modernleşmesinin devlet tarafından tepeden inme bir biçimde gerçekleştiğini ve muhafazakar bir karaktere sahip olduğunu söylemektedir (2012:91). Atılgan, kuruluş yıllarından 1945'e kadar olan dönemin siyasi bağlamını üç aşamada inceler: 1923-1929 dönemi, Türkiye'nin dünya ekonomisine hammadde ihraç ettiği ve sınai tüketim malı ithal ettiği bir dönem olup "*açık ekonomi koşullarında yeniden inşa*" olarak tarif edilmektedir. 1930-1939 dönemi "*korumacı-devletçi sanayileşme*" olarak nitelendirilebilir, zira bu dönem dışa kapalı bir ulusal sanayileşme dönemidir. Bu dönem dünyadaki 1929 Büyük Bunalımı'nın da bir sonucu olarak azgelişmiş birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de ithalatı denetleyen korumacı politikaların başlamasını koşullamıştır. Toksöz (2012), 1930'lardan itibaren devletin "*ithal ikameci*" bir sanayileşme politikası izlediğine dikkat çekmektedir. 1940-1945 ise 2. Dünya Savaşı'na denk gelen dönemdir ki bu dönem kıtlığın ve piyasa koşullarının olumsuzluğunun hakim olduğu bir "*gerileme*" dönemidir (2012:272).

İşçi sınıfının durumu: 1923-1929 dönemi işçi sınıfının niceliksel açıdan zayıf olduğu bir dönemdir. Bu dönemde endüstriyel piyasa ekonomisine geçiş, imalat, ulaşım, hizmet sektörlerinin öne çıkmasına ve buna bağlı olarak yeni bir işçi

hareketinin gelişmesine vesile olmuştur. İstanbul, Selanik, İzmir gibi kentler sanayinin geliştiği yerler haline gelmiş ve kentli işçi sınıfı buralarda yoğunlaşmıştır (Atılgan, 2012:275).

İşçiler bu dönemde İzmir İktisat Kongresi'nde kendilerini temsil olanağı bulmuş ve işçi sınıfına dair belli talepleri dile getirebilmiştir. İş koşullarının düzeltilmesi, günlük çalışma süresinin 8 saatle sınırlandırılması, tatil izinlerinin verilmesi, örgütlenme hakkı, sendikaların tanınması, 1 Mayıs'ın İşçi Bayramı olarak ilan edilmesi gibi taleplerle 1 Mayıs 1923'te Meclis'e yürüyen işçilere devletin tutumu sert olmuş, işçi önderleri tutuklanmış ve yayınları yasaklanmıştır. 1924-1927 arasında ülke çapında grevler artmış, bu grevler zaman zaman şiddet ile bastırılmıştır. Birçok şehirde sendikalar kurulmuştur. Devlet ise sendikalaşmayı tekeline almak amacıyla Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından Türk İşçi Birliği'ni kurmuş, ancak sendikalarda örgütlü olan 30 bin işçi buna karşı çıkarak Amele Teali Cemiyeti'nde örgütlenmiştir. 1926'da bu cemiyetteki işçi temsilcileri tutuklanmış, Cemiyet kapatılmıştır (Atılgan, 2012:276).

1929 Büyük Bunalımı ile beraber Türkiye'de işçiler nezdinde ekonomik koşullar zorlayıcı hale gelmiş, bu durum da kitlesel grevlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Hükümet 1933'te grevleri yasaklayan bir kanun çıkarmıştır. 1936'da İş Kanunu'nun Meclis'te kabul edilmesiyle işçilerin haklarının korunabileceği bir yasal düzenin adımları atılmıştır. Bazı hakların kazanılması İş Kanunu sayesinde gerçekleşse de İş Kanunu'ndan yararlanabilen işçi sayısının az olması, İş Kanunu'nun grev ve lokavtı yasaklaması, yanı sıra 1938'de çıkarılan Cemiyetler Kanunu ile birlikte sınıfsal örgüt, cemiyet ve sendikalara yasak konulması, işçi sınıfına yönelik baskıcı tutumun bir göstergesi olarak görülebilir (Atılgan, 2012:278-280).

1940-1945 yılları ise II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle ekonominin daralma yaşadığı bir dönem olmuştur. İşçi sınıfının ücretlerinin gerilediği, enflasyonun yükseldiği, açlığın baş gösterdiği, ucuz emek olduğu için kadın ve çocuk emeğinin piyasada daha çok tercih edildiği görülmektedir. Bu dönemde birçok işletmede işçi sayısı azaltılmış, iş saatleri uzatılmış, rızasız zorunlu çalışma gündeme getirilmiştir

(ücretli iş mükellefiyeti[1]). İşçi sınıfının ise haklarını arayacak tüm imkanlardan yoksun olduğu görülmektedir (Makal, 2010).

Kadın emeği ve iş gücüne katılımı: Bu dönem için Makal, 1927 Sanayi Sayımı'nın sonuçlarının sanayi sektöründeki kadın istihdamına dair önemli veriler sunduğunu göstermektedir; buna göre, 147.128 işçinin 37.640'ı kadındır (toplam işçi sayısının %25.58'i). Sanayi sektörü içinde kadınların en çok dokumacılıkta ve ziraat (tarımsal ürün işleyen) sanayinde istihdam edildiği görülmektedir (2010).

1927'deki sanayi sayımının ardından 28 Mayıs 1927'de çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile birlikte faaliyet göstermekte olan sanayi kuruluşlarının bir bölümü bu kanun kapsamına alınmıştır. Bu doğrultuda bu kapsam içerisinde bulunan sanayi kuruluşlarında çalışan kadın sayısının 1932'den 1934'e her geçen yıl artmakta olduğu görülmektedir. 1932'de 13.474 (toplam işçi sayısının %25.80'i), 1933'te 14.528 (toplam işçi sayısının %23.35'i), 1934'te ise 16.498 (toplam işçi sayısının %24.91'i) kadın bu kuruluşlarda istihdam edilmiştir. Sanayi sayımının sonuçlarına benzer bir biçimde, kadınların sanayi sektöründe en çok ziraat ve dokuma sanayinde yer aldığı gözlenmektedir (kadınların %95.1'i) (Makal, 2010).

1936'da yürürlüğe giren İş Kanunu'nun ardından bu yasa kapsamına giren iş yerlerinde çalışan işçilerin sayısı şu şekildedir: 1937'de 265.341 işçinin 50.131'i kadındır (toplam işçi sayısının %18.89'u). 1943'te toplamda 275.083 işçinin 56.937'si kadındır (toplam işçi sayısının %20.70'i), 1947'de ise 289.147 işçiden 50.851'i kadındır (toplam işçi sayısının %17.59'u). 1937'de çalışan kadınların %19.5'inin, dokumacılık sanayinde, %64.9'unun gıda, içki ve tütün sanayinde çalıştığı görülmektedir. 1943'te %23.7'sinin dokumacılık sanayinde çalıştığı, %63.9'unun içki, gıda, tütün sanayinde çalıştığı görülmektedir (Makal, 2010).

Kadın mücadelesi: Türkiye'de kuruluş yıllarında öne çıkan toplumsal hareketler sadece emek mücadelesi ile sınırlı değildir. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından itibaren kadın hareketinin de durumu incelemeye değerdir.

1 1940'ta çıkarılan ve 1960 yılına kadar yürürlükte kalan Milli Koruma Kanunu'nun çalışma yaşamına dair getirdiği yükümlülüklerden biri de iş mükellefiyeti olmuştur. Savaş sebebiyle seferberlik koşulları doğrultusunda emek arzı ve iş gücündeki azalmayı telafi etmek amacıyla bilhassa madencilik sektöründe çalışan sayısı az olduğu için çalışma zorunlu hale getirilmiştir (Makal, 2005).

Çakır ve Alkan, bilhassa Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında kadınların annelik ve eş olma rollerine vurgu yapıldığına, "*devlet feminizmi*" öncülüğünde kadınlara belli yurttaşlık hakları verildiğine dikkat çekmektedir (2012:201). Kadın-erkek eşitliğini modernleşmenin bir ön koşulu ve devlet politikası olarak ele alan bir ideoloji olarak kavramsallaştırılan devlet feminizmi, kadınların bir ulusun simgesi olarak aidiyet ve kimlik politikalarında bir araç olarak ele alınmasına sebep olur. Bu bağlamda kadınlar yeni kurulan bir ulusun tarihinin ve bedeninin sembolü olarak görülmektedir (Bora, 2010). Kandiyoti, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında eski imparatorluk ve şeriat düzeninden tamamen kurtulunarak kadın özgürleşmesinin resmi devlet ideolojisinin bir unsuru olarak benimsendiğini vurgulamaktadır (2013). Bu da Tekeli'ye göre, bir kadının eğitimli ve meslek sahibi olmasının modernleşmenin bir yüzü olarak görülmesinin ötesinde kadın için ev içi alanın, anneliğin ve çocuk yetiştirmenin asli görevi olduğunu vurgulayan bir düşünce olarak karşımıza çıkar (akt: Kandiyoti, 2013). Buğra ve Özkan (2014), Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Osmanlı Devleti'ndeki şeriata dayalı düzeni radikal bir biçimde dönüştürmesinin, laikleşmeyle beraber yeni bir cinsiyet rejiminin temellerini atılmasının ve toplumsal yaşamın modernleştirilmesinin hedeflendiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda kadını modern çizgilerle yeniden tanımlayarak, "*eğitimli, iyi bir eş ve iyi bir anne*" olma sorumluluğunu birincil olarak gören devlet için kadınların çalışma yaşamında yer alması bir gurur vesilesi olsa da modernleşmenin ana unsuru olarak ele alınmamıştır.

Bu doğrultuda bir devlet feminizminin yanı sıra kadınların hareketinin ve mücadelesinin de önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Örneğin Cumhuriyet'in ilanından önce kadınların toplumsal yaşama katılım ve eşit yurttaşlık hakları için taleplerini sundukları gazete ve dergiler, örgütlenmeler de söz konusu olmuştur. Dünyada birinci dalga feminizmin ortaya çıkışıyla beraber kadınların erkeklerle eşitlik talepleri ve siyasal - toplumsal hak mücadeleleri Türkiye'de de görünür hale gelmiştir. Nezihe Muhiddin öncülüğündeki Kadınlar Halk Fırkası ve Türk Kadınlar Birliği bu mücadelenin önemli örneklerindendir. Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından Türk Kadınlar Birliği'nin toplumsal ve siyasal haklar için verdikleri mücadele, özellikle seçme-seçilme hakkı için yürüttükleri faaliyet ve çalışmalar

dönemin kadın hareketinin önemli dinamikleridir (Zihnioğlu, 2003). 1934'te kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi ile birlikte iktidar kadınların tüm haklarını aldığı ve artık Türk Kadınlar Birliği'ne gerek kalmadığını ifade etmiş, Birlik kendini fesh etmek durumunda kalmıştır (Çakır & Alkan, 2012:204-205).

2.1.3 İkinci Dünya Savaşı Sonrası

Siyasal ve ekonomik durum: II. Dünya Savaşı sonrası dönem, yani 1945 sonrası, çok partili döneme geçiş gerçekleşmiştir. Bu dönem demokrasi söylemi öne çıkmış, devletin toplumsal tabanı güçlenmiş ancak iktidar-muhalefet çatışmaları devletin kurumsal bütünlüğünün zayıflamasına sebep olmuştur. İktidarı ele geçiren Demokrat Parti'nin tarımsal ve ticari kapitalizmi bir araya getirmesi ve bürokrasinin ikinci plana alınması dönemin dinamikleri açısından önemlidir (Özkazanç, 2012:96). Yanı sıra çok partili döneme geçiş aynı zamanda toplumun çoğunluğunu oluşturan emekçi kesimin ekonomik ve sosyal taleplerini de parlamenter sistem ile karşılamayı gerektirmektedir (Atılgan, 2012:284). Demokratik uygulamalara paralel bir biçimde çıkarılan Dernekler Kanunu işçilere sendika, memurlara meslek örgütü kurma hakkını vermiş ancak derneklerin siyasal faaliyetlerle uğraşması yasaklanmıştır (Özkazanç, 2012:96-99).

Savaş sonrası bu dönem aynı zamanda Truman Doktrini ve Marshall Planı kapsamında dış yardımların alındığı, yabancı yatırımların teşvik edildiği bir dönemdir. Türkiye IMF, Dünya Bankası, Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü, NATO gibi kuruluşlara üye olmuş ve bunlarla beraber serbest ticaret ve açık ekonomi koşullarıyla dünya ekonomisine entegre olma sürecine girmiştir (Atılgan, 2012:283).

1954'ten itibaren ekonomi politikalarının ithal ikameci sanayileşme modeli ile uyum içerisine girdiği gözlenmektedir. Sanayi burjuvazisi gelişmiş, artan yatırımlar işçi ihtiyacını yükseltmiş, sanayileşme artmıştır. Tarımda ise büyüme yeteri kadar gerçekleşmemiş, köyden kentlere göç artmaya başlamıştır (Atılgan, 2012:285-288).

27 Mayıs 1960'ta gerçekleşen askeri darbe, hem ekonomik hem de toplumsal koşullar açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. 1961 Anayasası, Özkazanç'ın ifadesiyle bir yandan "*milli iradeyi frenlemiş*" bir yandan ise toplumsal-siyasal

açıdan örgütlenme özgürlüğü tanımıştır; bu da canlı bir siyasal sürecin yaşanmasını mümkün kılmıştır (2012:100).

Bu dönemdeki ekonomi politikaları korumacı, ithal ikameci ve iç pazara dönük bir biçimde şekillenmiş, bu politikalar sermaye birikimini arttırmıştır. Büyük sermaye grupları ülke piyasasında rol almaya başlamış, holdingler kurulmuştur (Atılgan, 2012:289-291). Toksöz'e göre (2012), 1960-1980 arasındaki dönem, planlı kalkınma dönemi olarak tasvir edilebilir ve ithal ikameci sanayileşmenin ikinci aşaması olarak değerlendirilebilir.

İşçi sınıfının durumu: Çok partili döneme geçişin adından öne çıkan demokrasi söylemi ile beraber işçi ve emekçi kesimin yoğunlaştığı kentlerde sendikalar kurulmuş, ancak sınıf temeli olan dernekler kapatılarak kurucuları hapis cezasına çarptırılmıştır. Devletin işçi sınıfına yönelik tutumunun bu dönemde de oldukça sert olduğu görülmektedir (Atılgan, 2012:284).

1961 Anayasası'nın sunduğu görece özgürlükçü koşullar, hem işçi sınıfının hem de burjuvazinin örgütlenmelerini kolaylaştırmıştır (Atılgan, 2012:289).

1960 sonrası işçi sınıfının da niceliksel ve niteliksel olarak değişimler geçirdiği bir dönem olmuştur. 1963'te işçi sayısı 2 milyon 745 bin iken 1971'de 44 milyon 77 bin'e yükselmiştir. Örgütlenme ve sendikalaşmanın da arttığı görülmektedir: 1965'te 295 bin 710 olan sendikalı işçi sayısı 1971'de 2 milyonlara ulaşmıştır. 12 Mart 1971'de Askeri Darbe gerçekleşmiş, ardından yükselmeye devam eden sınıf hareketi 1973-1980 arası mücadele tarihi açısından en hareketli dönemini yaşamıştır. Grevler, direnişler, yürüyüşler, fabrika ve okul işgalleri döneme damgasını vurmuştur (Atılgan, 2012:292).

31 Aralık 1962'de işçilerin toplu sözleşme ve grev haklarının yasalaşması için 100 bin işçinin katıldığı Saraçhane Mitingi, 1964'te işçilerin hak kayıplarına ve işten çıkarmalara karşı başlatılan ve 41 gün süren Berec Grevi, 1963'te hak kayıplarına karşı en çok ses getiren direnişlerden biri olan Kavel Grevi, 1966'da sendikal harekette mücadeleci bir anlayışın öne çıkmasını sağlamış olan Paşabahçe Grevi, 1967'deki Anayasa Yürüyüşü, Mayıs 1969'unda Çorum'da işçilerin linyit madenini

işgal ederek üretimi 34 gün boyunca ellerinde tuttukları Alpagut Direnişi, 1970'te Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) kapatılmasının gündeme gelmesiyle İstanbul'da binlerce işçinin yürüyüşü ile tarihe geçen 15-16 Haziran Direnişi, 22 Ocak 1980'de başlayan ve en uzun soluklu direnişlerden biri olan TARİŞ Direnişi bunlardan sadece birkaçıdır (Atılgan, 2012:294-295; Aydın & Çelik, 2004; Narin, 2011; Turgay, 2017; Yici, 2010).

Kadın emeği ve iş gücüne katılımı: 1955 yılından 1965'e kadar hem kadınların hem de erkeklerin iş gücüne katılım oranlarının düşüş gösterdiği görülmektedir. 1955'te kadınların %72.01'i iş gücüne katılmaktadır, bu sayılar 1960'ta %65.35, 1965'te %56.62 şeklinde gerçekleşmiştir. Toplam iş gücüne katılım içerisinde kadınların oranı 1955'te %43.11, 1960'ta %40.76, 1965'te %37.89'dur. Makal, bu düşüşü tarım politikalarındaki değişime ve tarımsal nüfusun azalmaya başlamasına bağlamakta, özellikle kırda ve kentte iş gücüne katılım oranlarını değerlendirdiğinde bu sonucun daha da belirginleştiğini söylemektedir. Tarımda çalışan nüfusun azalması burada önemli bir etkendir, çünkü bu tarihe kadar kadınların tarım sektöründe istihdamı diğer sektörlere göre çok daha yüksektir, tarımsal nüfusun azalması, kadınların iş gücüne katılımının azalması ile paraleldir. Ancak yine de tarım, bu dönemlerde kadınların en çok istihdam edildiği alandır (ülke toplamının içindeki oranı %53.28). Bunu imalat sanayi, (%16.50) ve hizmet sektörü (%11.93) izlemektedir. Makal, kadın istihdamındaki bu düşüşü kadınların iş gücüne katılımı için gerekli eğitime sahip olmamasına, teknolojik gelişimlere karşılık kadınların henüz bu alandaki gelişime uygun nitelikte yetiştirilmemiş olmasına dayandırmaktadır. Özellikle istihdamın çok vasıf gerektirmeyen tütün, mensucat ve gıda sanayilerinde yoğunlaşması (toplam sanayide çalışan kadın oranları içinde bu üç sektör %92.61'dir), bu yorumu doğrular niteliktedir (2001).

Çakır ve Alkan'ın dikkat çektiği gibi, Türkiye'de 1950'lerden sonra kadınların iş gücüne katılımının düşmesinin ardındaki nedenlerden biri köylerden kentlere göçtür. Kırsal kesimde tarım sektöründe çalışan kadınlar için kentlerde iş olanakları sınırlanmış, kadınlar evkadınlığına doğru yönelmek durumunda kalmıştır (2012:210).

Kadın istihdamına mesleki dağılım, ücretler ve sosyal güvenlik açısından değinmek gerekirse, kadın istihdamının nispeten daha emek yoğun faaliyetlerde yoğunlaştığı, işçi başına daha fazla kapital kullanan alanlarda kadın oranının erkeklere göre daha az olduğu görülmektedir (Kazgan, 1979:145).

Kadın mücadelesi: Kadın hareketi açısından bu dönem sessiz bir dönem gibi görülmekle birlikte özellikle gizli faaliyet yürütmek zorunda kalmış olan emekçi kadınların sosyalist hareket içerisindeki mücadeleleri dikkate değerdir. Kadın sendikacı tütün işçisi Zehra Kosova, bu önemli isimlerden biridir. Zehra Kosova, gençlik yıllarından itibaren çeşitli örgütlenmeler içinde yer alarak işçi haklarını savunmuş, sendikal mücadelenin öncülerinden olmuştur. Zehra Kosova, DİSK Emek Ödülünü alan tek kişidir (Anadol, 2011) Yanı sıra sosyalist militan Fatma Nudiye Yalçı, kadın sorunu ve emek üzerinde yıllarca mücadele vermiş öncü kadınlardan biridir. Gençlik yıllarından itibaren kadın sorunu üzerine çalışmalar yapan, Cumhuriyet Gazetesinde kadınların kurtuluşu ile ilgili yazılar yazan ve burjuvaziyi eleştiren sosyalist Sabiha Sertel de bu dönemin önemli isimlerindendir (Özbudun, 2019). Suat Derviş ise hem edebiyatçı, hem gazeteci hem de siyasetçi kimliği ile öne çıkmış öncü kadınlardan biridir. Cumhuriyet Gazetesi yazarı olan Suat Derviş aynı zamanda toplumsal cinsiyet rollerini reddederek gazeteciliğini sokakta icra etmekten geri durmamış, esnafın, işçilerin, kadınların, işsizlerin, çocuk işçilerin sesi olmak adına röportajlar yaparak toplumun durumunu gözler önüne sermeye uğraşmıştır. Suat Derviş, kadın işçilerle yaptığı röportajlarda kadın emeğinin sömürüsünü ve kadın işçilerin yaşadığı ayrımcılıkları ortaya koymaya uğraşmıştır (Saygılıgil, 2014).

1960'larda kadın hareketi cinsiyet mücadelesi temelli olmamakla birlikte emek hareketleri ekseninde yeniden canlılık kazanmaya başlamıştır. 1970'te Behice Boran'ın Türkiye İşçi Partisi genel başkanlığına seçilmesi, aynı yıl Türkiye Devrimci Kadınlar Derneği'nin, 1975'te ise İlerici Kadınlar Derneği'nin (İKD) kurulması, birçok sol-sosyalist kurum ve örgütün içinde kadınların mücadele etmeleri söz konusudur (Çakır & Alkan, 2012:211). 1964'e gerçekleşen Petrol-İş sendikasının ilk grevi olan Berec Grevi büyük ölçüde bir kadın grevi olarak tarihe geçmiştir; Dönemin Petrol-İş genel sekreteri İsmail Topkar "*bugüne kadar dünyanın hiçbir yerinde bu kadar kadının bir iş yerinde greve katılmış olduğu görülmemiştir*."

demiştir (Yici, 2010:109). Ancak dikkat çekmek gerekir ki kadın istihdamının yükselmesi ve kadınların çalışma yaşamına daha çok katılması bu dönemde emek hareketinin öncelikli gündemleri arasında yer almamıştır (Buğra & Özkan, 2014).

Kadın emeği ile ilgili politikalar konusunda İKD'nin attığı somut adımlar ve talepleri, Türkiye'deki kadın emek hareketi tarihi açısından önemli veriler içermektedir. Akal, İKD'nin kuruluşunu anlatırken Şeyda Talu'nun sözlerine yer verir: "*Türkiye'deki kadın dernekleri daha çok filantropist (hayırsever) derneklerdi. Bunlar zengin burjuva kadınlarının hayırsever işler yapmak için bir araya geldiği derneklerdi. Biz işçi ve emekçi kadınlar için çalışan ve onlardan oluşan bir dernek kurmak kararındaydık*" (2003:107). 1975'te kurulan ve yayın organı *Kadınların Sesi* gazetesinde ilk hedeflerini dile getiren İKD, eğitimde, iş bulmada, terfide gerçek eşitlik, analığın toplumsal bir işlev sayılması, eşit işe eşit ücret, var olan yasal hak ve eşitliklerin hayata geçirilmesi, yasalarda kadınları aşağılayan maddelerin düzeltilmesi gibi talepleri sıralamış, kadınların barışın, demokrasinin, ulusal bağımsızlığın ve toplumsal ilerlemelerin savunucusu olması gerektiğini dile getirmişlerdir. İKD'nin Birinci Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu'nda da belirtildiği gibi kadın sorunu ve kadın örgütleri ile ilgili önyargıların yıkılmasında İKD örgütlenmesinin büyük rolü bulunmaktadır ve İKD, ayrım yapılmadan tüm kadınların örgütlenmesini esas almıştır (Akal, 2003:119). Akal, İKD'nin aynı zamanda örgütsel olarak bağımsız bir yapılanmaya sahip olduğuna da dikkat çekmektedir. İKD içindeki kadınlar parti politikaları açısından bağımsız olmamakla birlikte örgüt içinde kendi kararlarını kendileri almaktadırlar (2003:133). İKD'nin yayın organı *Kadınların Sesi* gazetesi ise sınıfsal açıdan kadın sorununa yaklaşımı ana hedefi olarak belirlemekle birlikte menapoz, kadınlarda doğum kontrolü, gebelik gibi sadece kadınları ilgilendiren konuların da gazetede yer aldığı görülmektedir; bu açıdan Akal, gazetenin çizgisinin 1871'de Clara Zetkin'in öncülüğünde çıkarılan *Eşitlik* gazetesi ile benzerlik gösterdiğini ifade etmektedir (2003:147).

İKD'nin faaliyetleri arasında kadınların örgütlenmesi, kadınların siyasi olarak bilinçlendirilmesi amacıyla kampanyalar, mitingler, eğitimler, söyleşi ve paneller düzenlemek yer almıştır. Düzenledikleri kampanyalar arasında "*Her İş Yerinde, Her Mahallede Kreş*", "*Doğum İzinleri Birleştirilmeli ve Uzatılmalıdır*", "*Gündelikçi*

Kadınların SSK Kapsamına Alınması", "*Kadınlara 20 Yılda Emeklilik*", "*Eşit İşe Eşit Ücret*" yer almaktadır (2003:172-174). İKD, 28 Nisan 1979'da Maraş Katliamı'nın ardından ilan edilen sıkıyönetimle beraber devlet tarafından kapatılmıştır. 12 Eylül 1980 Darbesi'ne kadar faaliyetlerini yasadışı olarak yürütmüş, ancak sonrasında TKP'nin aldığı karar ile beraber faaliyetlerine son verniştir. İKD deneyiminin Türkiye'de özellikle emekçi kadınların mücadelesinin tarihinde çok önemli bir noktada durduğu ve bünyesindeki birçok kadının yaşamını değiştirip dönüştürdüğü görülmektedir (Akal, 2003).

2.1.4 1980'den 2000'lere

Siyasal ve ekonomik durum: Özkazanç, 1970'lerin sonunda yaşanan siyasi kutuplaşma ve radikalleşme sürecinin, sağ ve sol ideolojilerin çatışmasının merkezi siyaseti sarsmaya başladığını dile getirmekte, bunun yanı sıra ekonomik açıdan da ülkenin derin bir kriz içinde bulunduğunu söylemektedir. Bu doğrultuda çıkarılan 24 Ocak 1980 Kararları ve bu kararların uygulanabilmesinin zeminini hazırlayan 12 Eylül Askeri Darbesi, Türkiye'de yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Darbe ile meclis ve tüm siyasi partiler kapatılmış, özellikle sol hareketler baskı altına alınmış, tüm özgürlükler yeni anayasal çerçeve ile sınırlandırılmıştır (2012:105). Atılgan da benzer bir biçimde, 24 Ocak Kararları'nın yerli sermayenin yeniden yapılandırılması amacını taşıdığını, bunun da yapılabilmesi için işçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki çatışmayı emek piyasaları doğrultusunda çözümleme ve yerli sermaye ile uluslararası sermayenin bütünleşmesini sağlama politikasının izlendiğini vurgulamaktadır. Bu yeniden yapılandırma süreci "*serbest ekonomi*" olarak tanımlanmıştır (2012:298).

Atılgan'ın Bağımsız Sosyal Bilimciler'in (BSB) araştırmasından aktardığı üzere bu dönemler neoliberal politikalarla beraber iş gücü piyasalarının kuralsızlaştırıldığı ve esnekleştirildiği, işçilerin ucuz iş gücü piyasasının unsurları haline getirildiği, özelleştirme politikalarının hız kazandığı dönemlerdir (2012:302). Buğra ve Özkan (2014) da benzer bir biçimde bu dönemde ithal ikameci sanayi stratejisinin yerini dışa dönük ve piyasa yanlısı bir ekonomi politikasının aldığını vurgulamakta, İslami politikanın da etkisini giderek arttırdığının altını çizmektedir.

Bu dönemde ekonomi, büyük ölçüde dışarıya borçlanarak büyümüştür. Finansal politikalar ağırlık kazanmış, yüksek faiz ve döviz kuruna karşı bazı sermayedar kesimler ayakta kalamamış, ancak sermaye açısından güçlü olanlar daha da gelişmiştir. Sermayenin merkezileşmesiyle tekelleşme ortaya çıkmış, bu tekelleşme uluslararası arenada büyük burjuvaziyle boy ölçüşebilmek adına teşvik edilmiştir. (Atılgan, 2012)

İşçi sınıfının durumu: Tüm bu ekonomi politikalarının işçi ve emekçiler açısından ciddi şekilde olumsuz sonuçları olmuştur. 24 Ocak 1980 Kararları, Türkiye'de neoliberal politikaların ve buna bağlı olarak emek karşıtı rejimin bir başlangıcı kabul edilebilir. Ardından 1983'te çıkarılan 2821 Sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu işçiler nezdinde sendikal hakların kullanılmasını imkansız kılmıştır (Güler, 2015). Sosyal haklar gerilemiş, emek üzerindeki sömürü artmış, maaş ve ücretler ciddi şekilde düşmüş, sendikal faaliyetlere engel konulmuş, grev yasakları getirilmiş, DİSK tasfiye edilmiş, yöneticileri sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanmıştır (Atılgan, 2012:299-300).

Bu yılların işçi sınıfı açısından oldukça zorlayıcı olduğunu Atılgan şu cümlelerle özetlemektedir:

> "1988'de 7 Milyon 170 bin olan toplam işçi sayısı 2008'de 12 Milyon 937'ye çıktı. Buna karşılık 1988'de %22 olan sendikalaşma oranı 2008'de %5.8'e geriledi. İşçi sayısında neredeyse 2 kat bir artış gerçekleşmesine karşın sendikalaşma oranının yaklaşık 4 kat düşmüş olması küreselleşme olarak adlandırılmış sürece eklemlenişin işçi sınıfı açısından acı sonuçlarını dramatik bir biçimde gösteriyordu" (2012:305).

1980-1984 arasında işçi hareketleri tam bir durgunluk döneminden geçmiş olmakla birlikte bu tarihten sonra bazı önemli hareketlerin ortaya çıktığı görülmektedir. İşçilerin yaşadığı sefalet koşullarına karşı işçilerden gelen ilk kıvılcım olan 1986'daki 3 binden fazla işçinin 91 gün süren direnişi Netaş Grevi ve kazanımları, 1989'da kamu emekçilerinin başını çektiği ve sendikaları da hareketlendiren Bahar Eylemleri, 1991 yılında piyasalaştırma ve özelleştirme politikaları nedeniyle işçilerin hak kayıpları yaşamasına sebep olması ve akabinde Zonguldak'taki Büyük Madenci Yürüyüşü bunlardan bazılarıdır. Bu eylemlerin mevcut emek karşıtı politikalara karşı düzenlenen büyük ve ses getiren eylemler olduğu görülmektedir (Atılgan, 2012:305; Güler, 2015; Şafak, 2006).

Kadın emeği ve iş gücüne katılımı: 1980'lerden itibaren Türkiye, ihracat yönelimli sanayileşme modeline geçmeye başlasa da kadınların bu alandaki istihdamında kayda değer bir artış görülmemektedir (Toksöz, 2012). Yanı sıra, Türkiye'de Hane Halkı İş gücü Anketleri, 1988'den itibaren yapılmaya başlanmıştır. Bu sebeple bu tarihlerden itibaren kadın istihdamı ve iş gücüne katılımı konusunda daha detaylı sayısal verilere ulaşmak mümkündür. Türkiye İstatistik Kurumu'nun iş gücüne katılım verilerine göre 1988'de kadın nüfusu içinde iş gücüne katılım %34.3'tür. 1993'te bu sayı %26.8'e düşmüş, 1998'de ise %29.3 olmuştur.[2] Aşağıdaki tabloda karşılaştırma yapabilmek adına yıllara göre hem kadın hem de erkek iş gücüne katılımı sayı ve oranları verilmiştir.

Yıl	1988		1993		1998	
	Bin	%	Bin	%	Bin	%
Kadın	5854	34.3	5268	26.8	6537	29.3
Erkek	13536	81.2	15.045	78.0	16848	76,7

Tablo 1:1988-1998 Yılları Arasında Türkiye'de İş Gücüne Katılım.

Kadın mücadelesi: Özar, 1980 yılının ülke tarihinde olduğu kadar Türkiye'deki kadın hareketi tarihi açısından da bir kırılma noktası olduğunu söylemektedir (Özar, 2012:268). Tüm bu baskı ortamında kadın hareketinin tam tersine bir yön izlediği gözlenmektedir. Özellikle dünyada oy hakkı mücadeleleri ve siyasal-hukuksal eşitik talepleriyle öne çıkan birinci dalga feminizmin ardından 1970'lerden itibaren cinsellik, beden, annelik gibi o zamana kadar özel yaşamın konusu olarak görülmüş konuları gündeme taşıyarak ve toplumsal cinsiyeti ataerkil düzenin bir sonucu olarak ele almaya başlayan ikinci dalga feminizm Türkiye'de 1980'lerden itibaren öne çıkmıştır (Çakır, 2007).

Tekeli, Türkiye'de 1982'den itibaren feminist ideolojinin öne çıkışını ve yükselişini 1980 Askeri Darbesi'ne karşı oluşan demokratik ve toplumsal muhalefetin öncüsü olduğunu ve toplumun demokratikleşebilmesi adına önemli bir işlev gördüğünü belirtmektedir (akt: Çakır & Alkan, 2012:213). Daha çok kentli

2 http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007

kadınların öncülüğünde ilerleyen kadın hareketi, feminist ideoloji ile can bulmuş, bilinç yükseltme grupları oluşturulmuş, o güne kadar siyaset dışı olarak tanımlanan kadına yönelik şiddet, cinsellik, aşk gibi birçok konu beden ve kimlik politikaları bağlamında ele alınmıştır. *Kadınca, Feminist, Pazartesi, Kaktüs* gibi feminist çizgideki pek çok farklı feminist dergi yayın hayatına başlamıştır. Şiddet, cinsel taciz gibi konular kadın hareketinin öne çıkan gündemleri olmuştur, 1987'de Yoğurtçu Parkı'nda Dayağa Karşı Yürüyüş ve 1988'de "*Bedenimiz Bizimdir-Cinsel Tacize Hayır!*" sloganıyla yaygınlaştırılan Mor İğne Kampanyası bu konuların somutlandığı eylemlerdir (Çakır & Alkan, 2012:213-217).

Kadın hareketinin kadın emeğine yönelik çalışmaları daha çok sosyalist feministlerce yürütülmüştür. Odağını daha çok cinsiyete alan radikal feminizmden farklı olarak sosyalist feminizm, Marksist literatürün kavramlarını kadınlar açısından yeniden tanımlamayı hedeflemiş, kadın emeğini, ev içi emeği, çifte emek sömürüsünü ele almış, ataerki ve kapitalizmin ilişkisini görünür kılmaya çalışmıştır (Çakır, 2007). Sosyalist feministler, Türkiye'de, kapitalizm ve ataerki arasındaki ilişki bağlamında kadın emeği konusunda eğilmelerine ve çeşitli teorik-akademik çalışmalar yürütmelerine rağmen (Özellikle *Sosyalist Feminist Kaktüs*, *Feminist* gibi dergiler feminist kuram üzerine bu konularda yazılar yayınlamışlardır) bu, pratikte çok karşılığını bulmamış ve bir politika olarak feministlerin gündeminde yer almamıştır (Özar, 2012:273-274).

90'lardan itibaren kadın hareketi büyük şehirlerden ülkeye doğru yayılmaya başlamıştır. Siyasi aktivizm, farklı kadın gruplarının taleplerini dile getirmesi, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı'nın kurulması, hukuki mücadeleler ve 2002'de Medeni Kanun'un değiştirilmesi kadın hareketi açısından önemli gelişmelerdir. Üniversitelerde kadın çalışmaları ve toplumsal cinsiyet üzerine çalışmalar yürütülmüş, akademik çalışmalara ağrılık verilmiştir. Bu dönem bu gelişmeler doğrultusunda kadın hareketinin kurumsallaştığı bir dönem olarak tasvir edilmektedir (Çakır & Alkan, 2012:220-221). Kadın emeği açısından ise akademik çalışmalar yoğunlaşmış, kadın istihdamının düşük olmasına yönelik yeni politikalar yapma zorunluluğu doğmuştur. Bu dönemde öne çıkan eğilimlerden biri girişimcilik olmakla birlikte buna yönelik eleştiriler de hız kazanmıştır. Sendikalarda kadın

katılımı üzerinde durulmuştur. Ev eksenli çalışan kadınların 1999'da kurduğu Ev Eksenli Çalışan Kadınlar Grubu, özellikle sosyal ve sendikal haklardan mahrum olan ve evde çalışan kadınlar için bazı çözüm önerileri sunmaya çalışmıştır. Yanı sıra, Özar'ın bu konudaki yorumu dikkat çekicidir:

> "Kadın örgütlerinin ve kadın hareketinin bu dönemde kadın emeğine dair mücadeleyi büyük ölçüde devlet ev sendika dışı alanlarda sürdürmesi, yüksek sesle söylemese de politik bir tercih olarak önümüzde duruyor. Bu durumun sonucu olarak feminist politikanın ev dışı cinsiyetçi iş bölümüyle mücadele ayağı zayıf kalıyor." (2012:280-281).

Özar, kadın hareketinin kadın emeğine yönelik bu eğilimin 2000'li yılların ikinci yarısında kırılmaya başladığını dile getirmektedir. Özellikle Novamed Grevi, DESA Grevi, kadın hareketinin bu grevler ile dayanışması ve kampanyalar düzenleyerek grevlere sahip çıkması, feminist hareketin daha önce genel olarak şiddet ve beden politikaları üzerine yürüttüğü çalışma ve kampanyalardan farklı olarak ilk kez emek ve kadın gündemini bir araya getirerek kadınların emek sömürüsünü ve iş yerinde yaşadıkları ayrımcılığı görünür kılması, benzer şekilde aynı dönemlerde devletin kadınların esnek - güvencesiz çalışmasının önünü açan yasalara ve uygulamalarına karşı kampanyalar örgütleyerek bildiriler kaleme alması önemli gelişmelerdir. Bir diğer önemli gelişme ise kadın emeği ve istihdamına yönelik politika üretmek ve bu politika önerilerini kamuoyunda gündem etmek amaçlı akademisyenlerin, çeşitli kadın örgütü ve gruplarının Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi'ni (KEİG) kurmasıdır (2012:281-282).

2.2 Türkiye'de Kadın Emeğinin Mevcut Durumu

Genel olarak dünya ölçeğinde kadınların emek piyasasında dezavantajlı bir konumda olduğu görülmektedir. Türkiye'de de bunun yansımalarını görmek mümkündür. Hatta Türkiye'de bu dezavantajlı konumun kimi zaman daha çarpıcı sonuçları olmuştur. Bu bölümde ilk olarak Türkiye'de ücretli kadın emeğinin özelliklerine ve öne çıkan dinamiklere değinilecektir. İkinci olarak da 2000'li yıllara kadar olan süreçte ücretli kadın emeği konusundaki devlet politikaları ve pratikteki uygulamalar ele alınacaktır.

İlkkaracan, Türkiye'de kadın istihdamı üzerine gerçekleştirdiği çalışmada çalışan kadınları üç ayrı grupta ele almaktadır: 1-Kırsal kesimde tarım sektöründe çoğunlukla ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınlar; 2- Kentlerde düşük ücretli ve emek yoğun işlerde çalışan, eğitimsiz veya kısıtlı eğitim imkanına sahip olan alt sosyoekonomik sınıfa mensup kadınlar; 3-Yüksek eğitimli, meslek sahibi, orta ve üstü sınıf kadınlar (1998).

Bu araştırmanın hedefi ikinci grupta olan kadınların (genellikle fabrikalarda çalışan, emek yoğun sektörlerde yoğunlaşan, mavi yakalı kadın işçiler) işçi hareketindeki konumlarını değerlendirmek olmakla birlikte bu bölümlerde ücretli emek piyasası kadınlar açısından daha geniş bir perspektif ile ele alınmaya çalışılacak ve bu kadınların genel olarak emek piyasasında karşılaştıkları durumlara ilişkin bir derleme sunulacaktır.

2.2.1 Kadın Emeği ve İş Gücüne Katılımı

DİSK'in 2018'deki araştırmasına göre Türkiye'de 2018 itibariyle ücretli emek piyasasında çalışan işçilerin %71'ini erkekler, %29'unu kadınlar oluşturmaktadır.[3] TÜİK iş gücüne katılım verilerine göre 2003 yılında kadın nüfusu içinde kadınların iş gücüne katılımı %26.6'dır. 2008 yılında bu oran %24.5 olmuştur. 2013 yılında %30.8'e kadar çıkmıştır, 2018'de %34.2 olmuştur.[4] Karşılaştırma yapmak ve aradaki uçurumu gözler önüne sermek adına erkeklerin sayı ve oranları ile birlikte kadınların sayı ve oranları Tablo 2'de paylaşılmıştır.

Yıl	2003		2008		2013		2018	
	Bin	%	Bin	%	Bin	%	Bin	%
Kadın	6.555	26.6	6.329	24.5	8.674	30.8	10.473	34.2
Erkek	17.086	70.4	17.476	70.1	19.597	65.2	21.801	72.7

Tablo 2: 2003-2018 Yılları Arasında Türkiye'de İş Gücüne Katılım.

3 http://disk.org.tr/2018/03/61-milyon-issiz-issizlik-kiskacinda-kadinlar-ve-gencler-var/
4 http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007

Mine Tan, 1979'da kadın emeğine dair Türkiye'de yapılmış ilk çalışmalardan biri olan *Kadın: Ekonomik Yaşamı Ve Eğitimi* isimli araştırmasında Türkiye'de kuruluş yıllarından 1950'lere kadar çalışabilir yaştaki kadınların büyük bir oranının ekonomik etkinliklere katıldığını, ancak bu oranların yüksekliğinin tarıma dayalı bir ekonomik düzenin söz konusu olmasının bir sonucu olduğunu ifade etmiştir. 1950 sonrasında kadınların iş yaşamına katılımının düşmesini de kentleşme ve sanayileşmenin hızlanmasının bir sonucu olarak ele almıştır. Dolayısıyla Tan'a göre, kırsal bölgelerde yaşayan kadınların birçoğu, kentleşmenin etkisiyle hızlanan göçler sonucu "*iktisaden faal*" kategorisinden "*iktisaden faal olmayan ev kadını*" kategorisine dahil olmuşlardır (1979). Bu veriler, 1979 öncesi açısından kadınların iş gücüne katılımının düşmesi olgusunu net bir biçimde açıklamaktadır.

Feminist iktisat kuramında kalkınma, kentleşme ve ekonomi politikalarına göre kadın istihdamı "*U eğrisi feminizasyon hipotezi*" ile tasvir edilmektedir. Bu hipoteze göre, kapitalist gelişmenin ilk aşamasında kentleşme ve kırsal yapının çözülmesi ve kadınların iş gücüne katılımının düşmesi söz konusudur. Ancak ilerleyen safhalarda kalkınma arttıkça kadınların iş gücüne katılımının da artması beklenmektedir. U eğrisi, Türkiye'de gerçekleşmemiş görünmektedir (İlkkaracan, 2012).

Türkiye'de kadın istihdamının düşüklüğü Toksöz'e göre sosyo-kültürel faktörlere, toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümüne ve toplumsal cinsiyet rollerine bakarak bir düzeyde açıklanabilir. Kadının ev işleri ve çocuk bakımından sorumlu olduğu düşüncesi iş gücü piyasasına katılmasını engelleyen unsurlardır. Yanı sıra kadınlara sunulan iş koşulları oldukça zorlayıcıdır ve ücretler düşüktür. Bundan dolayı kadınların iş gücüne katılma oranı düşük seyrediyor olabilir (Toksöz, 2012).

Buğra ise kadınların iş gücüne katılımının muhafazakarlık engeline takıldığını söylemektedir. Buğra, muhafazakarlığı "*toplumsal cinsiyet temelli iş bölümüyle ilgili geleneksel değerlerin doğal ve olağan görülmesiyle ilgili bir olgu*" olarak tanımlamaktadır. Aynı zamanda kadına atfedilen özellikler, örneğin analık statüsü, kadınların iş gücüne katılımında belirleyici olmaktadır. Kadının anneliğini ve yeniden-üretim konusundaki sorumluluklarını öne alan bakış açısı ile iş yaşamında

bu konuda çözümler üretmek yerine (örneğin kreş imkanı), yine evde kalmasını ve iş gücüne katılmamasını olumlayan bir durum söz konusu olmaktadır. Keza, kadın ve erkekleri beraber çalıştırmanın masraflı olacağını dile getiren patronlar bulunmaktadır. Kısacası toplumsal olarak kadınlara biçilen roller bir yana, sermayenin de ekonomi politikaları açısından bu durumu tırpanladığı görülmektedir (2010).

Dünya Bankası'nın 2009'daki raporuna göre kadınların iş gücüne katılımının uluslararası standartlara göre düşük olmasının sebeplerinden biri kentteki iş gücüne katılımın düşük olmasıdır. Bir diğer unsur ise kentlerde iş gücüne katılmayan kadınların eğitim düzeyi ile ilişkilidir, buna göre iş gücüne katılmayan kadınların eğitim düzeyi düşüktür ve bu bir yükseliş göstermemektedir. Eğitim düzeyi düşük olan kadınlar *Türkiye Nüfus ve Sağlık Anketi* verilerine göre kendilerini %66 oranında ev kadını olarak tanımlamaktadır. %7'lik bir kesim ise ailenin izin vermemesi sebebiyle iş gücü içerisinde değildir. Bir diğer faktör ise bu kadınların hem ekonomik açıdan hem de kültürel açıdan çalışma hayatının içinde yer almaktan geri durduklarını göstermektedir. Ekonomik açıdan kadınların düşük ücretli, güvencesiz, uzun çalışma saatleri olan işlerde çalışmak konusunda çok istekli olmadıkları bulgulanmıştır; sosyal açıdan ise kadınlara yüklenen toplumsal roller, çocuk bakımından sorumlu olmak, evin işlerini kadının yapması gerektiği algısı kadınları iş gücü piyasasının dışında konumlanmalarının sebebi olabilir. Rapora göre Türkiye'de kadınların rolleri hala geniş aile dinamiklerinden etkileniyor görünmektedir. Alt-orta ve alt sınıfta ailenin kadınların yaşamında önemli rol oynadığı, hamilelik ve çocuk bakımının istihdama katılımı etkilediği bulgulanmıştır (Devlet Planlama Teşkilatı & World Bank, 2009).

Ecevit, 2008'de gerçekleştirdiği çalışmasında kadınların iş gücüne katılımını engelleyen faktörlerden bahsederken toplumsal cinsiyetin önemine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, toplumsal cinsiyet temelli iş yükleri ve bakım hizmetleri kadınların iş gücü piyasasına girmesini engellemektedir. Örneğin medeni durum, bir kadının iş gücüne katılımı açısından belirleyiciyken erkekler için böyle bir durum söz konusu değildir. Özellikle çocuk sahibi kadınlar açısından çocuk bakım hizmetlerinin yetersizliği kadınların çalışma yaşamına doğrudan etki eden bir unsurdur. Ecevit

bunu şu sözlerle vurgulamaktadır: "*kadınlar ev dışında çalışma veya çalışmama kararı alırken evde yapmakta oldukları işlerin aksama olasılığını, çocukların ve yaşlıların kimler tarafından bakılacağını, iş saatleri dışında evdeki işler için ayrılabilecek zamanı düşünmek zorundadır*" (2008:158). Anaokulları, yuvalar, okul öncesi eğitim kurumlarının sayısı yetersizdir ve büyük ölçüde büyük kentlerde yoğunlaşmaktadır. Devlete bağlı kurumların sayısı oldukça azdır, özel kurumlar veya bakıcı tutmak gibi seçenekler ise ücretleri yüksek olduğu için Türkiye ortalamasında bir işçi ailesinin bu ücretleri karşılayabilmesi mümkün olmamaktadır. Benzer durum yaşlı bakımı için de geçerlidir. Yaşlı bakım hizmetleri yeteri kadar kurumsallaşmamıştır ve büyük kentlerde yoğunlaşmaktadır (2008:159-160). Dolayısıyla kadınların bakım emeği konusuna omuzlarına sorumluluk yüklenmesi, iş yaşamına katılmasının önünde engel teşkil etmektedir. Bunda ülkedeki mevcut sosyal politikaların etkisi büyüktür.

Ecevit'in vurguladığı bir diğer nokta, eğitim konusunda toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklerin iş gücü piyasasında erkeklerin daha fazla yer almasına sebep olmasıdır. Birçok araştırmanın sonuçlarına göre eğitim düzeyi ile kadınların iş yaşamına katılması arasında görünür bir paralellik bulunmaktadır (2008).

Yanı sıra, ülkedeki piyasa koşulları kadınların iş gücüne katılımını etkilemektedir. Türkiye'nin ekonomisi istihdam yaratmayan bir büyüme içindedir ve dolayısıyla bu durum kadın istihdamını da olumsuz olarak etkilemektedir. İşsizlik artmakta, iş gücü piyasasına girmek kadınlar açısından zaten zor iken bir de ağır işsizlik koşullarında birçok kadın piyasaya girmeye cesaret edememekte, iş aramayı denememektedir. Çalışmaya kararlı olan kesim ise çoğu kez enformel sektörde iş bulmaktadır (Ecevit, 2008).

Ecevit'in (2008) bir diğer vurgusu özelleştirme politikasınadır. Kamu İktisadi Kuruluşlarının özelleştirilmesi süreci, kadın istihdamını olumsuz olarak etkilemektedir. Sermayedarlar açısından kârlı bir iş olan özelleştirme diğer bir yandan iş kayıplarının yaşanmasına, istihdamın azalmasına sebebiyet vermektedir. Ecevit bu konuyla ilgili TEKEL'in özelleştirilme sürecini örnek göstermiştir.

Ecevit'e göre araştırmalardan çıkan ortak sonuç şunu göstermektedir: kadın iş gücü genellikle düşük eğitimli ve niteliksizdir. Bu özellik bir yandan da 1980 sonrası gelişen ve teknolojik gelişmelerin sınırlı olduğu iş kollarında (hazır giyim gibi) kadınlara iş bulma konusunda göreli avantaj sağlamaktadır ancak diğer bir taraftan teknolojik gelişmelerin gerçekleştiği diğer iş kollarında azalmayla sonuçlanmaktadır (2008).

İlkkaracan ise kadınların çalışma yaşamındaki engelleri şu şekilde ifade etmektedir: cinsiyete dayalı iş bölümü (eğitime ulaşabilme olanakları kısıtlı ve eğitim düzeyi düşük, nitelik edinme imkanı olmayan, çocuk ve yaşlı bakımından sorumlu kadın pozisyonu) kadınların çalışma yaşamına katılmasını engellemektedir. Kadınların kendilerine ev içinde yüklenen sorumlulukları, maddi zorunluluk olmadığı sürece çalışmayı tercih etmemelerine sebep olmaktadır. Ayrıca çevre baskısı, kamusal alanda, iş yaşamında kadınların yer almasının uygun olmadığını düşünen aile bireyleri kadının iş yaşamına katılamamasında etkili olmaktadır (1998).

İlkkaracan (1998), İstanbul Ümraniye'de fabrika işçisi kadınlarla yaptığı çalışmasında kadın istihdamının neden düşük olduğuna dair bazı fikirler ortaya koymaktadır. Örneğin çalışan kadınların çalışma yaşamına yönelik tutumları farklılaşmaktadır. Bazı kadınlar çalışma yaşamının içinde olmayı özgürleştirici ve güçlendirici bir unsur olarak tariflemektedir. Bazıları ise piyasa koşullarında düşük ücretli ve zor şartlar altında çalışmayı gerektiren bir işte yer almaktansa evde oturmayı tercih edebileceklerini söylemektedir. Kadınların bazıları ihtiyaç duymasa evde oturup çocuklarına ve eşine bakmayı yeğleyeceğini dile getirmiş, kimisi ise ailesinin, çevresinin durumu hoş karşılamayacağını söyleyerek toplumsal baskıdan kaynaklı çalışmayı tercih edemediğini ifade etmiştir.

Bu doğrultuda kadınların iş yaşamına katılmak için önlerinde birçok engelin bulunduğu görülmektedir. Bu engellerden kimisi toplumsal cinsiyet ayrımından kaynaklanan iş bölümünün sonuçları olarak kadınların karşısına çıkmaktadır, kimisi de piyasanın koşulları sebebiyle kadınları eve bağımlı kılmaktadır.

2.2.2 Ücretli Kadın Emeğinin Özellikleri

Ecevit, iş gücü piyasasında kadınların dezavantajlı konumlarına vurgu yapmıştır. Buna göre, kadınların iş gücü piyasasının dışındayken ucuz ve bu piyasaya kolaylıkla çekilebilecek bir emek kaynağı oluşturduğunu, iş gücü piyasasına girerken ise ayrımcı işe alma uygulamalarıyla karşı karşıya kaldığını dile getirmiştir. Ayrıca Ecevit, kadınların yaptıkları işler erkeklere göre daha düşük bir biçimde ücretlendirildiğini, kadınların erkeklere göre güvencesizlikle daha çok karşı karşıya kaldığını ve işveren açısından vazgeçilmesi kolay, piyasa dışına atılma olasılığının erkeklere göre daha yüksek olduğunu söylemektedir (1998).

Ecevit'in (1998) bir diğer üzerinde durduğu konu ise örgütlenmedir. Ücretli çalışan kadın işçilerin örgütlenmeleri güçlü değildir. Sendikalarda örgütlenen kadınların karar alma ve politika saptama süreçlerine yer alma durumu zayıftır ve sendikaların genel politikalarına özel olarak sadece kadın işçileri ilgilendiren konular dahil edilmemektedir. Urhan'ın araştırmasına göre 2014 yılında istihdam edilen kadınların ise yalnızca %4.4'ünün sendikalara üye olduğu görülmektedir (2014). Bir diğer önemli konu ise toplumsal cinsiyetin emek piyasasına yansımalarıdır. Kadınların yoğunlaştığı sektörler, işkolları ve meslekler toplumsal cinsiyet düzenine göre belirlenir ve normları toplumsal düzene göre saptanır. Kadınların yoğunlaştığı sektörlerde emeğin yoğun olarak kullanıldığı, ekonomik dalgalanmaların fazla olduğu, vasıfsız işçi kullanımının yoğun ve işlerin düşük ücretli olduğu görülmektedir (İlkkaracan, 1998).

1998 yılında yapılmış olan bu çalışmanın genel olarak ücretli kadın emeğine dair olumsuz bir tablo ortaya koyduğu görülmektedir. 2000 sonrasında duruma bakıldığında ise bu dezavantajlı konumun değişmediği açıktır. İlerleyen yıllarda yapılan bazı çalışmalar bu görüşü destekler niteliktedir. Örneğin, bu çalışmadan 10 yıl sonra, 2008'de gerçekleştirilen *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği* isimli çalışmada Ecevit'in kadın emeği ve istihdamına dair ortaya koyduğu analizin sonuçlarına göre 2006 yılında itibariyle Türkiye'de kadın nüfusu içinde kadınların iş gücüne katılımları Cumhuriyet tarihi boyunca en düşük düzeyindedir (kadın nüfusu içine %24.9) Ekonomik sektörlerde toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılık

sürmektedir. Kadınların iş gücüne ve istihdama katılımı kentlerde %19.9 olmak üzere oldukça düşüktür. Kadın iş gücünü ağırlıklı olarak genç kadınlar oluşturmaktadır. Yanı sıra Ecevit, kırda tarım, kentte hizmet sektörünün kadınların en yüksek oranda yer aldığı sektörler olduğunu, kentte çalışan kadınların meslekler arası dağılımında profesyonel meslek gruplarında yoğunlaşma söz konusu iken kanun yapıcı, üst düzey ve müdür olarak çalışan kadınların oranının kadın çalışanlar içinde yalnızca %5 olduğunu vurgulamaktadır (2008).

Ecevit'in dikkat çektiği bir diğer nokta, meslek grupları içinde toplumsal cinsiyet temelli ayrışmanın geçmişte olduğu gibi bugün de devam etmesidir. Geçmişte olduğu gibi bugün de kadın nüfusu içinde işsizlik oranı erkek nüfusu içinde işsizlik oranına göre daha yüksektir. Ayrıca ücretli olarak çalışan kadınların yarısından fazlası kayıt dışı çalışmaktadır (2008).

1970'lerden itibaren Türkiye'de uygulanan neoliberal politikaların ekonomiye olan etkileri krizleri ve toplumsal cinsiyet-istihdam ilişkisini anlayabilmek açısından önemlidir. Toksöz (2009), Türkiye'nin özellikle 1980'li yıllardan itibaren ihracata dayalı ancak istihdam yaratmayan bir büyümeye sahip olduğunu ve 2000'li yıllardan itibaren de sanayileşmenin artan oranda ithalata bağımlı hale gelmesi nedeniyle istihdamın düşük seyrettiğini ve bunun da yükünü kadınların daha yoğun olarak hissettiğini ifade etmektedir.

Ekonomik kriz dönemleri emek piyasasında kırılgan bir konumda olan kadın istihdamını daha çok etkileyebileceği gibi kimi durumlarda da kadın istihdamının yükselmesini koşullamaktadır. Toksöz (2009), krizlerde gözlemlenen "*ek işçi etkisi*"nin Türkiye'de de belli dönemlerde görüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu görüşe göre, erkeklerin işsiz kalması sebebiyle hane gelirinde düşme yaşandığı ve dolayısıyla bunun telafisi için kadınların ekonomik faaliyetlere daha çok yöneldiğini gözlenmektedir. Yaman (2009) ise krizlerin bir taraftan kadınların yoğun olarak işten çıkarıldığı dönemler olduğuna, diğer bir taraftan ise üretimin esnekleşmesi ve emek yoğun bir niteliğe bürünmesi sebebiyle kadın istihdamını arttırabildiğine dikkat çekmektedir. Türkiye'de farklı ekonomik kriz dönemlerinde kadınların krizden etkilenme düzeyleri de farklılık göstermiştir. Türkiye'de geçmiş dönemlere dair

yapılan bazı analizler kadınların ekonomik kriz dönemlerinden nasıl etkilendiğini ortaya koymak açısından önem teşkil etmektedir.

İzdeş Türkiye'de özellikle ekonomi politikalarının finansal serbestleşme doğrultusunda değiştiği dönemlerden itibaren ekonomik krizleri ele alarak kadın istihdamının ve işsizliğinin krizlerden nasıl etkilendiğine dair bazı analizler ortaya koymuştur (2010).

1991 ekonomik krizi döneminde erkek işsizliğinin %11,57 oranında arttığı, kadınların işsizliğinin ise %3,41 oranında azaldığı görülmektedir. Bu durum kadınların erkekler yerine istihdam edildiği fikrini desteklemektedir. Ancak kadınların istihdama ya da iş gücüne katılımı konusunda kayda değer herhangi bir değişim görülmemiştir. Erkek istihdamı %5 oranında artarken kadın istihdamında belirgin bir artış görülmemektedir. Yapılan araştırmalarda bu durumun kadınların iş bulma ümitlerini yitirerek iş gücü piyasası dışına çıkmaları şeklinde yorumlanmaktadır. Yani dar tanımlı işsizlik açısından düşünüldüğünde işsizlik azalmaktadır. Ancak geniş tanımlı işsizlik açısından bakıldığında tablonun kadınlar açısından daha karanlık olduğu görülebilir[5] (İzdeş, 2010).

1994'teki krizde tablo daha farklıdır. Kadın işsizliği %10.5 azalmıştır; istihdam %19 oranında, iş gücüne katılım %11 oranında artmıştır. Erkekler için ise tablo daha karanlıktır, erkeklerde istihdam oranlarının düştüğü görülmektedir. Bu dönemde emek piyasasında kadınların erkeklerin yerine istihdam edildiği düşünülebilir (İzdeş, 2010).

1999 krizi ile beraber erkek işsizliğinin %20 arttığı, kadın işsizliğinin ise az da olsa azaldığı görülmektedir. Kadın istihdamı %12, iş gücüne katılımı ise %5 oranında artmıştır. Bu açıdan 1994'tekine benzer bir tablo söz konusudur (İzdeş, 2010).

2001 krizi cinsiyet farklılığı olmadan tüm işçi sınıfı için büyük bir işsizlik tablosunun söz konusu olduğu bir dönem olmuştur. İşsizlik oranları 1/3 oranında

5 Geniş tanımlı işsizlik tanımlaması klasik dar tanım kapsamında yer alan işsizler yanında iş bulma ümidini kaybeden işsizleri, iş aramayan ancak çalışmaya hazır olan işsizleri, mevsimlik ve zamana bağlı esnek çalışanları kapsayan alternatif işsizlik tanımıdır. Çalışma ekonomisi literatüründe kullanımı giderek artan bir hesaplama yöntemidir (DİSK-AR)

artmıştır. İş gücüne katılım konusundaki değişimlere bakıldığında erkeklerin krizin yükünü daha çok omuzladığı görülmektedir. 2000-2002 yılları arasında erkeklerin işsizliğinin %51,68 oranında kadınların işsizliğinin ise %19 oranında arttığı görülmüştür (İzdeş, 2010).

2003-2006 yılları arasında geniş tanımlı işsizlik hızla yükselmiş, kadınlar da bu süreçte yıkıcı bir biçimde emek piyasasının dışında kalmıştır. 2003-2006 yılları arasında ise erkek işsizliği %11.35 artarken kadın işsizliği %52.24 oranında artmıştır. İşlerini kaybetmeyen kadınlar ise yoğunluklu olarak ekonomik krizlerden etkilenmeyen sektörlerdedir (İzdeş, 2010).

2008 krizi, 1930'lardan bu yana dünyada gayrisafi milli hasılada ilk kez düşüşün yaşandığı ve etkilerinin tüm dünyada hissedildiği küresel ölçekte bir krizdir. 2008 yılında küresel iktisadi büyüme rakamı %3,4 iken 2009 yılında bu oran %0.5'e kadar düşmüştür. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün verileri 34 milyon kişinin işsiz kaldığını göstermektedir. 2008 krizinin piyasalara ilk etkisi imalat ve inşaat sektörlerine olmuştur ki bu sektörlerde yoğun olarak erkekler çalışmaktadır. Erkek işsizliğinin kadınlarınkine göre çok daha yüksek olduğu krizin bu ilk zamanlarının ardından krizin etkileri yayıldıkça kadınların çalıştığı sektörler de krizden etkilenmeye başlamıştır (İzdeş, 2010). Toksöz (2009), bu dönemde kadın iş gücüne katılımının arttığını ortaya koymaktadır; Temmuz 2008'de Türkiye genelinde kadınların iş gücüne katılımı %26 oranındayken Temmuz 2009'da bu oranın %27,6'ya çıktığı görülmektedir. Ancak kadınların istihdamının daha çok enformel sektörde ve korunmasız istihdam biçimlerinde yükseldiği görülmektedir. Dolayısıyla kadınların istihdamı açısından olumlu bir tablodan söz etmek mümkün değildir. Ayrıca 2008 krizinin istihdamın artmasıyla beraber işsizliğin de ciddi biçimde arttığı bir dönem olduğu görülmektedir. Bir yıl içinde işsiz kadın sayısı 244 bin kişi artmıştır. Temmuz 2008'de %16.6 olan kentsel kadın işsizliğinin %20.6'ya çıktığı görülmüştür.

Türkiye, 2018 itibariyle de derinleşen bir ekonomik kriz ile yüz yüzdedir. Metodolojik olarak içinde bulunulan bir süreçle ilgili analiz yapmak sosyal bilimler açısından çok doğru olmasa da bazı sayısal verilerin paylaşılması, emek

piyasasındaki durumu genel hatlarıyla ortaya koyabilmek açısından önem teşkil etmektedir: DİSK Genel-İş'in 2018'de yayınladığı *Türkiye'de Kadınlar ve Kadın Emeği Raporu'*na göre ekonomik krizin etkilerini göstermeye başladığı 2017 yılının sonlarından itibaren kadın işsizliğinin %13.4'e ulaştığı görülmektedir. Geniş tanımlı kadın işsizliğinin ise %24.5 olduğu görülmektedir. İşsizliğin en çok genç kadınlar arasında yaygın olduğu görülmektedir.[6]

2.2.3 Enformelleşme, Esnek ve Güvencesiz Çalışma

Enformelleşme, esnek ve güvencesiz çalışma biçimleri, ücretli kadın emeği açısından üzerinde durulması gereken önemli kavramlardır; zira sadece Türkiye'de değil, tüm dünyada esnek ve enformel üretim süreçlerinde kadın emeğinin yoğunluğunun giderek arttığı görülmektedir. Özellikle 2000'li yıllarda Türkiye'de esnek ve enformel üretim biçimlerinin kadın istihdamında adeta bir norm haline geldiği gözlenmektedir (Yaman Öztürk & Dedeoğlu, 2010).

Esnek çalışma, işletmelerin üretim kapasitesine, piyasa ve rekabet koşullarına uyum gösterebilmek adına işçi ve işverene daha çok serbestlik tanıyan bir uygulama olarak tanımlanabilmekle birlikte, bu serbestliğin hemen hemen her zaman işveren lehine ve işçilerin aleyhine gerçekleştiği görülmektedir. Bu, işverenin ihtiyaç duyduğunda işçi sayısı, çalışma süresi, üretim kapasitesi gibi konularda serbestliğe sahip olması olarak tanımlanabilir. Kadın emeği açısından düşünüldüğünde esnek çalışma kadının hem eş ve anne olarak evde sorumluluklarını yerine getirebilmesinin bir yolu, hem de emek piyasasına katılabilmesinin bir yolu olarak görülmektedir (Yaman Öztürk, Dedeoğlu; 2010).

Toksöz'e göre ise Türkiye'de kadın istihdamı ile ilgili mevcut politikalar, istihdam açısından değil sosyal içerme ve yoksullukla mücadele perspektifinden ele alındığı için esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaştırılmasına odaklanmaktadır. Tıpkı Yaman Öztürk ve Dedeoğlu'nun vurguladığı gibi Toksöz'e göre de esnek çalışmanın adeta kadın istihdamı ile eş tutulduğu bir eğilim mevcuttur (2007).

6 http://cloudsdomain.com/uploads/dosya/16684.pdf

Bir diğer önemli kavram ise enformelleşmedir. Enformelleşme, kapitalizmin içinde bulunduğu açmaz nedeniyle kâr oranlarını yükseltmek amacıyla güvencesiz, ensek ve geçici işlerdeki istihdamın arttırılması olarak tarif edilebilir. Bu bağlamda enformelleşme, emek piyasasının esnekleştirilmesi, cinsiyet temelli ayrım, üretimin sadece iş yerleri ile sınırlı tutulmayıp küçük atölyeler ve evlere doğru genişletilmesi, sosyal hakların ve iş güvencesinin ve örgütlenmenin zayıflaması anlamına gelmektedir (Ergüneş, 2008).

Lordoğlu (2006), Türkiye'de enformel istihdamın en çok kadınlar, çocuklar ve göçmen işçiler arasında yaygın olduğunu vurgulamaktadır. İş gücüne dahil olmayanların arasında kadınların yaklaşık %70'i, kendini ev kadını olarak tanımlamaktadır; yani bir iş gücüne dahil olmalarına karşılık esas görevlerinin ev kadınlığı olduğunu dile getirmektedirler. Bu nedenle ev kadınlarının bir bölümünün gelir getirici bir faaliyet yürüttüğü ve enformel istihdam yarattıkları düşünülmektedir. Ecevit'e göre (1993b), Türkiye'de kentleşmenin bir sonucu olarak kırsal kesimden kentlere göçün yaygınlaşmasıyla tarım sektöründe kadınların eskisine göre daha az istihdam edildiği ve kentlerde daha çok hizmet sektöründe yer aldıkları ancak hizmet sektörünün de tarımda azalan istihdamı karşılayamadığı için güvencesiz ve esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaştığı görülmektedir.

Enformel ve esnek istihdam biçimlerine bağlı olarak Türkiye'de kayıt dışı çalışma da özellikle kadınlar arasında oldukça yaygındır. Urhan (2014), herhangi bir sosyal güvenlik kapsamında olmayan kadınların sayısının artmakta olduğunu ve bu kadınların büyük ölçüde tarım sektöründe çalışan kadınlar olduğunu belirtmektedir. Tarım dışı alanda ise yoğunlaşma en çok hizmet sektöründedir, yanı sıra vasıfsız ve düşük ücretli işlerde istihdam yaygındır. Dolayısıyla son dönemlerde bu gibi işlerin istihdam artışı içinde önemli bir payı olması kayıt dışılığın da kadınların arasında yaygınlaşması sürecine paralel gitmektedir. Kazgan'ın araştırma sonuçlarına göre kadınların 1970'lerin ortalarında dahi sadece %9'unun sosyal güvenceye sahip olduğu görülmektedir. Özellikle evde ve küçük sanayide güvencesiz ve sigortasız çalışan işçi sayısının çok fazla olduğu düşünüldüğünde işçilere dair birçok verinin gerçekleri yansıtmadığı görülmektedir (1979:145). Ayrıca tarımda çalışan kadınların ise ancak %1'inden biraz fazlasının ücretli işçi olduğu, geri kalan işçi kadınların ücretsiz aile

işçisi statüsünde olduğu görülmektedir. Kazgan buna dair şu sözleri söylemektedir: "*Köy kadınlarının ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaları, kocasının ailesi tarafından kadının ailesine başlık parası ödenmesinin sebebidir. Kadın ömrü boyunca hizmet sağlayan, hem evde hem de tarlada çalışan bir kapital eşyası gibidir*" (1979:146).

Mevcut devlet politikalarının kadınları daha çok esnek çalışma biçimlerine yönlendirdiği görülmektedir. Ülkede söz konusu olan istihdam politikaları, kadınların istihdama katılmasını öncelik olarak ele almamaktadır. Örneğin İş Kanunu'nda yer alan kıdem tazminatı ile ilgili madde evlilik sonrasında kadınların işten ayrılmalarını teşvik etmekte, SGK yasasında dul ve yetim aylığı hakkı konusunda kadınlar ve erkekler arasında ciddi ayrım bulunmaktadır (Dedeoğlu, 2009). 1475 sayılı İş Kanunu 2003 yılında yürürlükten kaldırılmış, 4857 sayılı İş Kanunu yürürlüğe girmiştir. Esnek çalışma üzerine hüküm ve düzenlemeler ilk kez bu kanunda yer almıştır; çağrı üzerine çalışma, geçici iş ilişkisi, telafi çalışması, belirli süreli çalışma, kısa vadeli çalışma gibi çeşitli konulara bu yasada yer verilmiştir. 2012'de ise 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile, ev hizmetleri ve kendi hesabına çalışan kişiler kanun kapsamı dışında bırakılmıştır ki bu alanlarda çalışanların çok büyük bir oranını kadınlar oluşturmaktadır. 2011'de Ulusal İstihdam Stratejisi (UİS) taslağı ile esnek çalışmanın kanunlar ile yasallaşıp yaygınlaştırılacağına dair açıklamalar yapılmış, 2013'te Kadın İstihdamı Yasa Tasarısı ile kadınların ucuz ve niteliksiz iş gücü olacak şekilde istihdamını sağlayacak düzenlemelere yer verilmiştir (Bozkurt Çakır, 2016). Bu konuya üçüncü bölümde daha detaylı bir biçimde değinilecektir.

Yaman (2016), sanayi ve istihdam stratejileri çerçevesinde kadın istihdamını ele alırken özellikle tarımdaki istihdamın azalmasını ardından sanayide kadın istihdamının kayda değer bir artışa geçmediğini, tarımsal üretimdeki azalmanın ve politikaların değişiminin de kadınların istihdamına olumsuz olarak yansıdığını vurgulamaktadır. Bu doğrultuda 2013 yılında sanayi stratejisi hedefleri doğrultusunda yayınlanan *Ulusal İstihdam Stratejisi Belgesi* (UİSB), Yaman tarafından ele alınırken kadınlar açısından hedeflenen stratejiler değerlendirilmiştir. Bu belgede özellikle kadınlar açısından esnek çalışma ve aktif iş gücü politikalarının öne çıkarılması söz konusudur. Kadınların istihdama katılması piyasa koşulları açısından elzem görülmekte, istihdamın düşük oluşu kadınların eğitimsiz olmalarına

bağlanmakta, ayrıca kadınların kayıt dışı çalışması, düşük ücretli işlerde istihdam edilmesi mesleki eğitim yetersizliği ile açıklanmaktadır. Ayrıca kadınların iş ve aile yaşamının uyumlulaştırılmasına değinilmektedir ve bunun da esnek çalışma ile gerçekleşebileceği raporda vurgulanmaktadır. Dolayısıyla Yaman, kadınların istihdamının düşük olması kadınların bireysel yetersizliği ve esnek çalışmanın yaygın olmaması ile açıklandığını vurgulamaktadır. Buna bağlı olarak piyasa koşullarında kadın emeğinin üzerinde denetim kurulmaya çalışılmakta, düşük ücret, eğitim zorunluluğu, esnek-kısmi zamanlı çalışma, ev içi sorumluluklar, işsizlik gibi birçok zorlukla mücadele etmek zorunda bırakılmaktadır (Yaman, 2016). Bu konu ile ilgili daha detaylı verilere üçüncü bölümde değinilecektir.

19. yüzyıldan itibaren kapitalizmin gelişmesiyle birlikte fabrikalarda işçiler uzun saatler boyunca çalışmak zorunda bırakılmıştır. Kölece işçileşme olarak nitelendirilebilecek fabrikanın işçilerin tek yaşam alanı haline geldiği bu dönemler, sınıf mücadelesinin gelişmesi ve belli hakların kazanımı ile ev ve çalışma arasında net ayrımların çizilebilmesi, toplumsal olarak da bir iş bölümünü koşullamış, erkekler ücretli işçi iken kadınlar evde yeniden üretimden sorumlu olan ücretsiz işçi olarak konumlanmıştır (Atasü Topçuoğlu, 2012). Dolayısıyla daha çok kadınların istihdamında yaygın olan enformelleşme ve esnek çalışma biçimleri kadınlar açısından çoğunlukla ev eksenli olarak karşımıza çıkmaktadır.

Atasü Topçuoğlu'na (2012) göre dünyada 1970'lerden itibaren ekonomik büyümenin yavaşlaması üzerine üretim süreçlerinin yeniden organize edilmesi söz konusu olmuştur. Ayrıca dünyadaki nüfus artışı istihdam yaratmayan bir niteliktedir ve bu sebeple özellikle gelişmekte olan ülkelerde iş gücünün ucuzlaması ile karşı karşıya kalınmıştır. Yanı sıra teknolojinin gelişmesi ile birlikte haberleşme ve lojistik alanındaki gelişmeler üretimin küreselleşmesine vesile olmuştur. Teknolojinin gelişmesi aynı zamanda üretimin daha küçük parçalar halinde gerçekleşmesini sağladığı için üretim sürecinin de daha esnek hale gelmesini sağlamıştır. Tüm bu dünya ölçeğindeki dönüşümler ve üretimin enformelleşmesi ile Türkiye'de 1990'lardan itibaren enformel çalışmanın en önemli unsurlarından biri kadın emeği olmuştur. Özellikle 1980 sonrası giderek örgütsüzleşen ve sınıf mücadelesi ile bağı zayıflayan işçi sınıfının durumu ile birlikte, enformel kadın istihdamı gelişmeye

başlamış, 1994'teki ekonomik kriz sonrasında daha yaygın hale gelmiştir. Enformelleşme ile birlikte kayıt dışı çalışma ve yarı zamanlı çalışma da yaygınlaşmaya başlamıştır. Erkek işçilerin emeği ise bu süreçte daha çok gelişmekte inşaat sektöründe yoğunlaşınca ekonomide kadın ve erkek işçilerin konumu arasındaki uçurum derinleşmiştir.

Enformelleşmenin en uç noktası olarak nitelendirilebilecek olan ev eksenli çalışmayı kadınların tercih etmesi için Atasü Topçuoğlu (2010), ev içinde kaynakların erkek ve kadın arasındaki adaletsiz dağılımı (kız çocuklarının okutulmaması ve kadınların aile içindeki ekonomik kararlarda söz sahibi olmaması gibi), genel işsizlik durumu, çocuk bakım sorumluluğunun kadınların omzunda olması, kadınların aile içinde belli kararlar alabilmek için aile reisi erkekten izin almak zorunda kalabilmesi ve maddi anlamda paraya ihtiyaç duyma gibi bazı sebepler sunmaktadır.

Tüm bu çalışmaların analizleri doğrultusunda esnek çalışmanın sermaye açısından kadın emeğini kullanarak önemli bir kar alanı yarattığı görülmektedir. Aynı zamanda esnek ve enformel çalışma koşullarının bir getirisi olarak bu alanlarda çalışan kadınlar arasında örgütlenmenin de zayıf olduğu, esnek çalışmanın genellikle küçük ölçekli işletmelerde söz konusu olduğu ve esnek çalışan kadınların genellikle bu işletmelerde yoğunlaştığı, sendikaların genellikle bu işletmelerde örgütlülüğünün olmadığı görülmektedir (Urhan, 2014:19-20). Atasü Topçuoğlu, tüm bu enformelleşme ve esnek istihdam koşulları kıskacında, bazı örgütlenmelerin, kadın ve sınıf dayanışması örneklerinin söz konusu olduğunu söylemektedir. Bunlardan bazıları Ev Eksenli Çalışan Kadınlar Küçük Sanat Kooperatifi Derneği, Kozadan İpeğe Ev Eksenli Çalışan Kadın Kooperatifi Derneği bu örneklerden ikisidir (2010). Kadınların örgütlenme ve sendikalaşma konusunda erkeklere göre daha fazla dezavantajlı durumların ortaya çıktığı ve ev eksenli çalışmanın niteliği gereği örgütlenme kanallarının çok açık olmadığı düşünüldüğünde bu derneklerin önemli örnekler olduğu düşünülmektedir.

2.2.4 Ücretler

Ecevit (1993a) kadınların erkeklere göre daha düşük ücretle çalışmasının kökenlerini "*aile ücreti miti*"ne dayandırmakta ve kadının aile ve devlet ile olan ilişkileri bağlamında konuyu ele almaktadır. Buna göre, hakim düşünce kadınların evi asıl geçindiren kişi değil eve katkı sunan aile bireyi olarak konumlandırılması ve asıl evi geçindiren kişinin ailedeki erkek, baba veya eş olduğunun varsayılmasıdır. Bu da dolaylı olarak bir erkekle yaşamayan bir kadının da düşük ücret alması sebebiyle kadın yoksulluğunu koşullamakta, ve kadınların evlenmesi için -zaten var olan toplumsal baskıya- bir de ekonomik baskıyı ilave etmektedir. Aile ücreti konusundaki kuramsal çalışmalar birinci bölümde detaylandırılmıştır.

Türkiye'de hukuki açıdan kadın ve erkek eşitliği sağlanmış görünmektedir; İş Kanunu'nun 5. maddesinde "*İş ilişkisinde dil, ırk, cinsiyet, siyasal düşünce, felsefi inanç, din, mezhep vb. sebeplere dayalı ayrım yapılamaz*" denilmektedir. Ancak pratikte bu durumun karşılığı olmadığı görülmektedir. İş yaşamında kadınlar birçok konuda ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Bu ayrımcılıklardan biri de ücretlendirme konusudur. Türkiye'de kadınlar aynı nitelikte ve vasıfta olan işlerde dahi erkeklerden daha düşük ücret almaktadır (Kardam & Toksöz, 2004).

Türkiye'de sanayileşmenin kökenleri 19. yüzyılın ilk yarısına dayanmaktadır. Türkiye sanayi tarihinde kadınlar en baştan beri erkeklere göre daha düşük ücret ile çalıştırılmışlardır. Ecevit'e göre (1998), kadın emeği belli niteliklerinden dolayı (düşük seviyeli eğitim ve beceriye dayanan, sık tekrarlanan iş değişiklikleri, sürekliliği olmayan çalışma hayatı, kısa süreli çalışma saatleri gibi) piyasa açısından daha değersizdir.

Dedeoğlu (2009), eşit işe eşit ücret ilkesinin Türkiye'de uygulanmadığını, kadın örgütlerinin 2006'daki raporundan yararlanarak açıklamaktadır; 2006'daki verilere göre kadınlar erkeklerin kazandığı ücretin %46'sını kazanmaktadır. Bu da kadın ücretinin hala aile için bir ek gelir olduğu düşüncesini desteklemektedir. Daha güncel verilere bakıldığında ücret konusunda eşitsizliğin devam etmekte olduğu

görülmektedir; Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nün 2018'deki verilerine göre aynı işi yapan kadın ve erkeklerin ücretleri arasında %20'lik bir fark bulunmaktadır.[7]

2.2.5 Ayrımcılık ve Diğer Sorunlar

Kocacık ve Gökkaya'ya göre, kadınların iş yaşamında karşılaştığı zorlukları beş grupta toplamak mümkündür: eğitim ve mesleki gelişimde eşitsizlik, iş bulma ve yükseltilmede eşitsizlik, ücretlendirmede eşitsizlik, sosyal haklardan yararlanmada eşitsizlik, cinsel taciz (2005).

Ecevit, kadınların iş yaşamında yaşadıkları ayrımcılıkla ilgili diyalektik bir süreç tanımlamaktadır; buna göre kadınların iş yaşamında yaşadıkları ayrımcılık, birçok açıdan zorluk yaşamalarına sebep olmakta ve bu zorluklardan kaynaklı yaşadıkları tatminsizlik sorunlara karşı yapıcı olmayan, sabırsız ve sebatsız, daha az güvenilir olarak nitelendirilmelerine sebep olmaktadır. Söz gelimi, kadınlar çalıştıkları yerlerde genellikle hiyerarşik olarak daha alt seviyededirler, az beceri ve sorumluluk isteyen görevlerde yer aldıkları için yükselme konusunda erkeklere göre zorluk yaşamaktadırlar, ücretler açısından adaletsizliğe maruz kalmakta, işe alınmada, yükseltilmede ve işten çıkarılmada dezavantajlar yaşayarak cinsiyet ayrımcılığı ile karşı karşıya gelmektedirler. Kadınların arasında kayıt dışı çalışma oranı çok yüksektir, kadınların çalışması ile ilgili ön yargılar ve kendilerini geliştirmek konusunda çok daha az fırsatları olması sebebiyle yaşadıkları tatminsizlik durumu çoğu kez kendi aleyhlerine dönmektedir (1992).

Eğitim, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin oldukça görünür olduğu bir konudur. Özellikle ücretli kadın emeği bağlamında düşünüldüğünde yetişkin eğitimi konusunda kadınlar hakim toplumsal ve ekonomik düzenin engellerine takılmaktadır. Örneğin Sayılan bu durumu şu şekilde tariflemektedir:

> "Bunun kadınlar için anlamı, kimlerin okur-yazar olacağı, kimlerin hangi işlerde çalışacağı, istihdam olanaklarını kimlerin dolduracağı, aile içindeki iş bölümünün nasıl sürdürüleceği, toplumda kadının yerine ilişkin hangi ideolojik ön kabullerin öne çıkarılacağı konusunda eril tercihlerin sürdürülmesidir." (2012).

7 https://t24.com.tr/haber/oecd-turkiyede-kadinlar-ayni-isi-yaptiklari-erkeklerden-yuzde-20-daha-az-kazaniyor,575982

Özellikle kadınların eğitimsizlik sonucu karşılaştıkları durumlardan biri kalifiye olmayan işlerde çalıştırılmalarıdır. Bu da genellikle enformel sektörde çalışmalarına, ev eksenli işlerde konumlanmalarına, sosyal güvenceden yoksun olarak çalışmalarına sebep olmaktadır. Bu durum kadının yerinin evi olduğu algısının devam etmesi anlamına gelmektedir (Kardam & Toksöz, 2004).

Sosyal haklar daha çok devletin politikaları ile ilişkilidir. Dedeoğlu, kadınların çalışma yaşamında sosyal haklar konusunda maruz kaldığı ayrımcılık üzerine önemli noktalara değinmektedir. Dedeoğlu, özellikle paket şeklinde ortaya konan kanun değişikliklerinin (eşit ücret, doğum izni, ebeveyn izni, gece çalıştırma, çocuk bakımı vb) bazı koşullarda çalışan kadınları dışarıda bıraktığını ve yalnızca bazıları için etkili olabildiğini söylemekte, bu da kadınların bir bölümünü istihdamın dışında bıraktığını vurgulamaktadır. Bu durum, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yeniden üretmektedir (2009).

Kadınların işe alınma konusunda yaşadığı ayrımcılık konusunda da Dedeoğlu Uçan Süpürge'nin CEDAW'a verdiği gölge raporlardan yararlanarak özellikle erkek egemenliğinin yoğun olduğu sektörlerde cinsiyete dayalı ayrımcılıkla çok sık karşılaşıldığını, "*işe alınmadan önce kadınların evlilik ve çocuk sahibi olma niyetleri hakkında sorgulandıkları*"nı dile getirmektedir (2009).

2.2.6 Örgütlenme - Sendikalaşma

Dünya ölçeğinde kadınların sendikalaşma ve sendikalarda faaliyet yürütme oranının kadın istihdamının görece yüksek olduğu ülkelerde bile erkeklere göre daha düşük olduğu görülmektedir. Bu durum kadınların sendikal faaliyete karşı erkeklere göre daha ilgisiz olması ile açıklanmakta, kadınların ev ve iş çatışması da bu faaliyetlere katılmasına ve örgütlenme çalışmaları yürütmesine engel teşkil eder görünmektedir (Urhan, 2014:7).

Urhan, 2001'de ICFTU'nun gerçekleştirdiği *Bir İşçi Kadına Soralım* isimli araştırmanın sonuçlarını aktararak kadınların sendikalara katılmaması için beş neden sıralamaktadır: Sendikaların kendilerine ne sağlayacağını bilmemektedirler; evdeki işlerinden dolayı zaman bulamamaktadırlar; sendikalardan kimse kendileriyle ilişki

kurmamıştır; sendikalar hakkında fikirleri olumsuzdur; sendikaların kadınların kendi ihtiyaçlarına cevap vermeyeceğini düşünmektedirler (2014:12).

Urhan'a göre sendikal yapılar, sendika içinde kadınların temsil edilmesine imkan sağlayacak, kadınların aktif olarak faaliyet yürütebileceği esnekliğe sahip değildir. Sendikal katılımlarını ve faaliyetlerini kolaylaştıracak mekanizmaların oluşturulmamış olması kadınların sendikalaşmaya daha mesafeli durmasına sebep olmaktadır (2014:13).

Urhan, Türkiye'de kadın istihdamının özellikle kentlerde artmasının sendikal örgütlenme potansiyelini arttırmakta olduğunu, ancak bu artışın daha çok hizmetler sektöründe gerçekleşmesinin örgütlenme ve sendikalaşma konusunda zorluk yarattığını ifade etmektedir; zira, hizmet sektöründe işçilerin sendikalaşma eğilimi daha zayıftır (2014:17).

Urhan kadın istihdamında yaygın olan bir durumun kayıt dışı çalışma ve küçük ölçekli işletmelerde kadın işçilerin yoğunlaşması olduğunu söylemektedir. Urhan, TÜİK verilerine göre 2013 yılında kadınların %69,1'inin 1-24 işçi çalıştıran yerlerde çalıştığını aktarmaktadır. Kayıt dışı çalışan kadınların ise %96,6'sı bu işletmelerde çalışmaktadır. Küçük işletmeler çalışma yaşamında bazı kanunların kapsamı dışında olduğu için kayıt dışı ve asgari ücret altında işçi çalıştıran birçok küçük ölçekli işletme bulunmaktadır. Bu gibi yerlerde örgütlenme eğilimi zayıftır, çünkü işveren açısından işçileri işten çıkartmak çok kolaydır. Bu da kadınların yoğun olarak çalıştığı bir alanın sendikaların örgütlenme faaliyetine dahil olmadığı anlamına gelmektedir (2014:19-20).

Urhan, Türkiye'deki sendikalardaki kadın temsilini değerlendirirken öne çıkan sendikaların faaliyetleri, tüzükleri ve sendikal yapılanmalarını incelemiştir. Kadın üyelerin sayısının çok olduğu birçok sendikada kadın komisyonu bulunmamakta, cinsiyet eşitliği tüzükte yer almamakta, kadın işçiler ile ilgili gündem sadece 8 Mart ile sınırlı kalmaktadır. Türk-İş'e bağlı olan bir sendika olan Petrol-İş, erkek yoğun bir sendika olmasına rağmen 2003 yılında, editörlüğünü Necla Akgökçe'nin yaptığı *Petrol-İş Kadın Dergisi* çıkarılmaya başlanmıştır. Kadınlar sendika içinde görünür kılınmış, kadın işçilerin sorunlarına değinilerek kadınlar

sendika içinde özne haline getirilmeye başlamıştır (2014:35) (Nitekim bu araştırmada incelenen iki önemli direnişte işçilerin sendikası Petrol-İş'tir.) Türk-İş'e bağlı bir diğer kadın çalışmaları olan Tez-Koop-İş'tir. Tez-Koop-İş, kadınlara yönelik eğitimler düzenlemiştir (Ünlütürk Ulutaş & Pala, 2012). *Tez Koop-İş Kadın Dergisi*, Şubat 2018'de yayın hayatına başlayan, bir başka sendika dergisidir.

Üye sayısı yüksek olan bir diğer sendika olan DİSK'in ise sınıf mücadelesine ve eşitliğe dayanan ilkesi, kadın erkek eşitliği konusunda da adımlar atmasını sağlamış, kadınların yaşadığı ayrımcılık görünür kılınmaya çalışılmış, genel kurul kararları ve belgelerde kadın işçilerin sorunları yer almıştır. Ancak pratikte bu kararların bazıları hayata geçirilmemiş ve kadın konusunda sendikal yapılar içinde kurumsallaşma yetersiz kalmıştır (Urhan, 2014:36-37). DİSK'e bağlı Genel-İş ve Sosyal-İş sendikalarının DİSK içerisinde "*toplumsal cinsiyet eşitliği ve sendikalarda kadın*" konulu eğitimler vermesi önemli bir adım olarak görülebilir, ancak bu sendikalardaki kadın sayısının azlığı göz önünde bulundurulduğunda az sayıda kadına ulaşılabildiği görülmektedir (Ünlütürk Ulutaş & Pala, 2012).

Bir diğer üye sayısı yüksek olan sendika olan HAK-İŞ, tüzüğünde kadınların sendikal yapı içerisinde rolünün güçlendirilmesine vurgu yapmakta ancak kadınların rolünü toplumsal cinsiyet eşitliği söylemi çerçevesinde değil, daha çok kadınların mevcut rol ve konumları dışına çıkmadan statüsünün güçlendirilmesi çerçevesinde konuyu ele almaktadır. Ailenin güçlendirilmesini vurgulayan söylemler ve kadınların yaşadığı ayrımcılığın ataerkil zihniyet ve iktidar ilişkileri değil modern zamanların getirdiği toplumsal sorunlardan kaynaklı olduğunu dile getiren daha muhafazakar bir sendikal yapılanmaya sahiptir (Urhan, 2014:38-41).

Araştırmada elde ettiği en önemli bulgulardan biri "*ataerkil zihniyet ve cinsiyetlere ilişkin toplumsal ve kültürel ön kabullerin, kadınların üyelik dahil sendikalara yönelik pek çok tutum ve davranışının önemli bir belirleyicisi olduğu*"dur. Urhan'a göre sendikalar içinde kadınları etkisizleştiren ve kadın işçilerin cinsiyetlerinden kaynaklı yaşadıkları sorunlara çözüm üretebilen bir yapı sebebiyle cinsiyet ayrımcılığının yeniden üretildiğini ifade etmektedir (Urhan, 2014:147).

Ecevit (1998), sendikaların temel amacının örgütlenme olduğunu ve bu konuda temelde kadın veya erkek ayrımı yapılmadan işleyen süreçlerin söz konusu olduğunu dile getirmektedir: "*Bugün de sendikaların ne kadın bakış açılı politikalarından ne de sendikalı işçilere ayrımcı uygulamalarından söz edilemeyeceği gibi onlara yönelik bir kategorik dışlama yapıldığı da söylenemez*". Burada kadınların sendikal süreçlere yeteri kadar dahil olamamalarının sebebi olarak birkaç farklı unsurdan bahsedilmektedir. Örneğin kadınların fabrika içi işleri hem yatay hem de dikey olarak erkek işlerinden farklılaşmaktadır. Kadınlar genellikle üretim süreçlerinde kritik öneme sahip konumlarda bulunmayıp vasıfsız işçi olarak emek yoğun, beceri istemeyen, hafif diye tabir edilebilecek işlerde yer alırken erkekler daha çok kapital yoğun, makine kullanımı gerektiren, ağır diye nitelendirilebilecek işlerde ve üretim açısından önemli pozisyonlarda yer alırlar. Dolayısıyla kadın ve erkeklerin bir arada çalıştığı bölümlerde işin niteliği açısından bir hiyerarşik durum oluşmaktadır, kadın ve erkeklerin ayrı çalıştığı bölümler ve sektörler arasında da piyasadaki konum açısından hiyerarşi söz konusu olmaktadır.

Toksöz, Türkiye'deki mevcut istihdam yapısı, ücretli çalışan kadınların sayısının düşük oluşu, ücretli çalışan kadınların bir kısmının yoğunlaştıkları iş yerlerinin sendikalaşmaya elverişsizliği itibariyle kadınların sendikalaşmasının önünde ciddi bir engel olduğunu söylemektedir. Toksöz bu nedenlere bağlı olarak, toplumdaki cinsiyetçi iş bölümünün de kadını öncelikli olarak eş, annelik ve ev işleri gibi görevlerden sorumlu tuttuğunu da vurgulamaktadır (1994).

Akgökçe ise sendikalarda kadınların talepleri ele alınırken önceliğin hamilelik ve annelik konusundaki politikalara verilmesi gerçeğini eleştirmektedir. Kreş ve süt izninin kadınlar açısından önemi yadsınamamakla birlikte bekar kadınların da taleplerinin dile getirilmesi gerektiğini vurgulayan Akgökçe, kadınların sendikalarda faaliyet yürütebilmesi adına koşullarını düzenleyecek imkanların sağlanmadığını da vurgulamaktadır [8].

8 http://www.bukak.boun.edu.tr/?p=96

2.3 Kadın Emeği ve İstihdamına Yönelik Devlet Politikaları

Türkiye'de kadın emeğine yönelik devlet politikaları genellikle kalkınma, ekonomik gelişme çerçevelerinde ele alınmaktadır. Bu bölümde kadın emeği ve istihdamı açısından önemli olduğu düşünülen devletin taraf olduğu uluslararası sözleşmelere, Türkiye'deki kalkınma planları doğrultusunda kadın emeğinin nasıl ele alındığına ve AB'ye uyum politikaları doğrultusunda ne gibi adımlar atıldığına değinilecektir.

2.3.1 Uluslararası Gelişmeler

Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı'nın ve Dünya Bankası'nın 2009'da hazırladığı raporda kadınların iş gücüne katılımının arttırılmasının önemi üzerine analiz yapılırken *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı* baz alınarak "*kadınların genel sosyal ve ekonomik gelişiminin iş gücüne katılımları ile yakından ilişkili olduğu, istihdamın sadece kadınlara ekonomik bağımsızlık kazandırmakla kalmayıp aynı zamanda kendilerine duydukları güveni ve sosyal saygınlıklarını artırarak aile içindeki konumlarını iyileştirdiğini*" vurgulanmaktadır (Devlet Planlama Teşkilatı & World Bank, 2009). Yanı sıra rapor, ekonomik büyüme ve yoksulluğun azaltılması için kapasite oluşturulması amacıyla kadınların daha çok iş gücüne katılımının gerekli olduğunu ifade etmektedir. Kadınların iş gücüne katılımının hane halkı gelirlerinin %25'e yükselmesini sağlayacak olduğu, beşeri sermaye ve eğitim düzeyi açısından da kadınların iş gücüne katılımının artmasının zaruri olduğu yönünde değerlendirmeler de mevcuttur. Bu da raporda kadınların iş gücüne katılımının daha çok ekonomi açısından ele alındığını, toplumsal cinsiyet eşitliğinin bir nihai hedef değil, ekonomik düzeyin gelişmesi ve aile kurumunun güçlenmesi için bir araç olarak değerlendirildiğini göstermektedir.

Kadın Statüsü Komisyonu, 21 Haziran 1946'da Birleşmiş Milletler (BM) bünyesinde yer alan Ekonomik ve Sosyal Konsey'in (ECOSOC) kararıyla kurulmuştur. Kadın Statüsü Komisyonu'nun temel amacı, kadın-erkek eşitliğinin sağlanması için küresel politikalar oluşturmak, siyasi, ekonomik, sosyal alanlarda ve

eğitim alanında kadınların eşitliğinin ve haklarının geliştirilmesine yönelik ve sorun alanlarında tavsiyeler oluşturmak ve konu ile ilgili raporlar hazırlamaktır.

1970'lerden itibaren Birleşmiş Milletler'in düzenlemeye başladığı Dünya Kadın Konferansları, cinsiyet eşitliği mücadelesi açısından dünya ölçeğinde önemli adımlar olmuştur.

BM I. Dünya Kadın Konferansı, 1975 yılında Meksika'da gerçekleştirilmiştir, bu konferans ile birlikte 1975-1985 arasındaki 10 yıl, "*Kadın On Yılı*" olarak kabul edilmiştir. Bunun ardından dünya çapında kadınlarla ilgili meselelere ve kadınlara yönelik ayrımcılığa dikkat çekilerek konu ile ilgili farkındalık yaratılması için somut adımlar atılmıştır. BM II. Dünya Kadın Konferansı 1980 yılında, 10 yıllık dönemin ilk yarısında gelişmeleri ele almak için, Kopenhag'da gerçekleştirilmiştir. 1975-1985'teki Kadın On Yılı'nın en önemli somut adımlarından biri, 1979 yılında BM Genel Kurulu'nda kabul edilen "*Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi*" (CEDAW) olmuştur. CEDAW, 1981 yılında 20 ülkenin de imzası ile 3 Eylül 1981'de yürürlük kazanmıştır. Türkiye, CEDAW'a 1985 yılında taraf olmuştur, 1986'da ise CEDAW, Uluslararası Sözleşme olarak hukukta yürürlüğe girmiştir. BM III. Dünya Kadın Konferansı 1985'te, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 157 ülke ile Nairobi'de gerçekleştirilmiştir. BM IV. Dünya Kadın Konferansı, 1995 yılında Pekin'de gerçekleştirilmiştir. Katılan 189 ülkenin arasında Türkiye de bulunmaktadır. Konferansın sonunda kabul edilen Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu belgeleri, Türkiye tarafından çekincesiz bir biçimde kabul edilmiştir.[9]

Pekin Deklarasyonu devletlere, kadınların güçlenmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinin ana politika ve programlara yerleştirilmesi yükümlülüğü getirmektedir. Eylem Platformu ise kadınların ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi karar alma pozisyonlarında ve mekanizmalarında yer almasını sağlayarak kadınlara yönelik ayrımcılığın ve cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılabileceğini ifade ederek bu yönde adımlar atmayı hedeflemektedir. IV. Dünya Kadın Konferansı'ndan bu yana meydana gelen gelişmeleri değerlendirmek ve yeni eylem ve girişimleri belirlemek

9 https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/pekin.pdf

hedefiyle 2000 yılında "*Kadın 2000: 21. Yüzyıl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kalkınma ve Barış*" temasıyla BM Genel Kurulu Özel Oturumu gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin de dahil olduğu New York'ta gerçekleştirilen bu oturumda Siyasi Deklarasyon (Pekin +5) ve Sonuç Belgesi kabul edilmiştir. Türkiye çekincesiz olarak bu anlaşmaları kabul etmiştir[10].

Siyasi Deklarasyon'da toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinin devletlerin ana plan ve politikalarına yerleştirilmesinin önemine vurgu yapılmıştır. Sonuç Belgesi'nde ise 1995'ten bu yana kadınlar ile ilgili 12 kritik sorun alanında (kadın ve yoksulluk, kadın ve eğitim, kadın ve sağlık, kadın ve şiddet, kadın ve silahlı çatışmalar, kadın ve ekonomi, karar alma mekanizmalarında kadın, kadın ve ulusal mekanizmalar, kadının insan hakları, kadın ve medya, kadın ve çevre, kız çocukları) meydana gelen gelişmeler, karşılaşılan engeller ve bunların kadınların yaşamına etkileri üzerine analizler, geleceğe yönelik eylemler ve planlar yer almıştır (akt: Yumuş, 2011).

Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği, Aralık 2001'de BM'de *Kadının İnsan Hakları ve Türkiye'nin Taahhütleri* başlıklı kitapçıkta Pekin Konferansı öncesinde ve sonrasındaki süreci aktarmıştır (KİHP, 2001).

CEDAW, devletlerin kadınlara karşı ayrımcılığı önlemesi için çeşitli önlemler almasını ve ayrımcılığı engelleyen bir perspektif ile hareket etmesi konusunda yükümlü kılmıştır. Sözleşmeye taraf olan devletler, sözleşmeyi imzaladıktan sonra 1 yıl içinde ve sonrasında da her dört yılda bir Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi'ne rapor vermek yükümlülüğündedir. Türkiye, CEDAW'a 1985 yılında taraf olmuştur, 1986'da ise uluslararası sözleşme olarak hukukta yürürlüğe girmiştir. Medeni Kanun'da sözleşmeye aykırı olan bazı maddelerin bulunmasından dolayı, bazı maddelere, iç hukukta yapılacak olan düzenlemelerin gerçekleştirilmesine kadar, çekince koymuştur. Yeni yasa taslağı hazırlandıktan sonra Türkiye çekinceleri 1999 yılında kaldırmış, 2001 yılında yeni Medeni Kanun ile gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Ancak Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği, şu ifadeleri

10 http://www.ceidizleme.org/medya/dosya/76.pdf

kullanarak Türkiye'nin bu belgeleri bütünlüklü olarak politikalarında işler hale getirmediğini vurgulamaktadır:

> "Türkiye'nin de aralarında bulunduğu bazı ülkeler, toplantılarda verdikleri taahhütleri yerine getirmek konusunda gerekli titizliği göstermemektedirler. Uluslararası arenada verilen sözler, ulusal düzlemde, kadın-erkek eşitliğinin tam anlamıyla sağlanması yönündeki siyasi irade eksikliği nedeniyle sümen altı edilmekte ve unutulmaktadır. Hatta zaman içinde, değişime muhalif güçlerin kazanılmış mevzileri geri almak üzere hareketlendiğine ve yer yer başarı kazandığına tanık olmaktayız."[11]

Kadın-erkek eşitliği ile ilgili gelişmelerde Avrupa Birliği'ne (AB) uyum politikalarının büyük etkisi olduğu görülmektedir. 1997'de gerçekleştirilmiş olan Amsterdam Zirvesi, Avrupa İstihdam Stratejisini somutlaştırarak üye ülkelerin istihdam politikalarını belirlenmiş hedefler doğrultusunda koordine etmelerini öngörmektedir. 1999'da AB'de yürürlüğe giren Amsterdam Anlaşması ile toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinin sosyal ve ekonomik politikalarda yer alması ve kadınlar için özel önlemler alınmasının gerekliliğinin altı çizilmiştir. Avrupa İstihdam Stratejisi'nin dört temel başlığından biri, cinsiyetler arasında eşit fırsatlar yaratmak ve kadın istihdamının artırılmasına yönelik olarak özellikle aile ve çalışma yaşamı arasında uyum sağlamak hedefine vurgu yapmaktır (Toksöz, 2007).

AB'ye uyum doğrulusunda kadın-erkek eşitliğine dair politikalar, 1999'da Türkiye'nin AB adayı ilan edildiği Helsinki Zirvesi'nde ele alınmıştır. AB, Türkiye'yi belli politikalar ve iç hukukta yapılacak düzenlemeler için Türkiye'yi yükümlü kılmıştır (Yumuş, 2011).

2001'de imzalanan Katılım Ortaklığı Belgesi, "*Sosyal Politika ve İstihdam*" başlığı altında kadınlara karşı ayrımcılığın ortadan kaldırılmasını ve kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasını orta vadeli öncelikler arasında sıralamıştır. 2003 tarihli Katılım Ortaklığı Belgesi, yine aynı başlık altında, kadın ve erkek arasında eşit muamele alanındaki AB müktesebatının iç hukuka aktarılması için bir program oluşturulmasını kısa vadeli öncelikler arasında sıralamıştır. 2006 tarihli Katılım Ortaklığı Belgesi, "*Ekonomik ve Sosyal Haklar*" başlığı altında kadın erkek eşitliğine dair politikaları kısa vadeli öncelikler arasında, "*Ekonomik Kriterler*" başlığı altında genç nesil ve kadınlara özel önem verilerek eğitim ve sağlık alanında genel seviyenin

11 https://tr.boell.org/tr/2015/05/08/pekin-20de-kuresel-duzeyde-kadin-haklari

iyileştirilmesine devam edilmesini orta vadeli öncelikler arasında sıralamıştır (akt: Yumuş, 2011).

Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde hazırladığı Ulusal Programlar'da da cinsiyet eşitliği gündeminin ele alındığı görülmektedir. 2001 Ulusal Programı, "*Sosyal Politikalar ve İstihdam"* başlığı altında, iş güvencesine ilişkin yasal düzenlemeler, ücretli doğum izinleri ve ebeveyn izinleri, aile reisi kavramının Medeni Kanun'dan çıkarılması, sosyal güvenlik açısından çeşitli düzenlemelerin gerçekleştirilmesi, cinsiyete dayalı ayrımcılık durumunda ispat yükümlülüğünün işverene bırakılması konularına ilişkin yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi hedefleri ele alınmıştır. Ayrıca programda Türkiye İş Kurumu'nun (İŞKUR) kadınların istihdam piyasasındaki konumlarını güçlendiren tedbirleri alabilecek kapasitede bir kurum olarak işlev görebileceği belirtilmiştir. 2003 Ulusal Programı'nda, çalışma yaşamında kadın-erkek eşitliğinin sağlanması ile ilgili AB Müktesebatının uyumlulaştırılması hedefi ile eşit muamele ilkesi, eşit değerde işe eşit ücret, ispat yükü ve ebeveyn izni konularının ele alındığı görülmektedir. 2008 Ulusal Programı'nda, "*Ekonomik Kriterler"* başlığı altında genç işsizlere ve kadınlara iş kurma konusunda mesleki eğitim, iş geliştirme eğitimleri, bilgi, rehberlik ve danışmanlık hizmetleri verileceği, özellikle tarım sektöründen açığa çıkan vasıfsız iş gücünün gençlerin, kadınların ve engellilerin istihdamlarını arttıracak nitelik ve beceri düzeylerini yükseltecek programlara öncelik verileceği belirtilmiştir. "*Siyasi Kriterler*" başlığı altında ise kadınların eğitimi, iş gücü, siyasi ve sosyal hayata katılımları da dahil olmak üzere kadın örgütlerinin desteklenmesine devam edileceği, mikrokredi uygulamalarının genişletileceği, kadın hakları ve kadına yönelik şiddet konusunda ilgili kuruluşlarda çalışanlara yönelik eğitim programları ve kadına şiddetle mücadele konusunda kampanyalar düzenleneceği ifade edilmiştir (akt: Yumuş, 2011).

Toksöz'e göre, AB'ye uyum politikaları konusunda bütünlüklü bir bakışın olmaması, kadınların istihdamda yaşadığı zorlukların devam etmesine sebep olmaktadır. Söz gelimi Toksöz şu şekilde ifade etmiştir:

> "Avrupa İstihdam Stratejisinin aile ve çalışma yaşamı arasında uyum sağlamak hedefi esnek çalışma biçimlerinin etkin kılınmasını öngörmektedir. Ancak kadın

> istihdamını arttırmak için dile gelen diğer hedefler kadın erkek eşitliğini sağlamaya yöneliktir. Kadın ve erkeklere eşit fırsatlar sağlanması için erkeklerin yoğun olarak istihdam edildikleri meslek ve iş alanlarına kadınların daha kolay girmesini, ücret ve vasıf düzeyi açısından kadın ve erkek arasındaki eşitsizliklerin ve dengesizliklerin ortadan kaldırılmasını sağlayacak uygulamalar bunlar arasında sayılabilir. Stratejinin diğer hedefi kadınların kariyer gelişimlerini kesintiye uğratan çocuk ve yaşlı bakımına ilişkin düzenlemelerin geliştirilmesi olup, cinsiyete dayalı iş bölümünün kadın istihdamı üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak bakımından büyük önem taşımaktadır" (2007).

Bu doğrultuda görülmektedir ki Toksöz sadece kadın girişimciliğinin ve esnek istihdam stratejisinin kadınların istihdama katılımı konusunda tam bir çözüm sağlamayacağı görüşündedir. Türkiye'de son dönemlerde kadın emeğine yönelik en çok öne çıkan konulardan biri girişimcilik olmuştur. Toksöz'e göre, kadınların istihdam oranlarının artırılabilmesi için bir çözüm olarak sunulan girişimcilik, son yıllarda sıkça dile getirilmekte, işsizlik ve yoksullukla mücadele için temel bir araç olarak görülmektedir (2007). Türkiye'de kadın istihdamının arttırılması öne çıkarılan girişimcilik ve girişimciliğe finansman olan mikrokredi sistemleri, birçok tartışmayı beraberinde getirmektedir (Ergüneş, 2015). Soysal'ın aktardığı üzere, TOBB başkanı Hisarcıklıoğlu 2008 yılında kadın girişimciliğinin teşvik edilmesinin zengin olmak, kullanılmayan potansiyeli etkin hale getirmek ve yeni iş alanları açmak için bir yol olduğunu vurgulamıştır . Bu da Türkiye'de sermayenin kadın girişimciliğine kadınlar açısından değil sermaye açısından baktığının bir göstergesidir. Bu durumun dünyadaki durum ile benzer olduğu görülmektedir (Soysal, 2010).

Ancak ülkedeki ataerkil sosyo-kültürel yapı ve istikrarsız iktisadi politik yapı sebebiyle girişimciliğin başarıya ulaşması kolay olmamaktadır. Kadınların girişimcilik örnekleri ile kendi hesaplarına çalışmaları teşvik edilmektedir; ancak kendi hesabına çalışma kadınlar için istikrarsız, gelir düzeyi düşük, düzensiz ve sosyal haklardan yoksun bir biçimde çalışmak anlamına gelmektedir (Toksöz, 2007).

Kadın girişimciliğinin, Türkiye'de iki farklı yaklaşımla ele alındığı görülmektedir. Birincisi, kadınların istihdamının yükseltilmesi için kendi hesaplarına çalışmalarını sağlayarak kendi işlerinin kurmalarını desteklemektir. Bir diğer yaklaşım ise kadınların girişimcilik faaliyetleri ile yoksullukla mücadele edilmesi amaçlanmaktadır. Bu da hane refahını arttırmak için bir yol olarak görülmektedir (Ecevit, 2007). Ancak, girişimcilik ile ilgili veriler ve sorunlar düşünüldüğünde kadın

istihdamını yükseltme konusunda çok verim alınamadığı gözlenmektedir (Sallan Gül & Altındal, 2016).

Türkiye, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün ayrımcılığa karşı belgelerinden olan "*100 Sayılı Eşit Değerde İş İçin Ücret Sözleşmesi*", "*111 Sayılı İş ve Meslek Bakımından Ayrım Hakkında Sözleşme*" (İstihdam ve Meslekte Ayrımcılık), "*122 Sayılı İstihdam Politikasıyla İlgili Sözleşme*", "*142 Sayılı İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Sözleşmesi*"ne taraftır (Toksöz, 2007).

Tüm bu uluslararası bağlayıcılığı olan sözleşmelerin ve uyum politikalarının, kadın-erkek eşitliği ve kadınlara iş yaşamında ayrımcılığın önlenmesi konusunda yasal olarak büyük önemi olsa da pratikte bu eşitsizliğin ve ayrımcılığın giderilmesine yönelik adımlar atılmadığı, kadın istihdamına yönelik politikaların yetersizliği, problemlerin ortaya konularak uygun çözümler geliştirme konusunda eksik kalınması, bütünlüklü bir bakış ile konunun ele alınmaması söz konusudur (Toksöz, 2007).

2.3.2 Kalkınma Planları

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1963-1967) kadın istihdamına dair doğrudan bir ibare bulunmamaktadır. Ancak, nüfus, eğitim ve sanayi sektöründe gelişmeleri öngören bölümlerde dolaylı olarak kadın iş gücüne değinilmektedir. "*Kız Teknik Öğretim"* bölümünde kadınların ev eksenli çalışmalarına ve kadınları kendilerine uygun görülen mesleklere hazırlama ve yönlendirme konusuna dikkat çekilmiştir (Yumuş, 2011).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1968-1972) "*Ekonomik Gelişmede İnsan Unsuru*" başlıklı bölümde kadın istihdamı konusunda hedefler yer almaktadır. Ancak alt başlık olan "*İstihdam*"da kadınlara dair bir hedef bulunmamaktadır (Yumuş, 2011).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1973-1977) kadın istihdamına ilişkin herhangi bir husus bulunmamaktadır. Ancak sanayileşmenin hızlanması ile birlikte kadınların tarım dışı faaliyetlerde de çalışmaya başladığı ve bu alanlardaki istihdam

olanaklarının arttırılması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca "*Uzun Dönemli Gelişme Yönü"* başlığı altında "*kız enstitüleri ev kadınlığı ve annelik bilgileri verme yanında öğrencilerin çağdaş mesleklere yöneltilmelerini sağlayacak kız meslek liselerine de dönüştürülecektir.*" ifadesi, kadınların evdeki işlerden ve çocuk bakımından sorumlu olduğu önkabulünü içermekle birlikte meslek edinmelerine yönelik adımların da atılmasının desteklenmesini vurgulamaktadır (akt: Yumuş, 2011).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989), kadınların iş gücüne katılma oranlarının yer aldığı ilk plandır. Kadın istihdamını arttırmaya yönelik herhangi bir hedefin ise planda bulunmadığı görülmektedir (Yumuş, 2011).

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1985-1989) işsizlik içinde kadın iş gücü arz fazlasının çok büyük olduğunun altı çizilmekte ancak alınması gereken tedbirlerde "*kadın*" yerine "*genç*" ifadesi kullanılmaktadır. Yanı sıra, özellikle büyük şehirlerde kadınların çalışma yaşamına aktif bir biçimde katılabilmeleri için tedbirlerin alınacağına vurgu yapılmış, okul öncesi çocuklar için kreş ve gündüz bakımevi imkanlarının arttırılacağının altı çizilmiştir. Bu husus, kadınların çocuk bakımından sorumlu olduğu önkabulü ile birlikte kadınların aktif olarak çalışma yaşamına katılabilmesi için belli tedbirleri ortaya koyması açısından önemlidir (akt: Yumuş, 2011).

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1990-1994) giriş bölümünde "*Türk toplumunun temel taşı olan ailenin ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda desteklenmesine ve güçlendirilmesine, kadının ve çocuğun korunmasına ve eğitilmesine önem verileceği*" vurgusu bulunmaktadır. "*Sosyal Hedef, İlke ve Politikalar*" başlığı altında "*Aile, Kadın ve Çocuk"* bölümünün yer aldığı görülmektedir. (Yumuş, 2011).

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1996-2000) kadın haklarının ve kadın eğitiminin önemine vurgu yapılmakta, kadınların toplumsal statülerinin yükseltilmesi ve kalkınmaya katılımlarının artması için gereken düzenlemelerin yapılmasının gerekliliğinin altı çizilmektedir (akt: Yumuş, 2011).

"İstihdamın ve İşgücü Piyasasında Etkinliğin Artırılması Projesi" başlığı altında ücretsiz aile işçilerinin %80'inin kadın olduğu, kentlerde ise kadın iş gücüne katılım oranının %17 olduğu tespitleri bulunmaktadır. Ücretsiz aile işçilerinin de çoğunun kadın olduğu tespiti de planda yer almakta ancak buna dair bir tedbir bulunmamaktadır (akt: Yumuş, 2011).

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (2001-2005), "*Sosyal ve Ekonomik Sektörlerle İlgili Gelişme Hedef ve Politikaları*" başlığında "*Aile, Kadın ve Çocuk*" bölümü yer almaktadır. Özellikle kadınların toplumsal konumlarının güçlendirilmesi, etkinlik alanlarının genişletilmesi ve eşit fırsatlardan yararlanmalarının sağlanması için eğitim seviyesinin yükseltilmesi, kalkınma ve iş hayatına daha fazla katılmalarının sağlanması için tedbirlere yer verilmektedir (akt: Yumuş, 2011).

Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), AB Mali Takvimi doğrultusunda 7 yıllık olarak belirlenmiştir. "*Plan Öncesi Dönemde Türkiye'de Ekonomik ve Sosyal Gelişmeler*" başlığı altında kadınlarla ilgili bazı veriler yer almaktadır. Kadın istihdamının AB ortalamasına göre düşük olduğu vurgulanmakta, erkeklerin istihdamının yaklaşık üçte biri olduğu tespiti yer almaktadır. "*Aktif İşgücü Programlarının Geliştirilmesi*" başlığı altında aralarında kadınların da bulunduğu dezavantajlı grupların iş bulmasını, girişimcilik eğitimlerini ve istihdam garantili eğitim programlarını kapsayan aktif iş gücü politikalarına verilen önemin arttırıldığından bahsetmektedir (akt: Yumuş, 2011). Toksöz'e göre toplumun yarısını oluşturan kadınların "*dezavantajlı grup*" içinde yer alması ve kadınların azınlık olarak değerlendirilmesi ciddi bir yaklaşım sorununun göstergesidir (2007).

İlk kez Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda kadınların iş gücüne katılım oranlarının arttırılmasına ilişkin açık bir hedef bulunmaktadır. 2013 yılında kadınların iş gücüne katılımının %29,6 olması hedefi planda yer almaktadır (akt: Yumuş, 2011).

"*İşgücü Piyasasının Geliştirilmesi*" başlığı altında kadınlar ve diğer dezavantajlı gruplar için fırsat eşitliğinin arttırılması, kadınların iş gücüne ve istihdama katılımlarının arttırılması için çocuk ve diğer bakım hizmetlerine erişimlerinin kolaylaştırılmasına yönelik tedbirler bulunmaktadır. "*Gelir Dağılımının*

İyileştirilmesi, Sosyal İçerme ve Yoksullukla Mücadele" başlığı altında ise kadınların ekonomik ve sosyal hayata katılımlarını arttırmak için bu kesime yönelik mesleki eğitim imkanları geliştirilerek istihdam edilebilirliklerinin arttırılması tedbirine yer verilmiştir (Yumuş, 2011).

Toksöz'e göre, Dokuzuncu Kalkınma Planı'nın vizyonu ve gelişme eksenleri ile temel ilkeler konusunda kadın-erkek eşitliği vurgusu yeterli olarak yer almamaktadır ve kadın istihdamının arttırılmasına yönelik somut bir hedef bulunmamaktadır (2007).

Onuncu Kalkınma Planı'nda[12] (2014-2018) kadınların iş gücüne katılımı ve istihdamı konusunda daha somut hedeflerin bulunduğu, kadınların istihdama katılmasının önemine vurgu yapıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra ailenin güçlendirilmesine yönelik vurgular da söz konusudur.

Planın hedefleri ve politikaları arasında yer alan "*Aile ve Kadın*" alt başlığı, kadınlara yönelik politikaların aile kurumundan bağımsız şekilde ele alınmadığının göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu başlık altında kadınların güçlendirilmesi, iş gücüne ve karar alma süreçlerine katılımının vurgulanması, özellikle de istihdam konusunun vurgulanması önemlidir. Bu bölümde "*toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında kadınların sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamdaki rolünün güçlendirilmesi, aile kurumunun korunarak statüsünün geliştirilmesi ve toplumsal gelişmenin kuvvetlendirilmesi"* temel amaç olarak tanımlanmıştır.

Aynı başlık altında politikalarda "*aile ve iş yaşamının uyumlulaştırılmasına yönelik güvenceli esnek çalışma, kreş ve çocuk bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve erişilebilir kılınması ile ebeveyn izni gibi alternatif modeller uygulanacaktır*" ifadeleri, kadınlara çalışma yaşamında kolaylık sağlayacak politikaların benimseneceğini vurgulamakla birlikte "*aile ve iş yaşamının uyumlulaştırılması*" ifadesi kadınların ailevi sorumluluklarına vurgu yapan bir ifadedir.

12 http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Onuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2014-2018.pdf

Benzer bir biçimde "*Nüfus Dinamikleri*" başlığı altında doğurganlıktaki hızlı düşüşün önüne geçilebilmesi için kadınların iş ve aile yaşamını uyumlu hale getirecek politikalar oluşturulmasının önemi vurgulanmakta, doğuma bağlı izin, haklar, kreşler, esnek çalışma imkanlarının öne çıkarılacağı ifade edilmektedir.

Planda toplam iş gücüne katılma oranının %53,8 seviyesine çıkarılacağı, bu artışta da özellikle kadınların iş yaşamına katılmasının payı olacağı ifade edilmektedir. "*İşgücü Piyasasının Etkinleştirilmesi"* başlığı altında da kadınların iş gücüne katılımlarının %34,9, istihdamının ise %31'e yükseltileceği hedefi yer almaktadır.

Bir diğer vurgu noktası ise girişimciliğin ve KOBİ'lerin öne çıkarılması olmuştur. Girişimcilik ve KOBİ desteklerinin sağlanmasında özellikle kadın, genç girişimcilik ve sosyal girişimciliğe öncelik verileceği görülmektedir.

On Birinci Kalkınma Planı[13], 2019 Temmuz ayında yayınlanmıştır. Planda toplumsal cinsiyet eşitliğine dair hiçbir ibareye rastlanmamakta ve kadının aile ve iş yaşamının uyumlulaştırılması, ailenin güçlendirilmesi gibi hedeflere vurgu yapılmakta, kadın-erkek eşitliğinin "*kadın-erkek fırsat eşitliği*" adı altında sunulması dikkat çekmektedir.

Kadınların iş gücü piyasasına katılmaları için bakım hizmetlerinin öne çıkarılması hedefinin "*iş ve aile yaşamının uyumlulaştırılması*" vurgusu ile yapılması, kadın girişimciliği ve kadın kooperatiflerinin kurulmasına yapılan vurgular kadının iş yaşamına katılımının sadece kalkınma odaklı bir biçimde ele alındığını göstermektedir. Özellikle toplumsal cinsiyet eşitliği yerine "*kadın-erkek fırsat eşitliği*" söyleminin kullanılması, kadınlara yönelik yapılan ayrımcılık ile mücadele ederken izlenecek politikanın çözüm üretmekten uzak olacağını ve ayrımcılığı yeniden üretebilecek mekanizmaların öne çıkacağını düşündürtmektedir.

13 http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE 2000 SONRASI İŞÇİ HAREKETİNDE KADINLAR

Bu bölümde, ilk olarak Türkiye'de 2000 sonrasında Türkiye'deki emek politikaları, siyasal gelişmeler bağlamında ele alınacak, işçi hareketlerinin durumu değerlendirilerek kadın hareketinin dinamikleri ortaya konulacak, devlet politikalarında kadınlara yönelik uygulamalar üstüne tartışma yürütülecektir. İkinci olarak ise kadınların işçi hareketinde yer aldığı direnişler üzerine değerlendirmelere yer verilecektir. 2000'li yıllar Türkiye'de neoliberal politikaların derinleşmesi ve mevcut siyasal iktidarın da politikalarını bu doğrultuda şekillendirmesi nedeniyle işçi hareketi ve kadın hareketi açısından bazı önemli dinamiklerin gelişmesine sebep olmuştur. Özellikle neoliberalizm ve küreselleşmenin bir sonucu olarak dünyada da benzer bir tabloyu görmek mümkün olmakla birlikte bu çalışmanın kapsamı, Türkiye'nin deneyimleri ile sınırlı tutulmuştur.

3.1 2000'li Yıllarda Türkiye'de Siyasal Durum, İşçi Hareketleri ve Kadınlar

3.1.1 Neoliberalizm ve Küreselleşme

Mies, neoliberalizmin gelişimini tarif ederken bazı siyasal gelişmelere önem atfetmektedir. 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ve ardından Doğu Almanya ve SSCB'nin çözülmesinin kapitalizmin zaferi olarak öne çıkarıldığını, ardından ise kuralsızlaştırma, özelleştirme, liberalleştirme ve küreselleşme politikalarıyla güçlendirilen neoliberal yapının üçüncü dünya ülkelerinin ekonomilerini ele geçirirken bir yandan da yeni teknolojik devrim ile üretim süreçlerinin değiştiğini, milyonlarca kişinin işsiz kaldığını ve emek piyasasının esnek, kuralsız, enformel bir yapıya büründürüldüğünü söylemektedir (2012:17-19).

Mies (2012), neoliberalizmin gelişimini tariflerken "*uluslararası işbölümü*" kavramını kullanır. 1970'lerden sonra özellikle Avrupa, ABD ve Japonya'daki çokuluslu şirket yöneticilerinin dünyadaki ekonomik büyümenin sonuna gelmesiyle

beraber odaklarını sömürge ülkelerdeki üretime çevirmeleri ve fabrikalarını üçüncü dünya ülkeleri olarak tariflenen Filipinler, Malezya, Singapur, Meksika, Sri Lanka, Tayland gibi ülkelerine açarak buradaki ucuz emek cennetinden yararlanmaları, kadınların da piyasada ciddi şekilde insanlık dışı koşullarda çalıştırılmalarına sebep olmuştur. Bu doğrultuda Mies şu tespitlerde bulunur:

> "1-Yer değiştirmiş endüstriler, kapitalist tarıma ve diğer ihracata yönelik girişimler üretim maliyetlerini olabildiğince düşürebilmek için azgelişmiş ülkelerde en ucuz, en itaatkar ve kendi çıkarları doğrultusunda en kolay kullanılabilecek işçileri bulabilmelidir,
>
> 2- Bu şirketlerin Üçüncü Dünya ülkelerinde üretilen malları zengin ülkelerdeki tüketicilerin satın almasını sağlaması gerekir. Kadınların harekete geçirilmesi, her iki stratejide de temel rolü oynar" (2012:217).

Bu doğrultuda şekillenen piyasa, kalkınmacı bir mantık ile kadınları iş gücü piyasasına entegre etmek için çeşitli yöntemler geliştirmiş ve uluslararası sermaye kadınları adeta yeniden keşfetmiştir (Mies, 2012:219).

Neoliberalizm için kadın emeği çok kârlıdır. Bunun çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Kadınların genel olarak eve bağlı olduğu algısı, kadının hem evde yaptığı işi hem de dünya pazarları tarafından sömürülen emeğin önemli bir kısmını görünmez kılar, gelir getirici faaliyet adı altında çok daha ucuza satın alır. Ayrıca "*evkadınları*" üzerinde politik ve ideolojik kontrolü sağlamak çok daha kolaydır (Mies, 2012:226).

1970'lerin sonunda, Türkiye'de de bu neoliberal politikalar ile birlikte değişen bir süreç söz konusu olmuştur. Mütevellioğlu'nun ifadesiyle "*daha az devlet daha fazla piyasa*" tezi, hem dünyada hem de Türkiye'de ekonomik ve siyasal politikaları belirler hale gelmiştir (2010).

Neoliberal politikalara bağlı olarak ortaya çıkan, bilhassa gelişmekte olan ülkelerde görülen genel bir eğilim olan ihracat yönelimli sanayileşmeye dayanan büyüme biçimleri, farklı ülkelerde farklı hızlarda gelişmek üzere kadın iş gücüne yönelik talebi arttırmıştır; bunun en önemli örneği Doğu Asya'da görülmektedir. İhracata yönelik sanayileşme 1960'lardan itibaren ucuz iş gücü olması sebebiyle kadın iş gücüne özel bir önem atfetmiştir. Ancak Toksöz, hızlı büyümenin kadın

emeğinin ucuz olmasına dayandırıldığı bu ülkelerde ataerkil cinsiyet normlarının da kadınların pazarlık gücünü sınırlandıran önemli bir etken olduğunu savunmaktadır. Bilhassa Doğu Asya ülkelerinde kapitalizm ve ataerkinin bağı, kadının özel alandaki baskısını bir miktar azaltmakla beraber (çünkü kadınlar ev dışına çıkmakta ve çalışmaktadır) kamusal alanda maruz kaldığı sömürüyü derinleştirmektedir (2012).

3.1.2 Siyasal Durum ve Emek Politikaları

Özkazanç (2012), 2000'li yılları Türkiye açısından Avrupa Birliği'ne giriş için atılan adımlar ile karakterize olan bir neoliberal küreselleşme dönemi olarak tanımlamakta, neoliberal yeniden yapılanmanın derinleşip rasyonelleşmesi ve liberal demokrasinin güçlü hale getirilmesi için bir program çizildiğini ifade etmektedir. 2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), liberal küreselleşme politikasını sahiplenerek neoliberal yeniden yapılanma sürecini belirginleştirmiş ve güçlendirmiştir (2012:116-117).

Özkazanç'a göre, AKP'nin genel olarak emek karşıtı ve sermayeyi önde tutan bir politika izlemesine rağmen İslami popülizmin de eşlik ettiği sosyal politikalar ile bağımlı sınıflar üzerinde bir hakimiyet kurduğu görülmektedir. Özellikle ücretli emeğin esnekleşmesine ve güvencesizleşmesine yol açan uygulamalar, örgütlenme, sendikalaşma, grev gibi hakların baskılanması, özelleştirmeler, sosyal koruma düzeyini düşürüp yararlanma koşullarını ağırlaştıran yeni sosyal güvenlik yasası, tarımın çözülmesine yol açacak politikalar, AKP'nin emek karşıtı ve sermaye yanlısı tutumuna örnek gösterilebilir. Özkazanç, 2001 ekonomik krizi ile beraber iktidara gelen ve bu konuda vaatler veren, AB sürecinin de baskılarıyla yoksullukla mücadeleyi öne çıkaran AKP'nin sosyal harcamalar ile yoksullara kaynak aktardığını ve özellikle belediyeler eliyle, ayrımcı ve politik bir süreç dahilinde gerçekleştirilen sosyal yardımları öne çıkardığını vurgulamakta, özellikle yoksul kesimler hedeflenerek "*İslami öğelerle bezenmiş bir hayırseverlik politikası*"nın uygulandığının altını çizmektedir (2012:112). Bağımsız Sosyal Bilimciler de buna paralel olan bir biçimde bu dönemin emek politikalarının ekonomik temellerinin "*güvencesizleştirme*" ve "*piyasalaştırma*" olarak iki ayağının olduğunu dile getirmekte, siyasal açıdan "*yoksulluk yönetimi*"nin ve 2011'de kurulan Aile ve Sosyal

Politikalar Bakanlığı'nın özel önem taşıdığını söylemektedir. Özellikle Bakanlık'ın adında "*aile*" kelimesinin olmasının sosyal politikalar ve ailenin birbirinden bağımsız ele alınmadığını ve muhafazakar politikaların öne çıkarıldığına işaret etmektedir (Bu konu bir sonraki başlıkta daha detaylı ele alınacaktır) (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2015:74-78).

Özellikle 2002 yılında çıkarılan İş Güvencesi Yasası ve 2003 yılında çıkarılan 4857 sayılı Yeni İş Kanunu, AKP döneminde çıkarılan ve işçi ve emekçilerin çalışma koşullarındaki olumsuzluklara yasal bir çerçeve kazandıran uygulamaların en önemlileri olmuştur (Atılgan, 2012:306).

AKP iktidara geldikten kısa bir süre sonra 1475 sayılı İş Kanunu yürürlükten kaldırılmış (kıdem tazminatı ile ilgili olan 14. madde hariç), esnek çalışma hukukunu yasal hale getiren 4857 sayılı Yeni İş Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bağımsız Sosyal Bilimciler'e göre bu kanun "*emeğin ticarileştirilmesi*"nin önünü açmıştır; kanunda yapılan, çalışanların aleyhine olan değişikliklerin bir kısmı torba yasa şeklinde gündeme getirilerek görünenin ardındaki gerçeklik gizlenmeye çalışılmıştır (2015:59-60). Sendikalar açısından ise toplu iş sözleşmesi, grev, lokavt konuları tek kanun içinde toplanmış, "*grev*" ve "*lokavt*" kelimeleri kanun adından çıkarılmış, Bakanlar Kurulu'nun erteleme kararları ile yasal olarak grev hakkının kullanılması adeta imkansız hale getirilmiştir (2015:70).

Bilhassa 2009 sonrası dönemde, kırsal kesimden kentlere göçün hızlanmasıyla birlikte iş gücünün yapısı değişmiştir. Tarım sektörünün geri plana alınması ve tarımda oluşan açığın sanayi sektörü tarafından istihdama dönüştürülecek şekilde karşılanmaması, "*kayıt dışı ve marjinalleşmiş*" emek olarak hizmetler sektöründe yoğunluğun artmasına sebep olmuştur (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2015:53).

İşçiler ve emekçiler açısından tüm bu olumsuz tablonun işçiler lehine bazı hareketlerde kırıldığı görülmektedir. Özellikle 2000'li yılların emek hareketlerine damgasını vuran 2004 yılındaki "*Ferman IMF'ninse fabrikalar bizimdir*" şiarıyla özelleştirme ve kapatılmalara karşı başlatılan SEKA Direnişi, özelleştirme politikalarının işçileri mağdur etmesi sebebiyle 2009'da başlatılıp 2010 başına kadar

78 gün süren TEKEL Direnişi, 2015'teki ücretlerin iyileştirilmesi, işçilerin kendi temsilcilerini seçebilmesi ve eyleme katılanların iş güvencesi talepleri ile başlatılan Metal Grevi, bunlardan bazılarıdır (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2015:80; Özveri, 2012; Taştan, 2015).

3.1.3 Kadın Emeğine Dair Politikalar

Son dönemlerde dünyada hakim olan neoliberal politikalar ve küreselleşmenin bir sonucu olarak kadın emeğinin piyasa açısından oldukça kârlı olduğu görülmektedir. Sermayenin ihtiyaç duyduğu ucuz, itaatkar, uysal iş gücü olarak görülen kadınlar, emek piyasasında daha fazla yer bulmaktadır. Türkiye'deki neoliberal ve muhafazakar politikaların kadın emeğine bakışı ve kadın emeğinden yararlanma biçimi bu bölümde detaylı bir biçimde ele alınacaktır.

Dünyadaki neoliberalizm dalgası ve küreselleşmeye bağlı olarak Türkiye'nin uluslararası arenada rekabet edebileceği ekonomi politikalarının öne çıkarılması kadın emeği üzerinde ciddi bir etki yaratmıştır. Literatürde "*emeğin feminizasyonu*" olarak tariflenen bu süreç (akt: Buğra & Özkan, 2014) istihdamın kararsızlaşmasına, emeğin enformelleşmesine ve ensek üretim süreçlerinin önem kazanmasına sebep olmuştur. Bu durum, daha az vasıflı ancak uysal, itaatkar ve ucuz iş gücü olarak görülen kadınlara yönelik talebin artmasını koşullamıştır (Buğra & Özkan, 2014).

Küreselleşme ve neoliberal politikalarla karakterize olan bu dönemde Türkiye'nin ihracata dayalı sanayileşme stratejisini ile birlikte uluslararası piyasaya tekstil ve giyim gibi temel tüketim mallarının üretimi üzerinden girmiştir. Bu süreçte rekabet sebebiyle maliyetleri düşürmek amacıyla fason üretim ilişkilerini öne çıkarmış, buna bağlı olarak kayıt dışılık artmış ve ucuz iş gücü potansiyeli olarak görülen kadınların sayesinde uluslararası piyasalarda avantajlı duruma gelmiştir (akt: Toksöz, 2016). Bu durumun ülkede çıkarılan yeni kanunlar ve yasalar ile somutlaştırıldığı görülmektedir.

Türkiye'nin 1999'da Helsinki Zirvesi ile AB'ye aday ülke statüsü kazanmasının ardından sosyal güvenlik sisteminde yapılan reformlar, Buğra ve

Özkan'ın ifadesiyle "*kadınların sahip olduğu ayrıcalıklı konumun tasfiyesi"* anlamına gelmiştir (2014).

Buğra ve Özkan (2014), AB'ye uyum sürecinde Türkiye'nin refah rejimindeki dönüşümün iş gücüne katılım konusunda kadınlar açısından toplumsal cinsiyet eşitliğine büyük bir katkı sağlamadığını vurgulamaktadır. Ayrıca AB-Türkiye ilişkilerinin AB'ye giriş sürecinden giderek uzaklaşan farklı bir boyuta evrilmesi sebebiyle toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik adımların da hızını kaybedeceğine yönelik öngörüleri, 2007'den itibaren gerçekleşen değişimlere bakıldığında haklı çıkmaktadır. AB'ye uyum süreci 2007'den itibaren sekteye uğramaya başlayınca kadın erkek eşitliğinin öne çıkarıldığı söylem geri plana itilerek kadın ailenin devamlılığını sürdürmesi için gerekli bir unsur olarak ele alınmaya başlanmış, aile öne çıkarılmıştır (Toksöz, 2016). 2011'de, Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı, "*Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı"* olarak değiştirilmiştir. Kadın örgütleri buna tepki göstererek 6 Haziran 2011'de üç bini aşkın imzayı Başbakanlığa iletmiş, ancak "*Biz muhafazakar demokrat bir partiyiz. Bizim için aile önemlidir!*" cevabını almışlardır (akt: Çakır & Alkan, 2012:227). 2018'de ise Bakanlığın "*Aile, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı*" olarak değiştirilmesi ve Çalışma Bakanlığı ile Aile Bakanlığı'nın birleştirilmesi, beraberinde birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir.[14][15][16]

Bağımsız Sosyal Bilimciler'in emek politikalarının siyasal temellerine değinirken Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın kuruluşuna özel önem atfettiği bir önceki bölümde ifade edilmiştir. Bu bağlamda, ailenin bütünlüğünün korunması, ailenin refahının arttırılması, bu alandaki değerlerin geleceğe aktarılması gibi bazı politikalar Bakanlığın temel hedefleri arasında yer almaktadır. Burada çarpıcı bir nokta, kadınların sosyal yardım ve hizmet alması gereken riskli gruplar içinde, yani çocuklar, engelliler ve şehitler ile birlikte yer almasıdır. Kadın aileden bağımsız olarak ele alınmamakta, piyasanın dışına itilerek yardıma ve sosyal hizmete muhtaç bir konuma sokulmaktadır (2015:78-79). Toksöz, hükümetin, plan ve programlarında

14 https://www.artigercek.com/haberler/aile-ve-sosyal-politikalar-bakanligi-nin-kaldirilmasi-ne-anlama-gelir

15 http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/1034347/Aile_ve_Calisma_Bakanligi_neden_birlesti_.html

16 https://www.evrensel.net/yazi/81872/calisma-sosyal-hizmetler-ve-aile-bakanligi-ne-is

kadınların istihdamının yükseltilmesini vurgularken bir yandan kadının aile içindeki sorumluluklarını yerine getirmesinin önemini vurguladığına dikkat çekmektedir (2016).

Bir önceki başlıkta bahsedildiği gibi Bağımsız Sosyal Bilimciler'in "*emeğin ticarileşmesi*" olarak ele aldığı 2003 yılında çıkarılan 4857 Sayılı İş Kanunu, esnek çalışma üzerine hüküm ve düzenlemelerin ilk kez somut bir biçimde yer aldığı bir kanun olmuştur. Çağrı üzerine çalışma, geçici iş ilişkisi, telafi çalışması, belirli süreli çalışma, kısa vadeli çalışma gibi çeşitli durumlara yer verilen bu kanunun en çok kadınlar üzerinde etkisi olduğu açıktır. Yasa, yayınlandığı dönemde cinsiyet ayrımcılığına ve kadınların korunmasına ilişkin hükümler içermekle beraber bunları uygulayacak mekanizmaların eksikliği nedeniyle kadın örgütleri tarafından eleştirilmiştir. Örneğin, yasadaki kıdem tazminatı ile ilgili madde evlilik sonrasında kadınların işten ayrılmalarını teşvik etmekte, SGK yasasında dul ve yetim aylığı hakkı konusunda kadınlar ve erkekler arasında ciddi ayrım bulunmaktadır (akt: Bozkurt Çakır, 2016). Örneğin Yaman Öztürk bunu şu cümlelerle özetlemektedir:

> "Yeni düzenlemeler ne özel olarak kadınları istihdam etmeyi amaçlamakta, ne kadınları sosyal güvenlik şemsiyesi altına almayı öngörmekte, ne de kadınları özgürleştirmeyi ve erkeklerle eşitlemeyi hedeflemektedir. Tersine ucuz işgücü kaynağı olarak görülen kadınların aynı zamanda çocuk, yaşlı, ve hastalara bakımı sürdürmesi beklenmektedir." (2010:71).

31 Mayıs 2006'da Sosyal güvenlik ve sağlığın bir hak olmaktan çıkarılması için önemli bir eşik olan Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası (SSGSS) Kanun Tasarısı yasalaşmıştır[17].Yaman-Öztürk bu kanunu sosyal güvenlik sisteminin yeniden yapılandırılarak çalışanların kazanımlarının törpülenmesine ve emek maliyetlerinin düşürülmesine sebebiyet verdiğini vurgulamaktadır. Yaman Öztürk durumu şu şekilde özetlemektedir: "*ücretli çalışanların yarısının kayıt dışı istihdam edildiği koşullarda, sosyal güvenlik ve sağlığın metalaştırılmasıyla, sosyal güvenlik ve sağlık hizmetlerine erişmek daha da zor hale geldi*" (2010:25). Buğra ve Özkan ise sosyal güvenlik sistemindeki bu dönüşümün liberal bir karakteri olduğunu, bireyleri enformel mekanizmalara bağımlı kıldığını söylemektedir (2014).

17 SSGSS Yasası'nın 18 maddesinin yürürlüğü 01.01.2007'de Anayasa Mahkemesi tarafından durdurulmuştur. Ancak sonrasında Ekim 2008'de yasa revize edilerek yeniden kabul edilmiş, hak kayıpları konusunda önceki yasadan çok farklı bir tablo sunmadığı görülmüştür.

2009 yılında gündeme alınan Ulusal İstihdam Stratejisi (UİS) birçok emek örgütü ve sendika tarafından eleştirilmiştir. Buna rağmen taslak halinde çok değişiklik yapılmayarak 2014'te kabul edilen UİS, kadınların toplumsal cinsiyet eşitliğine uygun bir biçimde piyasaya katılmasına dair hiçbir madde içermemekte , bunun yerine kadın istihdamını arttırmak için kadın girişimciliğini ve mikrokredi uygulamasını öne çıkartmaktadır (akt: Toksöz, 2016). Ev eksenli çalışma için ise "*çağdaş çalışma ilişkileri normları ile uyum sağlayan, sosyal ve ekonomik değişimlere ayak uydurabilen, esnek çalışma modellerinden biri*" olarak tanımlaması yapılmış, halihazırda zaten bu üretim biçimlerinin olduğu ve yasal düzenlemeye bağlanmadığı için hukuki sorunlara sebep olduğu dile getirilmiş, iş gücü piyasalarında üretimin esnekleştirilmesinin rekabet ve kriz dönemleri ve AB'ye uyum süreci için zorunlu bir durum olduğu ifade edilerek esnek ve enformel çalışma biçimlerinin yasal dayanağının oluşmasını sağlamıştır (Özveri, 2012).

2012'de ise 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile, ev hizmetleri ve kendi hesabına çalışan kişiler kanun kapsamı dışında bırakılmıştır ki bu alanlarda çalışanların çok büyük bir oranını kadınlar oluşturmaktadır. 2013'te Kadın İstihdamı Yasa Tasarısı ile kadınların ucuz ve niteliksiz iş gücü olacak şekilde istihdamını sağlayacak düzenlemelere yer verilmiştir (Bozkurt Çakır, 2016).

Yukarıdaki veriler ışığında AKP döneminde kadın istihdamının önceki yıllara göre yükselme göstermesi, dikkatle ele alınması gereken bir konudur. Toksöz (2016), kayıt dışı çalışmanın kadınlar arasındaki yaygınlığını vurgulayarak 2013'te tekstil, giyim, gıda işkollarında %29.4'e varan bir kayıt dışı istihdama dikkat çekmektedir. Kayıt dışılık muhafazakar politikalarla birlikte daha da anlam kazanmaktadır. Kadınların güvenceli değil kayıtsız ve esnek istihdam biçimlerinde yer alması yedek iş gücü deposu olarak değerlendirilmelerini kolaylaştırmakta, çocuk yapma ve annelik görevlerini de yerine getirebilmeleri için düzenlemeler yapılmaktadır. 2013'te torba yasayla beraber gündeme gelen Aile ve Dinamik Nüfus Yapısının Korunması Yasa Tasarısı, bu açıdan dikkate değerdir. Memur ve işçi kadınların yarı zamanlı çalıştırılması için yapılan bu düzenlemeler kadınları esnek ve düzensiz çalışma koşullarına ittiği gibi bir yandan da işverenler açısından kârlı olmadığı için kadınları daha çok eve mahkum etmektedir.

Çatlak Zemin isimli feminist platform, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kadınlara yönelik politikalarını "*AKP'nin karneleri*" başlığı ile derleyen bir çalışma yapmıştır[18]. Aşağıda bu derlemeden kadın emeği açısından yararlanılacaktır.

AKP'nin iktidara gelmesinden önce, 25 Kasım 2002 tarihinde Avrupa Topluluğu ve Türkiye arasında Mutabakat Zaptı imzalanarak 21.02.2003'te resmi gazetede yayınlanmıştır. Bu belge, "*istihdam, mesleki eğitim, terfi, çalışma ve işe giriş koşulları bakımından cinsler arasında eşit muamele sağlanması*" amaçlarını içermektedir. Yakın dönemlerdeki bir diğer gelişme ise yeni İş Kanunu'nun TBMM'de onaylandıktan sonra 22.03.2003 tarihinde yürürlüğe girmesidir (Bu konu yukarıdaki bölümde detaylarıyla ele alınmıştır).

22 Ocak 2004 tarihinde bazı kamu kurum ve kuruluşlarının personel alımına ilişkin ilanlarında erkek olma şartına yer vermesi sebebiyle kamuya personel alımında hizmet gerekleri dışında cinsiyet ayrımı yapılmaması gerektiğini hatırlatan "*Personel Temininde Eşitlik İlkesine Uygun Hareket Edilmesi*" konulu Başbakanlık Genelgesi yayınlanmıştır.

14 Temmuz 2004 tarihinde "*Gebe ve Emziren Kadınların Çalışma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik*" yürürlüğe girmiştir. Bu yönetmelikle yüz ile yüz elli kadın işçi çalıştırılan iş yerlerinde bakım odaları, yüz elliden fazla kadının çalıştırıldığı yerlerde ise kreş açma zorunluluğu getirilmiştir. (Bu yönetmelik, çalışan kadınların çocuk bakımına ilişkin yükleri hafifletmeyi hedeflemesi saikiyle çıkarılmış olsa da bazı kadın grupları tarafından "*çocuk bakımının sadece annenin sorumluluğunda olmadığı, dolayısıyla bu yapılan düzenlemenin kadın işçilerin sayısına bağlı olarak gerçekleştirilmesinin var olan toplumsal işbölümünü yeniden ürettiği*" gerekçesiyle eleştirilmiştir (Güre Şenalp, 2014).

17 Nisan 2008'de 5510 sayılı "*Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Yasası"* değişiklikleri TBMM'de kabul edilmiştir. 2006'da çıkarılan sosyal güvenlik ve sağlığın bir sosyal hak olmaktan çıkartılıp metalaştırılması sürecini derinleştiren SSGSS yasasının 18 maddesi Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilince kimi

18 http://akpkarnesi.catlakzemin.com/

değişikliklerle 01.10.2008'de yürürlüğe giren bu yasada önemli hak kayıplarının bulunmakta, bunun yanı sıra kadınlar daha fazla aileye mahkum edilmektedir.

15 Mayıs 2008'de "*İş Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması"* hakkındaki 5763 sayılı torba yasa TBMM'de kabul edilmiştir. Bu torba yasa, kamuoyuna kadın ve genç istihdamının teşviki olarak sunulmuştur. İşçi sağlığı ve iş güvenliği piyasa koşullarına bırakılmış, işsizlik sigortası fonundan sermayeye kaynak aktarılmış, kreş açma zorunluluğu kaldırılmış, özürlü ve eski hükümlü çalıştırma oranları azaltılmıştır.

13 Mart 2009'da Çevre ve Orman Bakanı Veysel Eroğlu, Afyon'a gerçekleştirdiği ziyaret sırasında kadınların kendisinden iş istemesi üzerine şu sözleri söylemiştir: "*evdeki işler yetmiyor mu*?" Bu sözler kadınların büyük tepkisini toplamıştır.

20 Mart 2009'da Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı Mehmet Şimşek, Eskişehir Sanayici ve İş Adamları Derneği tarafından düzenlenen "*Küresel Mali Kriz ve Türkiye Ekonomisi*" konferansında yaptığı konuşmada "*İşsizlik oranı neden arttı biliyor musunuz? Çünkü kriz dönemlerinde daha çok iş aranıyor. Özellikle kadınlar arasında kriz döneminde işgücüne katılım daha da artıyor*" yorumunu yaparak ülkedeki işsizliğin sorumluluğunu kadınlara yıkmıştır.

25 Mayıs 2010'da "*Kadın İstihdamının Arttırılması ve Fırsat Eşitliğinin Sağlanması Genelgesi"*, Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. KEİG platformunun da dikkat çektiği gibi bu genelge, eşitsizliği daha da derinleştirmektedir.[19]

16 Eylül 2010'da, SGK yayınladığı 2010/106 sayılı genelge ile sigortalı olmadan önce doğum yapan kadınların borçlanma hakkını yok saymıştır. 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nda borçlanma yapılacak süreler ile ilgili sigorta tescil şartı aranmazken genelge ile tescil şartı getirilmiştir.

8 Kasım 2011'de TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu, "*Her Alandaki Kadın İstihdamının Arttırılması ve Çözüm Önerileri Konulu Alt Komisyon*"

19 http://www.keig.org/kadin-istihdaminin-artirilmasi-ve-firsat-esitliginin-saglanmasi-genelgesindeki-degisiklikler-guncelleme-degil-esitsizligi-artirma/

kurulmasına karar vermiştir. Komisyon 2012-2013 yıllarında Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi Platformu, Ev Eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu, Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı gibi kurumların yanı sıra kadın emeği konusunda çalışmalar yürüten Serpil Sancar, Yıldız Ecevit, Gülay Toksöz, Saniye Dedeoğlu, İpek İlkkaracan gibi feminist akademisyenler ile görüşmüştür.

25 Haziran 2013'te TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu hazırladığı "*Her Alandaki Kadın İstihdamının Arttırılması ve Çözüm Önerileri Raporu"*nu yayınlamak üzere kabul etmiştir. Rapor Kasım 2013'te yayınlanmış, kadınların istihdamda yeteri kadar yer alamamasının kaynağı "*toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklı sorunlar*" olarak nitelendirilmiştir.

24 Temmuz 2013'te, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından "*Kadın Çalışanların Gece Postalarında Çalıştırılma Koşulları Hakkında Yönetmelik*" yayınlanmıştır. Bu yönetmelik kadın çalışanların gece vardiyalarında çalışma süresini 7,5 saati geçemeyeceğini belirtmekte, ulaşım sağlanması ile ilgili hususlara değinmekte, hamilelik ve emzirme döneminde kadınların çalışmasının yasak olması gibi hususları içermektedir.

7 Mart 2014'te Ankara Büyükşehir Belediyesi tarafından düzenlenen 8 Mart Dünya Kadınlar Günü kutlamasında Belediye Başkanı Melih Gökçek, "*özellikle evlerde bizlerin her şeyini siz bayanlar topluyorsunuz. Onun için sizlere gerçekten çok şey borçluyuz. Allah sizden razı olsun*" demiştir.

11 Eylül 2014 tarihinde daha önce SSK'lı çalışan kadınlara tanınan doğum borçlanması hakkının Bağ-Kurlu ve memur kadınlara da getirilerek çocuk borçlanma sayısının 2'den 3'e çıkarılmasına dair değişikliğin bulunduğu torba yasa maddeleri Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.

26 Mart 2015'te "*Ailenin ve Dinamik Nüfus Yapısının Korunması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı"* TBMM Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler Komisyonu'nda kabul edilmiştir. Paket, dolaylı olarak kadınların iş gücüne katılmasının düşmesine

sebebiyet vereceği ve kadınların niteliksiz işlere mahkum edeceği gerekçesiyle eleştirilmiştir.

19 Ağustos 2017'de "*Kadın Çalışanların Gece Postalarında Çalıştırılma Koşulları Hakkında Yönetmeliği"*nin 5. maddesi, "*kadın çalışanlar gece postalarında 7.5 saatten fazla çalıştırılamaz. Ancak turizm, özel güvenlik ve sağlık hizmeti yürütülen işlerde ve bu işlerin yürütüldüğü iş yerlerinde faaliyet gösteren alt işveren tarafından yürütülen işlerde kadın çalışanın yazılı onayının alınması şartıyla 7 buçuk saatin üzerinde gece çalışması yaptırabilir*" şeklinde değiştirilmiştir.

12 Kasım 2017'de Başbakanlık 2010 tarihli "*Kadın İstihdamının Arttırılması ve Fırsat Eşitliğinin Sağlanması*"na yönelik genelgeyi güncelleme kararı almıştır. Yeni hazırlanan taslakta "*eşit işe eşit ücret*", "*cinsiyet eşitliği denetimi*" gibi kadınlara iş yaşamında fırsat eşitliği sağlayacak hükümlere yer verilmemiştir.

3.2 Kadınların Yer Aldığı Direnişler ve Grevler

Dünyada ve Türkiye'de 2000'lerden itibaren öne çıkan siyasal gelişmeler, emek politikaları, kadın hareketi ve işçi hareketinde kadınların konumu birbirini etkileyen birçok farklı dinamik ışığında incelenebilir. Bu çalışmada kadın emeğine yönelik kuramsal çalışmaların ardından Türkiye'deki siyasal eğilimler açısından işçilerin durumu, işçi hareketleri, kadın hareketi ve kadınların emek piyasasındaki konumu ele alınmıştır. Bu bölümde ise kadınların işçi hareketinde nasıl konumlandığı sorusu sorusunun yanıtlanması hedeflenmekte ve bunun için de belli açılardan öne çıkan üç işçi direnişi olan Novamed Direnişi, TEKEL Direnişi ve Flormar Direnişi ele alınmaktadır.

Türkiye'de 2000'li yıllarda öne çıkmış olan birçok işçi hareketinin içinde kadınların özne olarak yer aldığına da dikkat çekmek gerekir. Örneğin 2008'de Düzce'deki kadın işçilerin DESA Direnişi (Petrol-İş, 2008c) 2009'daki işçilerin çoğunun, işçi temsilcilerinin ise tamamının kadın olduğu Meha Direnişi[20], 2011'de Gebze'de kadın işçilerin güçlenme deneyimi olarak öne çıkan Bericap Direnişi (, 2013'te gasp edilen haklarını almak için fabrika işgalinin gerçekleştiği ve 75 gün boyunca üretimin ele geçirildiği Kazova Direnişi (Bilgin & Eren, 2017), 2016'daki

20 http://bianet.org/biamag/diger/114646-iki-kadin-isci-meha-direnisini-anlatiyor

işten çıkarmalara karşı başlatılan Avon Direnişi[21] bunlardan sadece birkaçıdır. 2016 yılının Temmuz ayından itibaren ülkede OHAL ilan edilmesiyle birlikte Kanun Hükmünde Kararnameler yayınlanarak kamu sektöründe birçok kişinin işten çıkarılması ile birlikte "*işimizi geri istiyoruz*" şiarıyla birçok tekil direniş söz konusu olmuştur. Ankara'da öğretmen Nuriye Gülmen ve Acun Karadağ'ın[22] , Düzce'de mimar Alev Şahin'in[23] , İstanbul'da Kalkınma Ajansı'ndan ihraç edilen Betül Celep'in ve benzer birçok kişinin direniş sürecinde kadınların iradesinin meşruiyet kazanarak tüm toplum tarafından sahiplenildiği görülmektedir. Bu direnişlerde öne çıkan temel talep işe geri dönmek olmuştur. Bunlar dışında 2018 yılından itibaren ekonomik krizin derinleşmesiyle beraber birçok işletme ve fabrikada maaşların ödenmemesi, çalışma koşullarının kötüye gitmesi, hakların verilmemesi gerekçesiyle işçilerin eylemlerine ve grevlerine tanık olunmuştur. Bu eylemlerin birçoğunda kadınların da yer aldığı görülmektedir.[24]

Bu çalışmada ele alınan üç işçi direnişinin belli özgünlükleri bulunmakta, bunların hem işçi hareketi hem de kadın hareketi açısından dikkate değer sonuçlarının olduğu görülmektedir. Büyük çoğunluğunu kadınların oluşturduğu Novamed Direnişi emek sömürüsü ile birlikte kadın bedenine yönelik tahakküme karşı bir başkaldırı niteliğinde olması ile öne çıkmıştır. Flormar Direnişi de çoğunluğunu kadınların oluşturduğu ve çalışma yaşamında kadın-erkek ayrımcılığının derinliğini gözler önüne seren bir direniştir. TEKEL Direnişi ise daha farklı bir dinamiğe sahiptir; 2000'li yıllarla beraber ivme kazanan özelleştirme politikalarına karşı sınıfsal karakterin öne çıktığı bir hak arayış mücadelesi olan TEKEL Direnişi, kadınların çoğunlukta olduğu bir direniş değildir ancak kadınların mücadelesinin ve eylem esnasındaki tutumunun geniş yankılar uyandırdığı bir eylemliliktir. Bu üç direniş, birbirlerinden farklı dinamiklere sahip olmakla birlikte

21 https://www.bianet.org/bianet/toplum/176154-avon-da-direnis-suruyor-calisma-kosullarinda-kazanimlar-var

22 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/946482/Yuksel_Direnisi_500_gundur_devam_ediyor__Geri_adim_yok.html

23 https://www.evrensel.net/haber/306133/ihrac-edilen-mimar-alev-sahin-oturma-eylemi-baslatti?a=cc7f4

24 Konu ile ilgili: https://www.evrensel.net/haber/369499/izbanda-calisan-kadin-isciler-gecinebilmek-icin-grevdeyiz
https://ekmekvegul.net/gundem/gripinde-anlasma-saglandi-kadin-isciler-ozguven-kazandi
https://www.evrensel.net/haber/369682/sibas-iscileri-yeni-yila-direnisle-giriyor?a=f4b28

ortak noktaları kadın mücadelesi açısından dikkate değer sonuçlar ortaya koymaları, toplumun geniş kesimlerince sahiplenilmiş olmaları ve hak mücadelesi açısından meşru bir zemine oturmuş olmalarıdır.

3.2.1 Novamed Direnişi

Novamed Direnişi, Antalya Serbest Bölge'de Alman çokuluslu devi Fresenius Medical Care'ye ait olan diyaliz ürünleri ve kan seti üretimi yapan Novamed fabrikasında 26 Eylül 2006 - 18 Aralık 2007 tarihleri arasında, 85 işçinin 83'ünün kadın olduğu bir direniş olarak hak mücadeleleri tarihine geçmiştir. Basında ve uluslararası mecralarda "*Küresel Sermayeye Karşı Küresel Kadın Dayanışması*" sloganı ile öne çıkan ve emek mücadelesi ile kadın mücadelesinin bir araya gelişinin çok önemli bir örneği olan Novamed Direnişi hem Türkiye'de birçok sendika, sosyalist örgüt ve kadın örgütü tarafından, hem de birçok uluslararası kuruluş tarafından sahiplenilmiştir (Petrol-İş, 2008a:1; Saygılıgil, 2018:9).

İşçileri direnişe götüren süreç Petrol-İş'in fabrikada örgütlenme çalışmalarına başlamasına istinaden gelişir. Fabrikada insanlık dışı çalışma koşulları, düşük ücretler ve hak ihlalleri söz konusudur. Çözüm olarak işçiler sendikalaşmaya karar verir ve fabrikaya sendikanın girmesi için çalışma başlatır. Fabrika yönetiminin sendikalaşmaya karşı çıkması ve bunun üzerine geri adım atmayan işçilerin başlattığı 448 gün süren direniş, 18 Aralık 2007'de toplu iş sözleşmesi yapılarak sonlandırılır. Sendika fabrikaya girmiş, işçilerin ise tam anlamıyla olmasa da birçok konuda talepleri karşılanmış, ücretlerde ve sosyal haklarda iyileşmeler gerçekleşmiştir (Petrol-İş, 2008a:1-2).

Petrol-İş sendikası bu grevin sadece Türkiye sendikalar tarihine değil dünya literatürüne girmesini sağlayan unsurun grevin serbest bölgede gerçekleşmiş olması olduğunu ifade etmektedir. Bir diğer önemli husus da fabrikada greve çıkan kişilerin çıkmayanlara göre azınlıkta olmasıdır. Buna rağmen 448 gün sonra kazanım elde edilmiş ve zafer işçilerin olmuştur. Ayrıca Novamed Grevi, fabrikada üretim devam ediyorken grev sürecinin kazanımla sonuçlandığı nadir örneklerden biridir (Petrol-İş, 2008a:1-2).

Petrol-İş, grevin sonrasında grevle ilgili basından yer alan haberlerin, uluslararası desteğin, belgelerin, fotoğrafların yer aldığı *Küresel Sermayeye Karşı Küresel Kadın Dayanışması: Novamed Grevi* kitabını yayınladığında kitabın girişinde sendikanın merkez yönetim kurulunun yazısında önemli noktalara değinmiştir:

> "Sendikaların kadın işçi örgütlenmesinin dinamiklerini iyi anlaması gerekiyor. Kadın işçiler işçi olmadan önce kadındır ve kadınları bünyelerine katmak için onlara ilişkin talepleri göz önünde bulundurmak yeni sendikacılığın olmazsa olmaz koşullarından birini oluşturur. Yeni sendikacılık anlayışı farklı ezilme biçimlerine karşı mücadele veren toplumsal hareketlerle de stratejik işbirliği geliştirmelidir. Novamed deneyimi kadının ezilmesi temelinde mevcut düzenle çelişkisi olan kadın kurtuluş hareketiyle sendikal hareketin bu türden bir işbirliğine de bir örnek oluşturmuştur" (Petrol-İş, 2008a:2).

3.2.1.1 Grev Öncesinde Novamed'deki Durum

3.2.1.1.1 Serbest Bölgelerde Kadın Emeği

Novamed fabrikası serbest bölgede faaliyet gösteren bir fabrika olmasının da etkisiyle emek sermaye çelişkisinin son derece görünür olduğu bir alan olarak tarif edilebilir. Serbest Bölgeler, özellikle 1970 sonrası ihracata yönelik olarak çokuluslu şirketlerin az gelişmiş ülkelerdeki ucuz iş gücünden ve doğal kaynaklarından yararlanmak için kurulan adeta "*özerk bölgeler*" olarak nitelendirilebilir. Serbest bölgeler, dış ticaret, vergi, gümrük mevzuatının uygulanması açısından ülkede geçerli yasal düzenlemelerden muaf tutulurlar ve buralardaki sanayi ve ticari faaliyetlerde çeşitli teşvikler ve yasal konularda işletmelere muafiyetler tanınır (Saygılıgil, 2018:97-99).

Serbest bölgeler yasal düzenlemeler açısından bu özgün koşullara sahip olmakla kalmayıp, fiziki konum açısından da genellikle şehrin merkezinden uzak, tel örgülerle ve kalın duvarlarla çevrili, dışarısı ve içerisinin iletişiminin asgari düzeyde olduğu, adeta içerinin dışarıdan yalıtıldığı bir düzende olmalarıyla karakterizedir (Saygılıgil, 2018:105). Buna bağlı olarak işçilerin emekleri üzerinde sıkı bir denetim ve tahakküm söz konusudur.

Saygılıgil, serbest bölgelerde kadın emeği üzerine tartışma yürütürken özellikle kadın emeğinin ucuz niteliğine gönderme yapmakta, kadınların daha uysal,

itaatkar ve tekdüze işlere yatkın olarak görülmesi nedeniyle dünyada serbest bölgelerde çalışan işçilerin %70'inin kadın olduğunu vurgulamaktadır (2018:106-107).

Akgökçe, Novamed'de kadınların yaşadıkları hak ihlallerinin serbest bölgelerde çalışan tüm kadınların ortak deneyimi olduğunu dile getirmektedir: "*küresel pazarlara yönelik üretim yapan serbest bölgelerde çevredeki en ucuz işgücü olan patriarkal baskıyla edilgenleştirilmiş, sindirilmiş, seslerini çıkaramayacak durumdaki kadınların çalışması bu bölgelerin kuruluş felsefesiyle uygunluk teşkil ediyor. Mümkün olan en yüksek kar, asgari yaşam ve sağlık koşulları...*" (2008). Bu bağlamda, söz konusu olan durum, sadece serbest bölgelerin niteliğinden kaynaklı emek üzerinde kurulan tahakkümün emek piyasasındaki dezavantajlı konumları sebebiyle kadınların üstünde yoğunlaşması değildir; aynı zamanda serbest bölgeler, kadın emeği ile adeta karakterizedir, ataerkil kapitalist düzenin en çarpıcı örneklerinden biri olarak kârını ucuz, uysal, itaatkar olarak görülen kadın emeğine dayandırmaktadır.

Bu açıdan, serbest bölgelerdeki emek sömürüsünün ve bu sömürünün kapitalizmin ataerkil karakterinin kadınlar üzerinde kurduğu iktidara karşı kaçınılmaz olarak gerçekleşen kadın mücadelesi ve sınıf mücadelesinin bir örneği olarak Novamed, özellikle kadınların politik birer özne olma ve özgürleşme deneyimleri açısından büyük bir önem teşkil etmektedir.

3.2.1.1.2 Kadınların Novamed'de Yaşadıkları Sorunlar

Novamed'li işçiler fabrikada yaşanan birçok hak ihlalinden ve insanlık dışı çalışma koşullarından bahsetmektedir. Fabrikadaki kadın işçilerin deneyimleri açısından en zorlayıcı olarak tarif edileni, kadınların emekleri ve bedenleri üzerinde kurulan iktidardır. Örneğin aynı üretim hattında çalışan kadınların hamile kalmaları için sıraya konulmaları, kadın bedeni üzerindeki denetim ve tahakkümün en çarpıcı örneklerinden biridir. Kadınlar hamile kalmak için listeye isimlerini yazdırmaktadır ve kendilerine iki ay süre verilmektedir. Bu sürede kadın eğer hamile kalamazsa ismi listede son sıraya yazılmaktadır. Sıraya uygun olmayan şekilde hamile kalan kadınlar işten tazminat hakkını alamadan çıkarılmaktadır (Petrol-İş, 2006a:6).

İşyerinde sağlık koşulları da hayli kötüdür. Üretim hattında yapılan bedensel olarak zorlayıcı ve tekdüze işlerden kaynaklı birçok kadın fıtık, kas ve eklem hastalıkları gibi sağlık sorunları yaşamaktadır. İş esnasında kullanılan solüsyonlar sağlık açısından tehdit edicidir ve işçilerin maske kullanması gerekmektedir; ancak işçiler, maskenin altından konuşmamaları için maske takmanın yasak olduğunu ifade etmişlerdir. Bu sebeple birçok işçi solunum yolları rahatsızlığı yaşamaktadır. İşçiler iş esnasında kullanılan kimyasalların insan sağlığı açısından tehdit edici olabileceğini, ancak bu konuda herhangi bir araştırma yapılmadığını ifade etmiştir. Yanı sıra bazı işçiler fabrikada bir denetim olduğunda maskelerin takılmasının zorunlu olduğunu da dile getirir. Bu da işçilerin sağlık koşulları açısından maske takmasının önemli olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca birçok işçinin hasta olduğunda izin almakta zorlandığı, hasta bir şekilde çalışmak zorunda bırakıldığı ifade edilmektedir (Petrol-İş, 2006a:7; Saygılıgil, 2018:139).

İşçiler birçok açıdan çalışma koşullarının zorlayıcı olduğunu dile getirirler. Ayrıca kişisel ihtiyaçları açısından birçok konuda mağdur olmaktadırlar. Öğle yemeğinin kaldırılıp yerine poğaça verilmesi, işçilerin tuvalet molası için bile zorluk yaşamaları, tuvalete gidip gelirken kaçta gidip kaçta döndüklerini ve tuvalete gitme gerekçelerini yazmak zorunda olmaları (ki bu da beden üstünde kurulan tahakkümlerden biri olarak kabul edilebilir) amirlerin baskıcı, bağırıp çağırarak ve hakaret ederek işçilerle konuşmaları gibi durumlar söz konusudur. Sadece çalışma koşullarının fiziksel zorluğundan kaynaklı değil, aynı zamanda psikolojik baskılar sebebiyle de işçiler zorluk yaşamaktadırlar (Petrol-İş, 2006a:6).

Bir diğer hak ihlalinin yaşandığı konu ise ücretlerdir. Ücretlerde kadın-erkek ayrımcılığı birçok fabrikada olduğu gibi burada da göze çarpmaktadır. Erkek işçiler "*vasıflı*" olarak değerlendirildikleri için aldıkları maaş daha yüksektir. Saygılıgil, sendika tutanağına göre kadın işçilerin genellikle bant üretiminde çalıştığını ve 335 Euro aldığını, erkek işçilerin ise teknisyenlik gibi uzmanlık gerektiren işlerde çalıştırıldığı ve 426-450 Euro aralığında ücret aldığını ifade etmektedir. Bu da fabrikadaki cinsiyetçi iş bölümüne ve bunun sonucundaki ücret adaletsizliğine dair önemli bir örnektir (2018:217-218).

İşçiler fabrikada tektipleştirilmekte ve değersizleştirilmektedir. İşçilere isimleriyle değil numaralarıyla hitap edilmesi buna örnektir (Saygılıgil, 2018:134-135). İşçilerin özel yaşamına karışılmakta, iş dışında birbirleriyle görüşmeleri istenmemektedir. "*Ertesi gün işe geleceksiniz, misafir kabul etmeyin, eve gidince yatın uyuyun"* gibi doğrudan özel yaşama müdahaleler söz konusudur (Petrol-İş, 2008a:167-168).

3.2.1.2 Novamed'de Grev Süreci

3.2.1.2.1 Direnişin Başlaması

Novamed'deki tüm bu çalışma koşulları ve insanlık dışı muameleler sebebiyle arayışa giren işçiler 2004 yılından itibaren fabrikada çalışan ve sendika deneyimi olan iki erkek işçinin girişimi ile Petrol-İş'in Mersin Şubesi'yle temasa geçerek görüşmelere başlar. 21 Mart 2005'ten itibaren üye kayıtlarına başlanır. Nisan 2005 itibariyle 264 işçiden 158'i sendikalı olmuştur (Petrol-İş, 2006a:169).

Sendikalaşmaların başlamasının ardından fabrika yönetimince bazı koşullarda düzelmeler gerçekleştirilir; sıralı hamilelik kaldırılır, simit poğaça yerine yeniden yemek çıkmaya başlar (Saygılıgil, 2018:145). Ancak bir yandan da sendikalı olan kişiler üzerinde baskı oluşturulmaya çalışılır; vardiya şefleri sendikalı olduklarını bildikleri işçilere sendikadan vazgeçmeleri için mobbing uygular. Kimi zaman "*haklısınız*" diye alttan alarak, kimi zaman ise baskı ile, aileleri arayarak, kişiler üzerinde psikolojik üstünlük kurmaya çalışarak sendikadan vazgeçmeleri için çeşitli yöntemlere başvururlar. Sendikalı olan işçilere işyerinin sağlık ile ilgili önlemlerde de ayrımcılık uygulanır, örneğin sendikasız işçiler maske ile çalışabiliyorken sendikalı işçilerin maske takması yasaklanır (Petrol-İş, 2008a:170). İzin isteyen işçilere "*git sendika halletsin!*" denilerek ayrımcılık yapılır (Petrol-İş, 2006a:6).

Bu süreçte Novamed yönetiminin yürüttüğü karşı-kampanya sebebiyle örgütlenen işçilerden bir kısmı sendikalı olmaktan vazgeçer ve sendikalı işçi sayısı 136'ya düşer (Fougner & Kurtoğlu, 2011). Ancak bu sayı bakanlıktan yetki belgesi alabilmek ve sendikayı fabrikaya sokabilmek için halen yeterlidir. Petrol-İş sendikası 13 Mayıs 2005 tarihinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na başvuruda

bulunarak yetki almak için gereken çoğunluğa ulaşıldığı konusunda yetki tespiti ister. Bakanlık 8 Haziran 2006'da sendikanın fabrikaya girmesi için yeterli çoğunluğun olduğunu bildiren yetki yazısını gönderir. Toplam çalışan sayısının 265, üye sayısının ise 138 olduğu Novamed'de Petrol-İş yetkili sendika haline gelmiştir. Yetki yazısı Novamed'e sendika tarafından 1 Temmuz 2006'da tebliğ edilir (Petrol-İş, 2008a:169). Novamed bunun üzerine Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na ve Petrol-İş'e karşı dava açar. Toplam işçi sayısı ile sendikalı işçi sayısının gerçeği yansıtmadığı, sendikanın işyerinde yeterli çoğunluğa sahip olmadığı iddialarıyla açılan dava, 8 Aralık 2005'te Antalya 2. İş Mahkemesi tarafından reddedilir. Bunun üzerine temyize gidilir, 7 Şubat 2006'da da Yargıtay tarafından reddedilir. Petrol-İş Mart 2006'da yetki belgesini alır. Ancak bu 8 aylık dava süreci, işyerinin kara propaganda yapması için zaman kazanmasını sağlamış, bir bakıma da etkili olmuştur. Sendikalı işçilerden bazıları işten çıkarılmış, sendikalı işçilere baskı yapılmaya devam edilmiş, ayrıca fabrikada işçilerin şikayetçi olduğu koşullar kısmen iyileştirilmiştir. Bu süreçte sendikalı işçi sayısı 136'dan 117'ye düşer (Fougner & Kurtoğlu, 2011).

Sendikanın yetki almasının ardından fabrikada toplu iş sözleşmesi için ilk olarak sürecin nasıl işleyeceğini görüşmek üzere 31 Mart 2006'da bir araya gelinir, Nisan ve Mayıs aylarında 4 kez şirket ile masaya oturulur. Görüşmeler esnasında işçilerin talepleri ve patronların bu talepleri reddetmesinden kaynaklı olarak anlaşmaya varılamaz (Fougner & Kurtoğlu, 2011). Bu esnada işveren 60 kişiyi işe alıp onlar için bir üretim hattı açar ve onlara eğitim vermeye başlar. Bu işçiler, sendikaya üye olmayacaklarına dair imza atarak işe girmişlerdir (Saygılıgil, 2018:146-148).

Görüşmelerde anlaşmaya varılamamasının ardından sendika uyuşmazlık bildirir, bunun üzerine Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Ege Üniversitesi'nden bir profesörü hakem olarak atar. Bunun sonucundaki görüşmelerde de uyuşmazlık bildirilir, bunun üzerine sendikanın yetki belgesini kaybetmek ya da greve gitmek olarak iki seçeneği kalır (Fougner & Kurtoğlu, 2011).

11 Ağustos 2006'da sendika grev kararı alır. Sendika, Yüksek Hakem Kurulu'nda anlaşmanın sağlanacağını düşündüğü için sendikalı işçilere grev

oylamasında "*hayır*" oyu kullanmalarını ister. Ancak bu esnada işverenin kendi çıkarı doğrultusunda sendikalı olmayan işçileri "*evet*" oyu kullanmaları konusunda ikna etmesi ve bunun için de %5 zam vadetmesi söz konusu olur. İşverenin grev sürecinin uzun süreceğinin ve kararlılıkla devam etmeyeceğini, bir süre sonra sona ereceğini ve sendikanın yetkisinin düşeceğini düşünerek böyle bir hamle yaptığı düşünülmektedir (Fougner & Kurtoğlu, 2011).

Oylama sonucunda "*evet*" diyenler çalışmaya devam eden sendikasız işçiler, "*hayır*" diyenler ise sendikalı olan ve greve çıkmak durumunda kalan işçiler olmuştur. 117 sendikalı işçinin 85'i greve çıkar. Bu esnada greve çıkan işçilere yönelik baskılar, tehditler ve ikna etme çabaları devam eder, kimi işçiler tek tek özelden aranarak zam ve bireysel sözleşme vaat edilir, ancak işçiler kararlılıkla direnişlerini sürdürür. Çalışan işçiler ile grevdeki işçiler arasında da çeşitli yöntemler ile ayrım noktaları yaratılır. Örneğin işveren fabrikanın kapanması, Tunus'a ya da Mısır'a taşınması tehdidiyle çalışan işçiler ve grevdeki işçileri birbirine düşürmeye çalışır. Çalışan işçiler "*sizin yüzünüzden biz de işsiz kalacağız*" diyerek grevdeki işçilere eleştiri yöneltir. Bu gibi stratejiler ile direnişin gücü kırılmak istenmiştir (Fougner & Kurtoğlu, 2011; Saygılıgil, 2018:148-150).

Novamed Direnişi'nin çadırı fabrikanın önünde kurulmuş ve direniş başlamıştır. İşçiler kendi aralarında üç vardiya ile sırayla grev çadırında nöbet tutmaya başlar (Petrol-İş, 2006b:5-9). Bu arada direnişe olan destek de her geçen gün artmaya başlar (Saygılıgil, 2018:151).

3.2.1.2.2 Novamed Greviyle Dayanışma Kadın Platformu

Kadın örgütlerinin Novamed Grevi'ne destek vermesi en baştan ve kendiliğinden gerçekleşmemiş, süreç içinde dayanışma söz konusu olmuştur. Direniş, ilk zamanlarında daha çok bir emek mücadelesi olarak öne çıkmıştır; kadınlara yönelik beden politikalarına karşı duruş ve kadının insan hakları bağlamında ele alınmayan bir niteliktedir. Sendika Genel Başkanının ilk kez 1 Şubat 2007'de "*Ekmek de İsteriz Gül de*!" sloganı başlıklaştırılarak ve kadınların insan haklarına dikkat çeken bir perspektifle ele aldığı açıklamasının ardından 8 Mart'ın da yaklaşmasıyla kadınların mücadelesi bu yönüyle öne çıkmaya başlamıştır (Fougner & Kurtoğlu,

2011). 8 Mart'ta hem Antalya'da hem de İstanbul'daki 8 Mart mitinginde grevciler seslerini duyurmaya karar verir, "*Novamed'de Çiğnenen İnsanın Kadın Haklarıdır!*" ve "*8 Mart'ta Kadın Grevcilerle Dayanışmaya!*" sloganlarını öne çıkarır (Petrol-İş, 2007c:9).

8 Mart 2007 tarihinde 3 grevci kadın temsilci Dünya Emekçi Kadınlar Günü kutlaması için İstanbul Çağlayan'da gerçekleştirilen mitinge katılır ve burada direnişlerini kadın hareketine duyururlar. "*Bursa'da yandık, Ceylanpınar'da boğulduk, Novamed'de direnişteyiz*[25]" pankartının ardında seslerini Türkiye'ye duyuran işçi kadınlarla dayanışmak için bu durum vesile olmuştur. 3 Eylül 2007'de "*Novamed Greviyle Dayanışma Kadın Platformu*" kurulur (Saygılıgil, 2018:151).

İlk toplantıya 27 kadın örgütü ve bağımsız kadınlar katılır. İstanbul Platformunda yer alan kadın örgütleri listesi şöyledir: Akıllara Zarar, Amargi Kadın Kooperatifi, Bağımsız Feministler, Demokratik Özgür Kadın Hareketi, Emekçi Kadınlar Birliği, Feminist Kadın Çevresi, Filmmor, Fitne Fücur, Gökkuşağı Kadın Derneği, İmece Kadın Kooperatifi, Mor Çatılı Kadınlar, Kadın Mühendisler, Pazartesi'den Kadınlar, Sosyalist Feminist Kolektif, KEİG Platformu, KESK'li Kadınlar, Hava İş'li Kadınlar, TMMOB İKK Kadın Komisyonu, TTB Kadın Hekimler ve Kadın Sağlık Kolu, Devrimci Sağlık İş'ten Kadınlar, Genel İş-Konut İş Şubesi'nden Kadınlar, DİSK'li Kadınlar, Sosyal Haklar Derneği'nden Kadınlar, Tarem'den kadınlar, Halkevleri'nden Kadınlar, Tüm İGD'li Kadınlar, Çağrı Gazetesi'nden Kadınlar, DTP'li Kadınlar, EHP'li Kadınlar, EMEP'li Kadınlar, ÖDP'li Kadınlar, SDP'li Kadınlar. İstanbul'un ardından İzmir Adana ve Ankara'da da çeşitli kurumlar bir araya gelerek platformun ayaklarını oluşturmuşlardır. İzmir'de İzmir Kadın Dayanışma Derneği, Çiğli Evka2 Kadın Kültür Evi, Bağımsız Kadın

25 29 Aralık 2005'te Bursa- Nilüfer'de Özay Tekstil Fabrikası'nda çıkan yangında 5 kadın işçi hayatını kaybetti, 5 kadın işçi ise yaralandı. Ölen kadınlardan birinin 15 yaşında olduğu, birinin ise hamile olduğu tespit edildi. Fabrika kapılarının kadınların gece "kaçmaması" için kilitlendiği tespit edildi. Fabrika sahibi Lokman Özay'ın işçilerin sigorta primlerini ödemediği, işçilerin bir kısmını sigortasız çalıştırdığı, yangına karşı gerekli önlemleri almadığı, ancak fabrikayı sigortalattığı ortaya çıkmıştı. Lokman Özay 10 yıl hapis cezası aldı, hapis cezası 182 bin YTL para cezasına çevrildi. (https://bianet.org/cocuk/emek/101997-5-kadin-isci-oldu-cezasi-182-bin-ytl) 7 Şubat 2007'de Ceylanpınar Tarım İşletmesi'nde süt sağımında çalışan işçileri taşıyan kamyon işletmenin sınırları içindeki köprüyü geçerken devrildi, dokuzu kadın 10 işçi sulara kapılıp yaşamını yitirdi. Hayatını kaybeden işçiler arasında 10-12 yaşlarında çocuklar ve hamile bir kadın da vardı.(https://www.evrensel.net/haber/248424/sut-beyaziydi-elleri-ama-karaydi-olum)

İnisiyatifi-BKİ, Uluslararası Af Örgütü'nden Kadınlar ve İnsan Hakları Derneği'nden Kadınlar. Adana'da Sosyalist Feminist Kolektif, ESP, EKD, SDP'li Kadınlar, ÖDP'li Kadınlar, DTP'li Kadınlar bir araya gelir. Ankara'daki Novamed Greviyle Dayanışma Kadın Platformu'na ise Ankara Kadın Platformu, EMEP'li kadınlar, Kırkörük, SDP'li kadınlar, ÖDP'li kadınlar, Körler Federasyonu'ndan kadınlar, Pembe Hayat, EKD, KAOS-GL, Anti Kapitalist, Halkevleri'nden kadınlar, KESK Ankara katılır.[26] .

Platform birçok kampanya örgütleyerek bu direnişi sahiplenir ve destekler. Kamu Emekçileri Sendikası tarafından uluslararası sendikalar ile dayanışma sağlanır. 15 Eylül 2007'de Novamed'in İstanbul'daki Türkiye temsilciliğinin önünde bir sokak eylemi gerçekleştirilir. 25 Eylül'de İstanbul'daki Novamed Greviyle Dayanışma Kadın Platformu'nun çağrısıyla Taksim'de toplanan kadın örgütlerinden, partiler, sendikalar ve demokratik kitle örgütlerinden 500 kadın, İstiklal Caddesi'nde yaklaşık 1 saat süren yürüyüşte Novamed'li grevci kadın işçilere her dilden dayanışma mesajları gönderir, ardından Novamed Direnişi'nin 1. yılında grevcilere destek olmak için Antalya'ya gidecek kadınları uğurlamak için TÜYAP önünde toplanır. 26 Eylül'de birçok uluslararası sendika ile beraber Novamed Greviyle Dayanışma Kadın Platformu'ndan üyeler, direnişçi kadınlarla bir araya gelirler. Kurtoğlu ve Fougner (2011), bu buluşmanın Novamed işçisi kadınlar açısından çok önemli ve anlamlı olduğunu dile getirmektedir. Özellikle sürecin uzamasından da kaynaklı grevi devam ettirme konusunda yaşadıkları kararsızlığın kararlılığa ve dirence dönüştüklerini söylemektedirler.

Platform tarafından ayrıca bu süreçte "*Novamed'li kadınlar bir yıldır grevdeler, biliyor muydunuz?*" başlıklı bildiriler yaygınlaştırılır, işçilerle dayanışma için imza metinleri hazırlanır, toplanan imzalar TBMM Başkanlığı'na ve Novamed Türkiye Temsilciliği'ne gönderilir. Birçok ilde sokak eylemleri düzenlenir (Saygılıgil, 2018:152).

Yanı sıra, Feryal Saygılıgil ve Güliz Sağlam, Novamed Direnişi'ni anlatan bir belgesel çekerek Filmmor ile beraber belgeseli yaygınlaştırırlar (Saygılıgil, 2018:10).

26 http://www.sosyalistfeministkolektif.org/kampanyalar/tarihimizden-kampanyalar/novamed-greviyle-kad-n-dayan-smas/

Bu esnada hem ulusal hem de uluslararası destek giderek büyür, direniş diğer ülkelerdeki sendikalar, kurum ve kuruluşlar tarafından desteklenir ve sahiplenilir. 8 Mart'ın ardından Haziran ve Temmuz aylarında Alman Göçmen Kadınlar Birliği, Almanya Sol Sendikacılar Konferansı, Alman Birleşik Hizmet Sendikası Kadın ve Eşitlik Komisyonu direnişi desteklediklerini ve Petrol-İş Sendikası ile Novamed işçilerinin haklı mücadelelerinde sonuna kadar yanlarında olduklarını ifade etmişlerdir (Petrol-İş, 2007a:8).

3 Ağustos'ta Uluslararası Kimya, Enerji, Maden, Genel İşçi Sendikaları Federasyonu (ICEM) Genel Sekreteri Manfred Warda, Novamed'li işçilerle dayanışmak için Antalya'ya gelir. Warda, Novamed Direnişi'nin tüm Almanya'da sendikalarda yankı uyandırdığını merkezi Almanya olan Novamed şirketinin yetkililerini yeniden uyaracaklarını ve ICEM'in tüm yaptırım gücünü kullanacağını ifade eder, direnişi zafere ulaşana kadar destekleyeceklerini belirtir (Petrol-İş, 2007a:8).

26 Eylül 2007'de direnişin birinci yılını doldurması vesilesiyle Petrol-İş geniş bir katılım ile Antalya'da Novamed'li kadınların yanında yer alır. Etkinliklerle beraber büyük bir coşku ile kutlanan Novamed Direnişi'nin birinci yıldönümüne uluslararası sendikalardan da birçok temsilci katılmıştır. ICEM Kadın Komitesi ve Rusya Petrol Sendikası Başkan Yardımcısı Evgenia Esenina, ICEM Kadın Bölümü sorumlusu Carol Bruce, komite üyesi ve Romanya Petrol Sendikası Genel Başkan Yardımcısı Elena Perovici, İspanya FITEQA/CC:OO Sendikası Yönetim Kurulu Üyesi ve Kadın İşyeri Sorumlusu Ramona Parra, uluslararası mercilerden katılan ve direnişe destek vererek konuşma yapan kişiler olmuştur. Aynı zamanda Novamed Greviyle Dayanışma Kadın Platformu adına çeşitli illerden kadınlar direnişe destek vermek için gelmiştir (Petrol-İş, 2007b:6).

Petrol-İş Kadın Dergisi, Novamed Grevi'nin birinci yılında direnişin hem ulusal basında hem de uluslararası arenada bu kadar ses getirmesini 12 Eylül sonrasında sendikaların ve işçi hareketinin içinde bulunduğu durum açısından bir kırılma noktası olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca yayın, Novamed Direnişi'ni kadın

mücadelesi ve emek mücadelesinin bir araya geldiği çok önemli bir deneyim olarak ele almaktadır (Petrol-İş, 2007d:11).

3.2.1.2.3 Uluslararası Destekler

Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu (ITUC) Kadın Komitesi ve Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ETUC), Uluslararası Kamu Hizmetleri (PSI), Belçika Genel İşçiler Federasyonu, İngiltere Genel Sendikası, İngiltere Sendikalar Kongresi (TUC), İtalyan İşçileri Sendikası, Finlandiya Ücretli Çalışanlar Sendikası, Letonya Özgür Sendikalar Konfederasyonu, Moritanya İşçileri Genel Konfederasyonu Ulusal Kadın Hareketi, Yunanistan Genel Emek Konfederasyonu, Filistin Demokrasi ve İşçi Hakları Merkezi gibi birçok kuruluş Novamed grevinin birinci yılında haklı mücadelelerini sonuna kadar desteklediklerini ifade eden dayanışma mesajları gönderirler. Ayrıca Amerikalı aktivist yazar James Petras ve aktivist Robin Eastman Abaya direnişin birinci yılında işçilerin grevini desteklediklerini içeren bir mesaj yollar (Petrol-İş, 2007d:11-12).

3.2.1.2.4 Özgün Bir Grev Olarak Novamed

Novamed Grevi, en başında, birçok açıdan başarıya ulaşması güç bir grev olarak ele alınmıştır. Öncelikle, greve sendikalı 117 işçinin sadece 85'i katılmıştır ve bu sayı fabrikanın toplamda yalnızca %26'sına tekabül etmektedir. Ayrıca greve çıkan işçilerin çoğu bant üretiminde çalışan kadın işçilerdir, dolayısıyla üretimin aksamasına sebep olabilecek bir stratejik konumları yoktur. Dolayısıyla Novamed Direnişi bir azınlık grevi olarak nitelendirilebilir ve fabrikada üretim devam ederken gerçekleşen bir grevdir (Fougner & Kurtoğlu, 2011).

Akgökçe, Novamed'deki örgütlenme sürecinin geleneksel anlamda yürütülen örgütlenme süreçlerinden farklılaştığını söylemektedir. Bununla ilgili de Türkiye'deki sendikaların daha çok erkek ağırlıklı olduğunu, kadın üye sayısının az olduğunu, karar alma ve yönetim süreçlerinde ise çok daha az kadın olduğunu dile getirmektedir. Dolayısıyla örgütlenme için geliştirilen yöntemlerin de erkeklere hitap eder şekilde olduğunu vurgulamaktadır. Bu açıdan kadınların sendikalaşma ve örgütlenme sürecinde geliştirdikleri metotlar, ev ziyaretleri, sadece kadınların değil

ailelerinin, eşlerinin de ikna edilme süreçleri kadın örgütlenmesinde sürecin özgünlükleri olarak değerlendirilebilir (2008).

Yanı sıra Akgökçe, Novamed Grevini feminist grupların ve emek mücadelesi veren kadınların bir araya gelişi olarak tanımlamaktadır (2008). "*Küresel Sermayeye Karşı Küresel Kadın Dayanışması*" sloganı da emek ve kadın mücadelesinin beraber yol alışının önemli bir örneğidir. Kurtoğlu ve Fougner'e göre sömürgecilik, küresel sermaye, kadının insan hakları ve ataerki olmak üzere dört söylemsel çerçevenin bu grevi anlamlandırmak için etkili olabileceğini vurgulamaktadır. Sömürgecilik ve küresel sermaye, uluslararası sermayenin yapılanmasına dikkat çekmek adına; kadının insan hakları ve ataerki ise "*işçi ezilmesiyle kadın ezilmesinin kesişimi*" adına anlam kazanmıştır (2011).

Kurtoğlu ve Fougner, Novamed Greviyle Dayanışma Kadın Platformu kurucularından olan Filiz Karakuş'un sözlerini aktarmaktadır "*Feminist hareket şimdiye kadar 'kadına uygulanan şiddete hayır' üzerinden mücadele sürdürüyordu. Fakat Novamedli kadınlar kadın hareketine başka şeyler öğretti*" (akt: Fougner & Kurtoğlu, 2011). Bu örnek kadın emek mücadelesinin kadın hareketinin içinde Novamed Direnişi'ne kadar aldığı konuma dikkat çekmek ve sonrasında Novamed'in bu dinamikleri değiştiren bir unsur olduğunu ortaya koymak açısından önemlidir.

3.2.1.3 Toplu İş Sözleşmesinin İmzalanması ve Grev Sonrası

Novamed Direnişi'nin hem ulusal hem de uluslararası mecrada büyük yankı bulmasının ardından işveren toplu iş sözleşmesi imzalamayı ve işçilerin taleplerini yerine getirmeyi kabul eder. 18 Aralık 2007'de üç yıllık toplu iş sözleşmesi imzalanır ve grev sona erer. Grevden önce aylık ortalama 350 Euro olan ücretler %9.2 oranında, 1 Ocak 2008 tarihinden itibaren %5 oranında arttırılır. 2009 ve 2010 yıllarında ise %4 artış yapılır. Yılda 100 Euro sosyal paket ödemesi yapılır, işe devam şartına bağlı olarak 100'er Euro devam primi ve üretim pirimi ödenir. Hamilelik sırası, tuvalet molaları gibi konular sözleşmede düzenlenir. Ancak meslek hastalıklarının tanımlanmasına ve kadın işçilerin cinsiyetten kaynaklı yaşadıkları diğer ayrımcılık ve sorunlarla ilişkin sözleşmede herhangi bir maddenin yer

almaması olumsuzluk olarak değerlendirilebilir. Saygılıgil bu bilgileri aktarırken bu durumu sözleşme imzalanırken direnişin önemli bir öznesi olan Petrol-İş Kadın Dergisi'nin yer almamasının olumsuz bir sonucu olarak yorumlamaktadır (2018:156).

2 Ocak 2008'de 70 kadın işçi büyük bir coşku, alkışlar, davullar, zurnalar eşliğinde fabrikada işbaşı yapar (Saygılıgil, 2018:156).

Petrol-İş Kadın dergisi grev sürecini şu şekilde dile getirmiştir:

> "Grevin en büyük kazanımı direnme ve dayanışma alanında oldu. Bir silah olarak grevin emeği ile geçinenlerin hayatından çıktığı bir dönemde Antalya'da 81 kadın 448 gün boyunca yağmura, çamura, sele, kızgın güneşe ve işverenin yıldırma taktiklerine kulak asmadan, bir adım dahi geri çekilmeden kendi hayatlarına sahip çıktılar ve kazandılar" (2008a:11).

Petrol-İş sendikası ile imzalanan Toplu İş Sözleşmesi 31 Aralık 2010 tarihinde sonlanır. Sendikalı işçi sayısı 70 kişi kaldığı ve toplam işçilerin sayısı 400'e ulaştığı için sendikanın yetkisi düşer. Burada işverenin sendikaya yönelik kara propagandaları ve yeni işe aldığı işçilere sendikalı olmayacakları konusunda sözleşme imzalatmasının etkisinin olduğu düşünülmektedir. Elde edilen kazanımların bir kısmı yitirilir. İşçilerin bir kısmı fabrikada bazı konularda baskıların devam ettiğini söylemiştir (Saygılıgil, 2018:169-170).

Saygılıgil 2017 yılı itibariyle yeniden Novamed'deki işçiler ile görüşme yapmak istediğinde bir kısım işçiye ulaşamamıştır. Fabrikada o tarih itibariyle 980 işçi çalışmaktadır. Sendikalı işçi sayısı oldukça azalmış, sendikalıların bir kısmı işten ayrılmıştır. Sendikalı işçilerin ise bir bölümünün sendikaya olan ilgilerinin oldukça azaldığını, ancak gene de sendikal kazanımların her birinin önemli olduklarını ifade ettiklerini, eskiden yaşanan baskı ve hak ihlallerinin bugün yaşanmadığını, hakların kanunlarca korunduğunu ifade ettiklerini belirtmiştir. Yanı sıra sendika ile olan ilişki azalmış olsa dahi grev sürecinin yaşamlarında ne kadar önemli bir yer tuttuğunu, dayanışmayı, mücadeleyi, dostluğu öğrettiğini dile getirmişlerdir (Saygılıgil, 2018:171-172).

3.2.1.4 Bir Güçlenme ve Özgürleşme Deneyimi: Novamed Direnişi

Kadın işçilerle gerçekleştirilen röportajlar detaylı olarak incelendiğinde kadınlar için bu grev ve direniş deneyiminin büyük bir anlam taşıdığı görülmektedir. Özellikle grevin kendilerini güçlendirdiğini söyleyen kadınlar bu güç ile direnişlerini zafer elde edene kadar sürdürmüşlerdir. Sendikanın da desteği ile birlikte kolektif olarak bir direnişin içinde yer alan bu kadın işçiler açısından hem bir örgütlülük ve bunun getirdiği kolektif güç, hem de bireysel olarak söz konusu olan bir güçlenme, özgüven kazanma durumu söz konusudur.

Saygılıgil, çalışmasında Novamed'de çalışan işçi kadınların örgütlenme sürecinde özellikle kadın olmalarından kaynaklı yaşadıkları özgünlükleri ve sorunları değerlendirdiğinde sendikalı olma sürecinin kadınlar açısından bir özgüven gerektirdiğini kaydetmiştir (2018:161). Bu açıdan fabrika işçilerinin de ifade ettiklerine göre, çalışmaya karar vermek, sendikalı olmaya karar vermek, greve çıkmaya karar vermek kadının yaşamındaki birçok bireyi, ailesini, eşini, erkek arkadaşını ikna etmek anlamına gelmektedir.

Örneğin bir sendika temsilcisi kadın işçi kadınların örgütlenme sürecine dair zorlukları şöyle ifade etmektedir:

> "Bazı arkadaşlarımızın eşleri 'greve katılma' diyordu. İçlerinden bazıları 'katılırsan senden boşanırım' bile demişler. Eşleri tarafından bu şekilde zorlanan arkadaşlarla konuştuk. Onlara bilgi verdik, özgüven kazandırmaya çalıştık. Özgüvenleri geldiğinde kadınlar eşlerine anlatmaya başladılar ve ikna edebildiler. Biz de bu arada eşleri ikna etmek için ev ziyaretleri yaptık. Yalnızca eşler değildi ikna etmek zorunda olduklarımız, babalar, nişanlılar, sevgililer bile engelleyebiliyordu kadınları. Kadınların sendikaya üye olması için herkesten izin alması gerekiyor, koca, baba, ağabey..." (Petrol-İş, 2006b:11).

Burada, bu kadınların politik bir eylem biçimi içinde yer almalarının işverene karşı bir başkaldırı olmasının yanı sıra evde, özel yaşamlarında da bir başkaldırı söz konusudur. Bu başkaldırı kadın açısından bir güçlenme deneyimi olarak karşımıza çıkar.

Saygılıgil'in araştırmasında kadın işçilerden biri şunu söylemektedir: "*Grev sürecinde, sendikalaşmada kendimizi savunmayı öğrendik. Çok eziliyorduk. Şef ne derse onu yapıyorduk. Hakkımızı aramayı öğrendik. Evdeki durumumuz da değişti. Kocaları tarafından çok ezilenler vardı, kendilerini ezdirmiyorlar şimdi (...) Özgüven kazandık*". Bir diğeri ise "*kadınların fabrikada verdikleri mücadele eve de yansıyor. Bak işte grevdeyim, evde de grev yaparım diyorum*" demektedir. Bir başkası ise grev süreciyle birlikte kendisine dair bir gözlemi aktarmaktadır: "*Ailem bana 'çok değiştin, kendi kararlarını kendin veriyorsun, bizi saymıyorsun' diyor*" Bu ifadeler, bir kadının iş yaşamına, örgütlenmeye dair verdiği siyasal ve ekonomik bir kararın aslında özel yaşantısını da nasıl değiştirdiğine dair önemli örneklerdir. Kadınlar sadece işverene karşı güç kazanmamışlardır, aynı zamanda kendi yaşamlarına da müdahale edebilme konusunda irade sahibi olduklarını hissetmektedirler (Saygılıgil, 2018:162-163). Özel alan ve kamusal alanın mücadelelerinin iç içe geçtiği bir süreç olarak ele alınabilir bu durum.

Grev esnasında Petrol-İş Kadın Dergis'ine röportaj veren bir işçi "*Biz güçlüyüz, el ele verip mücadeleyi sonuna kadar yürütmek istiyoruz, bir kadın olarak gurur duyuyorum halimizden*" demiştir. Bir başka kadın işçi ise sendikalı olduktan sonraki sürecini şöyle ifade etmiştir: "*Şimdi artık rahatım, arkamda sendika ve arkadaşlarım var. Önceleri sana ne söylense kafanı eğip duruyordun. Çünkü söz hakkı onlardaydı. Siz altta olduğunuz için yapacaklarını yapıyorlardı. Sendika girince geri çekildiler*" (Petrol-İş, 2006a:7-8). Burada da benzer bir güçlenme ve özne olabilme deneyimi söz konusudur. Kadın işçi, söz hakkının artık kendisinde olduğunu ifade ederken patronların gücüne karşı kendi iradesini ortaya koymaktadır. Bunu da kolektif bir yapının içinde olmanın getirdiği güç ile vurgulamıştır.

Bir başka işçi, çalışmanın önemini kendisi açısından şöyle vurgulamaktadır: "*Fabrikada çektiğim sıkıntıları eşime anlatırdım. Eşim 'o zaman çalışma' dediğinde ona da karşı çıkardım 'niye çalışmayayım' diye. Çünkü çalışmak istiyordum, çalıştığımda kendimi daha iyi hissediyordum.*" (Petrol-İş, 2006a:9). Bu örnek de kadınlar için çalışmanın kadını güçlendiren bir yanı olduğunu yeniden ortaya koymaktadır. Marksist-feminist literatürde kadınlar için çalışma yaşamında olmanın

kadın emeğinin özgürleşmesi açısından bir adım olduğu fikri, burada da bir kadının deneyimi ile desteklenmektedir.

Grev çadırı, kadınlar açısından adeta bir bilinç yükseltme alanı gibi işlev görmektedir. Bir kadın şöyle ifade etmektedir: "*Grev çadırı bizim için bir terapi yeri gibi de oluyor. Birbirimizin dertlerini dinliyor, özel hayatımıza ilişkin sorunlarımızı paylaşıyoruz. Derdi olan anlatıyor. Kadınlar arasında konuşulan problemlerin başında tabii ki erkekler geliyor. Bu süreçte deneyimlerimizi birbirimize aktararak güçleniyoruz*" (Petrol-İş, 2006a:11). Burada kadınların kendilerine kurdukları çadır, sembolik olarak kadınların sadece emekleri üzerindeki tahakküme karşı bir direniş alanı değil, aynı zamanda özel yaşam olarak tarifleyebileceğimiz ancak kamusal alandaki pratiklerden ayrı tutulamayacak olan meselelerle ilgili, kadınların bedeni ve kimliği ile ilgili bir farkındalığa ve bilince dair bir direniş alanıdır aynı zamanda. Burada, Scott'un aktardığı üzere Stallybrass ve White'ın düşüncelerine yer vermek önemli görünmektedir. Şu şekilde ifade eder bu iki yazar:

> "Söylem kalıpları, içinde üretildikleri korporatif meclisin biçimleriyle düzenlenir. Birahane, kahvehane, kilise, mahkeme, kütüphane, büyük bir kır evinin misafir odası: her toplantı yeri farklı adetler ve töreler gerektiren farklı bir ilişki mekanıdır (...). Dolayısıyla politik mücadelenin tarihi, büyük ölçüde, önemli toplantı mekanlarını ve söylem alanlarını denetlemeye yönelik girişimlerin tarihi olmuştur." (2014:190).

Novamed Direnişi esnasında çadıra yönelik işverenin ya da kolluk kuvvetlerinin fiili bir müdahalesi olmamıştır; ancak politik eylemler esnasında çadır kurarak bir yere "*yerleşme*"nin iktidar açısından tehdit edici bir unsur olarak görüldüğü ve engellendiği birçok örnek söz konusudur. Novamed'de de bir söylemsel alan olarak çadır, deneyimlerin aktarımı, sorunların paylaşılması, kadınlar arasındaki dayanışmanın güçlendirilmesi açısından sembolik bir öneme sahiptir.

Kadınların bir kısmı için sendika temsilcisi olarak faaliyetlerde yer alma durumu söz konusu olmuştur. Sendikaların karar mekanizmalarında yer alan bu kadınların da deneyimleri oldukça kıymetlidir. Örneğin sendika temsilcisi bir kadın yaşadığı süreci şu şekilde dile getirmektedir:

> "Ben bir kadın olarak böyle bir işin içine girdiğim için gerçekten de çok mutluyum. Onurluyum, gururluyum. Artık kendi başıma nasıl yürüyeceğimi, neler

> yapabileceğimi, nasıl konuşabileceğimi biliyorum. Özgür ve onurlu bir biçimde bu grevi sendikamızın desteği ile götürebileceğimize inanıyorum. Biz çok güçlendik bu süreçte. F. ile sürücü kursuna gidiyoruz. Orada bir muhasebeci var, sert biraz, biz ona karşı da tavrımızı koyuyoruz. Özgüven kazandık." (Petrol-İş, 2006a:11).

Burada da bir kadının siyasal bir faaliyet olarak sendika temsilciliği yapmasının günlük yaşamındaki pratiklere nasıl yansıdığı görülmektedir. Benzer biçimde, Scott'un (2014) vurguladığı "*bir eylem pratiği içinde kişinin yaşadığı kişisel tatmin ve gurur*" olarak ifade edilebilecek kendini ortaya koyma deneyimi, bu kadının sözlerinde açıkça görülmektedir.

Bir başka sendika temsilcisi kadın işçi ile direniş bittikten sonra yapılan röportajda şu sözleri göze çarpmaktadır:

> "Özgüvenimi kazandım. Hakkımızı zaten savunuyorduk ama daha bilinçli bir biçimde savunmasını öğrendim. 1 Mayıs, 8 Mart Günleri daha bir anlam kazandı benim için. (…) çok değiştim ilk zamanlar konuşma konusunda daha çok heyecanlanıyordum. Heyecanım devam ediyor ama şimdi biraz daha iyiyim. O kadar insanın karşısında konuşmak, derdini anlatmak çok güze bir duygu. Kendini ifade edebilmek, birilerine kendini anlatmak güzel bir şey. Hayatım boyunca ilk kez kürsüye çıktım. Çok güzel deneyimler kazandım."(Petrol-İş, 2008b:12).

Bu kadın işçinin kendisini, taleplerini, mücadelesini anlatabilmesi, dahası kendi mücadelesine dair bir bilince ulaştığını düşünmesi kendisi açısından özgüven kazandırıcı bir deneyim olarak ele alınmaktadır.

Bir başka işçi Evrensel Gazetesine verdiği röportajda şunları söylemektedir:

> "Birbirimize bu şekilde destek olduk ve bugüne kadar geldik, ve mücadeleyi bırakmayı hiç düşünmedim. Bunun dışında sendikamızın desteği de bize güven verdi. Bu grev bana çok şey kazandırdı. Mesela sesimizi duyurmanın ne kadar önemli olduğunu öğrendik, birlikte olmanın, örgütlülüğün önemini kavradık" (akt: Petrol-İş, 2008a:27).

Bir başka işçi de yaşamında değişen bir şey olarak ailesinin tutumunu örnek vermektedir: "*Hakkımızı koruma mücadelemizden dolayı bize olan güvenleri arttı, eski kaygılar ortadan kalktı. Kızım nereye gitse ezilmez kendini gösterir diye düşünüyor, bize saygı duyuyorlar.*" (Petrol-İş, 2008a:78). Bu örnek de direniş sürecinin kadınların günlük yaşamlarına sirayet eden bir yönü olduğunu vurgulamaktadır.

Grevde kadınların çoğunlukta olmasının bir işçi için şöyle bir anlamı olmuştur:

> "Greve iki erkek katıldı, diğerleri de katılsaydı bugüne kadar işverenle anlaşılırdı. Çünkü biliyorsunuz grevdeki işçinin yerine işçi alınamıyor. Erkek işçilerin çalıştığı bölümler üretim için daha kilit bir öneme sahip. Bu yüzden işverenin dayatması mümkün değildi. Grev bu kadar uzun süremeyecekti. Bir anlamda erkek işçiler grev kırıcı konumdalar. Erkekler kadınlar kadar güçlü olamadılar maalesef." (Petrol-İş, 2008a:78).

Bu söylemler özellikle kadının kendisine erkeğe göre daha büyük bir güç atfetmesi açısından önemlidir. Yaşam boyu kadınların karşılaştığı erkek iktidarı ve erkeklerin daha güçlü olduğu algısı bu örnekle beraber bozuma uğramıştır. Buna karşılık bir işçi şunları söylemektedir: " *'erkek olsaydınız daha çabuk sonuçlanırdı, kadın olduğunuz için pasif kalıyorsunuz, kavgacı değilsiniz' diyenler oldu, bunlara da direndik*" (Petrol-İş, 2008a:78). Burada toplumsal bir kabul olarak bir hak mücadelesinin sadece erkekler tarafından yürütülebileceğine, hak savunusunun kavga ile karakterize olduğuna, erkeklerin aktif, kadınların ise pasif konumuna dair bir algı ve Novamed'deki kadın işçilerin pratiği karşı karşıya gelmektedir. Söz konusu durumda, "*kadın işçiler örgütlenme, sendikal faaliyet, eylem gibi alanlarda yer alamaz, alsa bile pasif niteliklerinden dolayı süreci hakkıyla sürdüremez*" algısına karşılık kadınların kararlı mücadelesi görülmektedir.

Bir kadın işçi ise şunları söylemektedir:

> "O güven geldi hepimize ve en azından ben varım diyebiliyoruz. Yeri geldiği zaman erkeğe de dur diyebiliyor babaya da diyebiliyor sevgiliye de diyebiliyoruz. Görüyorum mesela genç kız evini ayırabiliyor. Ben kazanıyorum bu parayı diyebiliyor. Kendi ayaklarım üzerinde durabilirim diyebiliyor. Ben istiyorum ki herkes böyle olsun. Kendine güveni olan ezilmez" (Feminist Politika, 2009:9).

Burada çalışma yaşamı ile birlikte bir emek mücadelesinin de kadının yaşamında güçlendirici ve dönüştürücü etkisi dile getirilmektedir.

Saygılıgil'in Novamed ile ilgili çalışmasında vurguladığı nokta, kadınların güçlenme, özne olma ve özgürleşme deneyimleri açısından büyük önem teşkil etmektedir:

> "Mücadelelerini evin dışında gerçekleştirdiler ancak evde örgütlendiklerinden dolayı da ev içlerini görünür hale getirdiler. Burayı bir biçimde mücadele alanı

> kılmayı başardılar. Bunu hiç de küçümsenmeyecek bir adım olarak görmek gerekir. Novamed'li kadınların kamusallık yaratmaları açısından ve dönüşümün bir aracı olarak önemlidir." (2018:181-182).

Kurtoğlu ve Fougner ise Novamed Direnişi'nde cinsiyete dayalı iş bölümüne ve bunun sonucunda kurulan ikiliklere ve bunların cinsiyete dayalı iktidarı yeniden ürettiğine dikkat çekmektedir. Örneğin daha uzmanlık gerektiren ve teknik bilgiye ve kas gücüne dayalı olan işlerde (bant üretimi izlenmesi, paketleme, sterilizasyon vb) erkek işçilerin çalıştırıldığı, teknik bilginin az kullanıldığı ve el becerisine dayanan işlerde ise kadınların çalıştığı, bunun da güçlü - zayıf, vasıflı - vasıfsız gibi karşıtlıklar yaratarak kadın ve erkek ayrımını derinleşirdiğini vurgulamaktadırlar (2011). Yanı sıra Saygılıgil'in de ifade ettiği gibi, serbest bölgelerde kadın emeğinin sömürüsünün çok daha derin olduğunu düşünüldüğünde bu kadınların direniş pratiklerinin ayrı bir anlam ifade ettiği de görülebilir (2018). İşçi kadınların yalnızlaştırıldığı, bedenlerinin üzerinde yazılı veya yazılı olmayan kurallarla denetim kurulduğu ve işçilerin birer insan olarak değil üreticiden ibaret görüldüğü serbest bölgelerde kadın işçiler zayıf, güçsüz, vasıfsız, hatta "*patron tarafından kolay gözden çıkarılabilir"* olarak nitelendiğinden kadın işçilerin bu dezavantajlı konumlarının direnişle beraber değiştiği, direnişin zaferle sonuçlanmasının da bu kadınlar nezdinde bir güçlenme deneyimi olarak yaşandığı söylenebilir.

3.2.2 TEKEL Direnişi

15 Aralık 2009'da TEKEL işletmelerinin özelleştirilmesiyle beraber işten çıkarılan, memuriyette 4/C statüsüne geçirilerek haklarından mahrum edilen, kapatılan işletmeler sebebiyle memleketlerini bırakıp farklı şehirlerde çalışmaya zorlanan TEKEL işçilerinin Türkiye'nin dört bir yanından Ankara'ya gelerek başlattıkları direniş 78 gün sürmüş, bu 78 gün boyunca işçiler kar kış demeden direniş çadırlarında, sokaklarda ve alanlarda mücadelelerini sürdürmüş, iktidarın baskısına, karalama kampanyalarına, polis saldırılarına rağmen direnmişlerdir.

TEKEL Direnişi, Türkiye'deki sınıf mücadelesi tarihi açısından çok önemli bir yerde durmaktadır. Özellikle neoliberalizmin Türkiye'deki yansımaları, izlenen ekonomik politikalar ve özelleştirme süreci işçi sınıfı açısından ciddi hak kayıplarına

sebep olmuştur. TEKEL Direnişi de bu özelleştirme politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan "*kendiliğinden*" bir direniş olarak tanımlanabilir. Bürkev, TEKEL Direnişi'nin 1991'deki Zonguldak Yürüyüşü'nden bu yana gerçekleşen en önemli mücadelelerden biri olduğunu, direnişin sonucunun ne olursa olsun iktidara karşı işçi ve emekçilerin mücadelesine yön vermesi açısından, işçi hareketinin ve toplumsal muhalefetin aktif bir özne olarak işçi hareketi tarihinde önemli bir yer tuttuğunu söylemektedir (2010).

TEKEL Direnişi hem kadın hem de erkek işçilerin yer aldığı bir direniştir, ancak kadınların direnişteki rolü, yaşadıkları dönüşüm, özneleşme ve güçlenme süreci, gerçekleştirdikleri radikal eylemler bu direnişi bir kadın direnişi olarak tanımlayabilmeye vesile olmaktadır.

1990'larda hız kazanan özelleştirmeler sürecinde tütün/gıda sektöründe kadınların istihdamının artışı ve buralarda "*emeğin feminizasyonu*" ve beraberinde gelen olumsuz çalışma koşulları, uzun saatler sağlıksız koşullarda çalışılması, direniş sürecinde kadınların önemli bir rolünün olmasını koşullamaktadır. Bir işçi kadının "*Çalıştığımız yerde işçiye değil tütüne daha çok değer veriliyordu*" söylemi TEKEL'deki çalışma koşullarını özetler niteliktedir (Sayılan & Türkmen, 2010).

3.2.2.1 Direnişe Giden Süreç

Türkiye'de 1980'lerden itibaren öne çıkan neoliberal politikaların bir sonucu olarak özelleştirmelere 1986 yılından itibaren başlanır. Bu süreçte TEKEL de Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun 2001'deki kararı ile özelleştirme kapsam ve programına alınır, 2002'de çıkarılan kanun ile İktisadi Devlet Teşekkülü olarak yeniden yapılandırılır, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'na devredilir (akt: Türkmen, 2012:32). Ekim 2003'te, TEKEL'de emeklilik yaşını dolduran 2785 işçi tazminatları ödenerek emekli edilmiştir. Temmuz 2004'te dönemin Maliye Bakanı Kemal Unakıtan "*geçici işçi*" uygulamasının ilk mesajı verilmiştir. Nisan 2008'de ise TEKEL British American Tobacco Tütün Mamülleri Sanayi ve Ticaret AŞ.'ye tüm işletmeleriyle satılmıştır (Türkmen, 2012:32-35).

Burada 2002'de iktidara gelen AKP'nin politikalarına dikkat çekmek gerekir. AKP iktidara geldiği ilk zamanlardan itibaren özelleştirme gündemini hem parti politikalarına hem de hükümet politikalarına yerleştirir. Özelleştirmelerin giderek artmasıyla birlikte sendikal hareketin yapısını değişime zorlayan koşullar daha etkili olmaya başlamıştır. Örneğin Bürkev, 1990'ların başında Türk-İş sendikasının üye sayısının 1.5 milyon iken 2002'de 1 milyona, 2010 itibariyle de 300 binin altına düştüğüne dikkat çekmektedir (2010). Dolayısıyla özelleştirme süreci, emek piyasasında güvencesiz, örgütsüz, sendikasız çalışmayı koşullamaktadır.

TEKEL'in özelleştirme süreci, yıldan yıla işçilerin istihdam konusunda mağduriyet yaşamalarına sebep olmuştur. Örneğin 2001'de Amasya, Tokat, Batman, Bitlis, Hatay, İskenderun, Adıyaman, Muş ve Trabzon'daki 17 yaprak tütün atölyesinin kapatılmasının üzerine bu atölyelerde çalışan 1695 kadının işine geçici olarak son verilmiştir. Başka şehirlerde çalışmaya gönderilen işçi kadınların kimisi ailelerini çocuklarını bırakmak zorunda kalmıştır. Bu işçilerin yaklaşık %30'u emekliliğe ayrılmıştır (Akduran, 2003). Türkmen'in aktardığı üzere 2001 yılında 30.124 işçiyi istihdam eden TEKEL'in 2008 yılında çalıştırdığı işçi sayısı 12 binlere düşmüştür (2012:37). Akduran, TEKEL işçilerinin yıllar içinde cinsiyete göre değişen istihdamını şu şekilde ortaya koymaktadır: özelleştirme politikası sonucu 1987-2003 arasında TEKEL'de çalışan işçi sayısında azalmanın kadınların daha aleyhinde olduğu ve 16 sene içinde %71 oranında azaldığı görülmektedir (Akduran, 2004). Kadın işçiler bu süreçte daha çok mağdur olmuşlardır.

Akduran'ın 2004 yılında TEKEL Cevizli Sigara Fabrikası'nda işçi kadınlarla yaptığı görüşmeler, bu süreçte işçi kadınların koşullarını daha iyi anlamak açısından önem teşkil etmektedir. Görüşmeler, özelleştirmenin ardından farklı şehirlerden İstanbul'a gelen kadınlar ile gerçekleştirilmiştir. 2001'deki özelleştirmenin ardından 1695 kadından 963'nün nakil işlemlerinin gerçekleştirildiği görülmektedir. Nakil olan kadınlar bu süreçte birçok zorluk ile karşı karşıya kalmıştır. Akduran, bu kadınların birçoğunun ailede tek çalışan oldukları için sosyo-ekonomik koşullar gereği bu yolu seçmek zorunda kaldığını ve bu durumun kadınların finansal yükünü arttırdığını vurgulamaktadır. Ayrıca nakil oldukları zaman yeni işe başlamaları için sadece iki gün müddet tanınmış ve birçok kadın bir düzen kuramadan memleketlerinde

ailelerini ve çocuklarını bırakarak İstanbul'a gelmiştir. Bu da memlekette ve İstanbul'da iki ayrı eve bakma zorunluluğu anlamına gelmektedir. Ki İstanbul'daki ekonomik koşullar, yaşamın diğer şehirlere göre çok daha pahalı olması gibi durumlar düşünüldüğünde ev geçindirmek çok daha zorlu hale gelmektedir (2004:2).

Akduran, TEKEL işletmelerinin özelleştirilmesinin hem kadın hem de erkek işçiler için büyük sorunlar doğurduğunu, ancak toplumsal cinsiyet rollerinin getirdiği sorumluluklar, hane içi iş bölümü, kadınların hem üretim hem de yeniden-üretim sürecinde yer alması sebebiyle kadınların bu süreçten daha yakıcı bir biçimde etkilendiğini vurgulamaktadır (2004).

Şubat 2008'de British American Tobacco, ülkenin dört bir yanında "*ihale sözleşmesinde yeri olmadığı*" gerekçesiyle 10.818 TEKEL işçisinden 8.247'sinin iş akdinin feshine karar vermiştir. Özelleştirme süreciyle birlikte, Devlet Memurları Kanunu'nda yapılan düzenlemeler ile işçilerin bir bölümünün 4/C statüsüne geçirileceği duyurulmuş, işçiler birçok hak kaybı ile karşı karşıya bırakılmıştır (Türkmen, 2012:37).

4/C statüsüne göre, yani Devlet Memurları Kanunu'nun 4. maddesinin C fıkrasına göre, bir görevde çalışanların geçici personel olarak istihdam edilmesi durumu söz konusu olmaktadır. Kanunda bu statü şu şekilde tanımlanmaktadır: "*Bir yıldan daha az süreli veya mevsimlik hizmet olduğuna Devlet Personel Dairesi'nin ve Maliye Bakanlığı'nın görüşlerine dayanarak Bakanlar Kurulu'nca karar verilen görevler ve belirtilen ücret ve adet sınırları içinde sözleşme ile çalıştırılan ve işçi sayılmayan kişilerdir*" (akt: Sallan Gül & Kahraman, 2009). Bu durum daha açık bir ifadeyle işçilerin işçi statüsünden çıkarılması, sözleşmelerinin 1 yıl üzerinden yapılması anlamına gelmektedir. Ayrıca ek mesailer için ek ücretlerinin ödenmemesi, çalışanın hastalık durumunda 4 ay içinde 2 günün üzerinde izin aldığı takdirde bu günlerin ödemelerinin yapılmaması, sözleşmenin feshi durumunda tazminat alamamaları, sendikalara üye olamamaları, toplu sözleşme haklarından mahrum

olmaları gibi birçok hak kaybını beraberinde getirmektedir.[27] (Sallan Gül & Kahraman, 2009; Türkmen, 2012:39-40).

Bu süreçle beraber iş akitleri feshedilen TEKEL işçilerine 4/C kadrosuna başvuru için 1 Mart 2010'a kadar süre tanınır. Ancak TEKEL işçileri bu duruma karşı çıkarak özlük haklarıyla birlikte diğer devlet kurumlarına aktarılmayı talep eder. 15 Aralık 2009'da Tekgıda-İş Sendikası TEKEL işçileri ile birlikte AKP genel merkezi önünde eylem yapma kararı alır (Türkmen, 2012:40-41). Bu, direniş sürecinin başlangıcı olmuştur.

Türkmen'in belirttiği üzere, özelleştirme sürecinde işçilerin direnişi 15 Aralık'tan çok daha öncesine dayanmaktadır. 2001'den itibaren, işçiler birçok kez özelleştirmeyi protesto etmiş, eylemler ve mitingler düzenlemiş, kimi eylemler günlerce sürmüş, siyasal kurumlar da bu eylemlere destek vermiştir (Türkmen, 2012:41-42). Dolayısıyla 15 Aralık 2009'da başlayıp 78 gün boyunca süren direniş, bir bakıma tüm bu sürecin yükselişinin tepe noktası olarak kabul edilebilir.

3.2.2.2 Direniş Süreci

14 Aralık 2009'da ülkenin dört bir yanından TEKEL işçileri yola çıkar, özlük haklarıyla beraber başka bir kamu kuruluşuna nakledilme talebini iletmek üzere 15 Aralık'ta Ankara'da AKP Genel Merkezi önünde bir araya gelir. 15 Aralık akşamı geceyi Atatürk Kapalı Spor Salonu'nda geçiren işçiler sonraki gün polis tarafından Abdi İpekçi Parkı'na yönlendirilir. 16-17 Aralık gecesini parkta geçiren işçilere 17 Aralık günü biber gazı ve tazyikli su ile polis müdahale eder. İşçiler saldırının ardından Türk-İş Genel Merkezi'nde toplanmaya başlar. Bu esnada işçilerin direnişine art arda destekler gelmeye başlar, siyasal kurum ve kuruluşlar açıklamalar yaparak direnişi destekler (Türkmen, 2012:42-43).

19 Aralık günü, kadın işçiler Türk-İş önünden Sakarya Caddesi'ne kadar yürüyüş yaparak "*işçiyiz, kadınız, AKP'yi yıkacağız*" sloganlarıyla "*elimizin*

27 Güler'in dikkat çektiği üzere, Bakanlar Kurulu'nun yetkisi, bu işte çalıştırılacak görevleri belirlemek ile sınırlıdır, oysa Bakanlık özelleştirme sonucu açıkta kalan işçileri bu statüde istihdam etmeye karar vererek yetkisini aşmakta ve yasaları ihlal etmektedir, bu sebeple Güler'e göre TEKEL işçilerinin mücadelesi aynı zamanda bu hukuksuzluğa karşı bir hukuki mücadeledir (Akt: Hacısalihoğlu vd, 2010).

hamuruyla değil alnımızın teriyle direniyoruz" yazılı dövizlerle seslerini duyurur. Ardından Cumhurbaşkanı ve Başbakan'ın eşleri ile kadın milletvekillerine durumlarını anlatan ve çözüm talep eden bir mektup kaleme alarak gönderirler (Türkmen, 2012:43).

23 Aralık günü, Türk-İş sendikası mağduriyet giderilene ve işçiler haklarını alana kadar sürekli eylem kararı alır. 25 Aralık'ta "*1 saatlik iş durdurma eylemi*" kararı, örgütlü işyerlerinde gerçekleştirilir, DİSK ve KESK de bu eylemlerin destekçisi olur. Türk-İş Yönetim Kurulu, 29 Aralık'ta TBMM'ye bir mektup sunar ve işçilerin yaşadıkları tüm mağduriyetler 12 maddelik bir talepler bütünüyle dile getirilir. 30 Aralık'ta Türk-İş Başkanlar Kurulu, 8, 15 ve 22 Ocak tarihlerinde çalışmama ve AKP il binaları önünde eylem yapma kararı alır (Türkmen, 2012:44).

1 Ocak'ta dönemin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Ömer Dinçer, 4/C kapsamında çalışanlara yeni haklar verileceğini açıklar ve işçilere evlerine dönmeleri çağrısı yapar. Ancak işçiler bu çağrıyı reddeder ve direnişe devam eder. Bu esnada Türk-İş Sendikası tarafından gerçekleştirilen referandum ile eylemlere devam kararı alınır. 8 Ocak'ta AKP Genel Merkezi önünde kendisini zincirleyerek eylem yapmak isteyen 10'u kadın 41 eylemci gözaltına alınır. 13 Ocak'ta İzmir Bostanlı'da işçiler şehir hatları vapurunu işgal ederek seslerini duyurur. Türk-İş Başkanlar kurulu, 16 Ocak'ta miting yapma kararı alır, Ankara Valiliği tarafından genel güvenlik gerekçesiyle miting 17 Ocak'a ertelenir. Bu esnada destekler artmaya devam eder, işçilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere dayanışmalar oluşturulur, siyasal partiler, devrimci kuruluşlar, öğrenciler, işçiler, emekçiler direnişe her anında destek verirler. 14 Ocak günü, 17 Ocak'taki miting için farklı şehirlerden gelmeye başlayan işçilerin bir kısmı Ankara'da kalmaya karar verir ve eylem giderek daha kitlesel bir nitelik kazanır. Türk-İş'in önünde 3 gün oturma eylemi kararı alarak sokaklara yayılan işçiler çadırlar kurarlar. 19 Ocak'ta 140 kişi olarak 3 günlük açlık grevine başlar ve kefeni temsil eden beyaz önlükler giyer (Türkmen, 2012:44-45).

İktidar partisi AKP'nin ise TEKEL direnişine dair karalama kampanyaları söz konusudur. Başbakan Erdoğan'ın direnişin başlarında "*Bu artık bir hak arama mücadelesinden çıktı*" sözlerinin ardından TEKEL işçileri için "*yetim hakkı yiyorlar*"

demesinin üzerine Ankara Gölbaşı'nda çocuk bakım yurdundan TEKEL işçilerini ziyarete gelen bir yetim "*yetimler olarak hakkımızı TEKEL işçilerine helal ediyoruz*" der (akt: Bürkev, 2010).

Bu esnada Ankara Valiliğinin baskıları artar, işçilere çevreye rahatsızlık verdikleri gerekçesiyle çadırların kaldırılması çağrısı yapılır. İşçiler bu açıklamayı tepkiyle karşılar. Ayrıca Sakarya Caddesi'nde işçilerin yiyecek, çay ihtiyaçlarından gece kalacak yer açmasına kadar direniş boyunca en büyük destekçilerden biri olmuş olan Sakarya esnafı, bölgenin girişine "*Direnişiniz Onurumuzdur!*" yazılı bir pankart asar (Bulut, 2010). 25 Ocak'ta gelen tepkiler üzerine Valilik yanlış anlaşıldığını bildiren bir açıklama ile geri adım atar. Hükümet ise 1 Şubat günü 4/C'nin kapsamının genişletilerek iyileştirilmesi önerisi sunar, sendika şube başkanları ve işçiler tarafından bu öneriler reddedilir (Türkmen, 2012:46).

4 Şubat günü, ülke çapında genel eylem kararı alınır. İstanbul'da 15 bine yakın işçi, emekçi, öğrenci ve bazı siyasi kurum ve partiler, Saraçhane'ye yürür. Ankara'da da aynı destek dikkat çeker. TEKEL işçilerinin çocukları da eyleme katılır. İzmir'de ise genel grev etkili olur. Belediye otobüsleri, hastane poliklinikleri, demiryolu ulaşımı, karayolları, devlet su işleri, vergi daireleri, belediyeler, tapu kadastro gibi devlet kurumları gün boyu hizmet vermez. Binlerce emekçi Basmane'den Konak meydanına yürür. Zonguldak'ta maden işçileri TEKEL direnişine destek için iş bırakır. Bu dört il dışında da birçok ilde TEKEL işçilerine destek eylemleri yapılır (Petrol-İş, 2010a:6-7). Ancak 4 Şubat'ın beklenen düzeyde kitlesel geçmediği görülmektedir.

Türkmen, 4 Şubat eyleminin beklendiğinden daha az kitlesel geçmesini TEKEL Direnişi'nin sendikal örgütlülüğün sınırlılığına bağlamakta ve 4 Şubat'ı bir tepe noktası olarak görmekte, bundan sonraki süreçte sürecin ivme kaybettiğini ifade etmektedir. İşçiler hukuki sürecin ve Danıştay'a açılan iptal davasının sonuçlarını beklemeye başlamıştır, sendika yönetimindeki sorunlar ve sendika ile işçiler arasındaki anlaşmazlıklar sonucu tepki olarak Türk-İş Genel Sekreteri ve Tekgıda-İş Sendikası Genel Başkanı Mustafa Türkel 23 Şubat'ta istifa eder. İki gün sonra TEKEL işçilerinden Hamdullah Uysal bir trafik kazasında hayatını kaybeder.

Uysal'ın cenazesi polis tarafından Adli Tıp'tan kaçırılarak memleketine gönderilir, işçilerin bu konu ile ilgili aktif bir tutum alamaması Türkmen ve Sayılan'a göre direniş ile ilgili moral bozukluğunu bir göstergesi olarak ele alınabilir. Ardından yaşanan moral bozuklukları, işçilerin bir kısmının direnişten ayrılarak 4/C'ye başvuru için Ankara'dan ayrılmaya başlamaları, direnişin sönümlenmeye başlamasının habercisidir (Sayılan & Türkmen, 2010).

1 Mart günü, Danıştay'dan çıkan karar ile 4/C kapsamında işe başlamak için işçilere verilen 1 aylık sürenin yürütmesi durdurulduğunu ilan eder. İşçiler arasında büyük bir sevinç ve coşku ile karşılanan bu haberin ardından mücadeleyi sürdürmeye ve tam kazanım elde edene kadar alanlardan ayrılmamaya kararlı olan işçiler, 2 Mart günü, Tek Gıda-İş başkanı Mustafa Türkel'in sendika olarak çadırların sökülmesi kararı aldığını ve 15-20 günlük bir aranın ardından 1 Nisan'da yeniden ayrıldıkları yere gelip oturma eylemi yapacaklarını, şehirlerde eylemlerin süreceğini ilan edince hayal kırıklığı yaşarlar; Türkel protesto edilir, "*çadırları sökmek ihanettir*" "*çadırlar bizim onurumuzdur*", "*çadırlar kalacak direniş sürecek*" sloganları ile sendikanın kararlarına karşı çıkarlar. Sendikayı destekleyen işçiler çoğunlukta olunca, çadırlar birer birer sökülmeye başlanır. 2 Mart akşamı direniş tamamen sona ermiştir (Kaldıraç Yayınevi, 2010:81).

3.2.2.3 Direniş Sonrası Süreç

2 Mart akşamı son çadırların da kaldırılmasının ardından Tek Gıda-İş 1 Nisan gününe Türk-İş Sendikası önünde yeniden eylem çağrısı yapar. Ancak AKP, TEKEL işçilerine yönelik bundan sonra daha sert bir tutum izleyeceğini ilan etmiştir. 1 Nisan günü Valilik, Ankara'ya otobüslerle gelen işçilere engel koyar. Türk-İş önünde işçilerin toplanmasını yasaklar. Türk-İş Genel Merkezi'nin bulunduğu sokak, Sakarya Caddesi, Kızılay çevresindeki sokaklar polis ablukası altına alınır, toplanmalar polis müdahalesiyle engellenir. Bu, direnişe yönelik hükümetin politikasını gözler önüne sermiştir (Bürkev, 2010).

TEKEL Direnişi'nin işçilerin talepleri karşılanmadan son bulması beraberinde birçok tartışmayı gündeme getirmiş, sendikal hareket, siyasal partiler ve

kurumlar direnişin hattına dair birçok analiz ortaya koymuş ve eleştiriler/özeleştiriler gündeme getirilmiştir. Ancak hak mücadelesi olarak TEKEL Direnişi birçok açıdan büyük bir önem taşımaktadır. Bürkev, direnişin özellikle 2000'lerdeki yeni işçi hareketinin karakterini yansıttığını vurgulamaktadır. Özellikle 1960-1980 ve 1980-1995 dönemlerinde sendikal hareketlerin taleplerinin daha çok ücret pazarlığı üzerinden geliştiğini ifade eden Bürkev, TEKEL Direnişi'nin ise güvencesizliğe karşı bir hak mücadelesi olduğunun altını çizmektedir. Bunun, oluşturulmaya başlanan ve AKP tarafından benimsenen yeni emek rejimine karşı bir özsavunma niteliğinde olduğunu söylemektedir (2010). Bürkev'in vurguladığı diğer bir önemli nokta ise dini ve etnik ayrımların direniş süresince bir ayrılık noktası oluşturmamasıdır:

> "Yeni işçi hareketleri güvencesizleştirilerek yalnızlaştırılan ve tutunacak dal olarak dinsel cemaatlere yönelen emekçileri, edilgen mağdurlar ya da içe kapanan bireyler olmaktan çekip çıkararak aktif toplumsal öznelere dönüştürmektedir. Mücadele içinde değişerek aktif toplumsal özneler haline gelen işçiler, gericiliğin etki alanından sıyrılırken, aralarındaki etnik ve dini kimlik farklılıkları da sınıf dayanışmasının etkili olduğu koşullarda daha eşitlikçi bir temelde kurulmaktadır." (2010).

TEKEL Direnişi boyunca sendikaların süreçte yer aldığı ancak direnişin asıl itki gücünü TEKEL işçilerinin oluşturduğu dile getirilmiştir. Örneğin Müftüoğlu, "*bu direniş işçi sınıfı mücadelesi tarihinde önemli bir yer edindiyse bu sendikal önderlik ya da sendikal dayanışmanın değil, doğrudan TEKEL işçilerinin ve onların yanında olan emekçilerin eseridir*" diyerek işçilerin özneliğini ve iradesini vurgulamaktadır (akt: Hacısalihoğlu, Uğurlu, & Özdemir, 2010). Hacısalihoğlu vd'nin de ifade ettiği gibi, sendikaları daha radikal ve mücadeleci bir biçimde hareket etmeye iten güç işçilerin adımları olmuştur.

3.2.2.4 Bir Güçlenme ve Özgürleşme Deneyimi: TEKEL Direnişi

Türkmen, TEKEL Direnişi'ndeki kadın işçilerin konumları açısından yapısal olarak bazı belirlenmiş durumlarla karşı karşıya olmalarına rağmen direniş sürecinin kadınlar açısından büyük bir dönüşüm yarattığını dile getirmektedir. Özellikle kadınların toplumsal açıdan çalışma yaşamında, sendikalarda ve örgütlenme süreçlerinde karşı karşıya kaldıkları zorluklar, bu direnişteki konumlarında da zaman

zaman belirleyici olmakla beraber Türkmen, kadınların direnişe başından sonuna kadar bağlı kaldığını, toplumsal rolleri gereği hem annelik/bakım veren görevini uzaktan sürdürürken hem de işçilerle omuz omuza hak mücadelesi verdiğini özellikle hatırlatmaktadır. Direniş kadınlar arasında özgürlük hissiyatını oluşturmuş, kadınların kendilerini daha güçlü ve dirençli hissetmelerini sağlamış, mevcut düzeni ve cinsiyetlerinden dolayı yaşadıkları ayrımcılıkları sorgulama fırsatı vermiştir (2012:148-150).

Bürkev, özellikle gıda/tütün işleme sektöründe kadınların yoğunlukta olmasının da bir sonucu olarak kadınların yeni işçi hareketlerinde aktif rol alacağı öngörüsünde bulunarak TEKEL Direnişi'ndeki kadınların tutumlarını şu şekilde ifade etmektedir: "*Direnişte kadınların katılımı dikkat çekecek boyuttaydı. Kadın işçilerin evlerini, çocuklarını, kocalarını memleketlerinde bırakarak haftalarca Ankara'da çadırlarda kalmaları tüm toplumun ilgisini çekti*" (2010). Özellikle bu mücadelelerin toplumsal cinsiyet rollerine karşı bir değişim sürecini getirdiğini, kadınlığın, anneliğin, geleneksel kadınlık rollerinin politize edilerek kadınların yaşamlarını ve işçi hareketinin dinamiğini değiştirdiğini vurgulamaktadır.

Sayılan ve Türkmen ise, direniş sürecinin hem sosyal hem de bireysel açıdan güçlendirici bir deneyim olarak yaşandığını, özgüvenlerini geliştirdiğini ve hatta direnişte öne çıkarak bu eylemlerin birer kadın direnişi olarak anılmasına vesile olduklarını ortaya koymaktadır (2010).

Bir işçi verdiği röportajda şöyle söylemektedir: "*Biz Yayladağ'da kadınlar çok kapalı yetiştik. Bir kadın olarak yüksek sesle bile konuşamazdık, şimdi burada bağıra bağıra sloganlar atıyoruz. Biz kadınlar bu eylemin öncüsü olduk. İnanın buradaki çoğu kadın da benim gibiydi.*" (akt: Hacısalihoğlu vd., 2010). Toplumsal olarak kadınların yüksek sesle konuşmasının bile hoş karşılanmadığı gerçeğine karşı bu kadının artık başka bir gerçeklik içinde bulunduğu görülmektedir. Burada, bu kadın işçinin hem kendisini öncü olarak tariflemesi önemlidir, hem de kendisi gibi birçok kadının da aynı şeyleri yaşadığını söylemesi, kadın kimliğine yönelik olarak bir dönüşümün gerçekleştiğini göstermektedir. TEKEL'de tüm işçiler haklarını savunmakta ve sloganlar ile taleplerini dile getirmektedir ve kuşkusuz erkek ya da

kadın ayrımı olmadan bir sınıfsal talebin dile getirilişidir bu. Ancak "*bağıra bağıra slogan atmak*" bir kadın işçi için sadece bir sınıfsal hak savunusu değil, cinsiyet açısından da özgürleşebilmenin temsilidir.

> "Burada sıkıntı yaşadık, dövüldük, havuza atıldık. Gaz yedik ama onlar pek yıldırmıyor bizi. Şimdi 2 aya yakın buradayız. Bu, 6 ay da olsa gene kalırız. Çünkü insanın canı acıyınca hiçbir şeyi görmüyor. Sağlıksız yaşamışsın, çadırda yatmışsın. Hiçbir şey gözüne gelmez, sonsuza kadar direnir. Ben inançlıyım, kanımın son damlasına kadar." (Türkmen, 2012:62).

Yukarıda sözleri aktarılan işçi de hem bir sınıf bilincinden bahsetmektedir hem de zorlu koşulların kendilerini yıldırmadığını dile getirmektedir.

> "Daha önce bir kadın olarak düşüncelerimi bu kadar iyi ifade edemiyordum. Çünkü bu tür koşullarım olmamıştı, böyle bir imkanla karşılaşmamıştım. Burada kendimi ifade etmeyi öğrendim. Yaşadıkça öğreniyorum. Bir kadın olarak hayatımda çok şey değişecek. Bundan sonra her şeyde bir erkek kadar hakkım olduğunu hatırlayacağım." (Sayılan & Türkmen, 2010:144).

Yukarıdaki cümlelerde bu kadın işçi açısından ise eylemin dönüştürücü ve güçlendirici rolü açıkça ifade edilmektedir. Eylem, politik bir hareket, bir hak mücadelesi olarak başlamış, ve ardından bu kadının tüm yaşamına sirayet etmiş, kişisel olarak yaşamındaki dinamikleri değiştirici bir işlev görmüştür. Bu kadın işçinin "*Bundan sonra her şeyde bir erkek kadar hakkım olduğunu hatırlayacağım*" cümlesi, sınıf bilincinin kadın olma bilinci ve özneleşme ile bir araya gelişinin çok güzel bir örneğidir.

Bir işçi "*Ben baştan beri buradayım. Gazı da suyu da yiyenlerdenim. 4/C'yi kabul etmiyoruz, özlük haklarımızı alana kadar da buradayız. Ankara halkı destek verdi, bu tür destekler bize güç kazandırıyor.*" diyor ve ekliyor: "*Annem rahatsız, göz ameliyatı oldu, o şekilde bırakıp geldim, aklım onda. Burada kadınlar arasında çok büyük bir birlik ve beraberlik var. Bizim kadın başımıza böyle ayakta durmamız erkeklere de güç veriyor. Bu güç her şeyi yener*" (Petrol-İş, 2010b:28). Burada kadınların arasındaki dayanışmanın önemine vurgu yapılmıştır. Kadınların konumları açısından görece "*daha zayıf, kırılgan ve güçsüz*" olarak görülmelerine karşılık direniş esnasında güçlerini ortaya koydukları, üstelik bu gücün erkekleri de dirençli tuttuğunu vurgulamaktadır. Toplumda güçlü güçsüz olarak ikilik yaratıldığında

erkeğe güç, kadına güçsüzlük düşmektedir. Burada kadınların güçlü duruşunun erkeğin de güçlü durmasını koşulladığı algısı dikkate değerdir.

Benzer ifadeler şu kadın işçinin sözlerinde de görülmektedir:

> "Burada kendimi güçlü hissediyorum. Beni allahın izniyle ufak tefek hiçbir şey yıldıramaz, yıkamaz. Hele hele bayanlarımızı. Bayanlar öyle ki bizim daha güçlü olmamız gerekiyor. Günümüzde biliyorsunuz genelde erkek güçlüdür. Kadınlar güçlüyse erkek daha da güçlüdür denildiği için biz özellikle erkeklerimizi daha da güçlendirmek için güçlü olmak zorundayız. Ben öyleyim." (Türkmen, 2012:149-150).

Direnişin kendisine kattığı gücü vurguladığı gibi, kadın olarak güçlü olmanın erkekleri de güçlü kılacağını dile getirmektedir.

Yukarıdaki iki örneğin özellikle dikkate değer olduğu düşünülmektedir. Bilhassa liberal feminizmin ortaya koyduğu "*kadınların güçlenmesi*" ve bunun proje bazlı bir biçimde kapitalizme hizmet eder hale getiren, bunu da mevcut sistemi değiştirmek ve dönüştürmek üzerinden değil ona uyum sağlamak üzerinden kurgulayan orta sınıf temelli anlayıştan farklı bir durum söz konusudur. Kadın ve erkekler birlikte yürütülen bu mücadele içinde kimi zaman farklı cinsiyet rolleri sebebiyle farklı konumlar alıyor olsa da bu örnekte hakim olan algı tersine çevrilmiştir. "*Erkeğin daha güçlü olduğu*" algısına karşılık "*kadınların güçlü durduğunda erkekleri de güçlendireceği*" fikri, direniş alanında bu kadınların kendilerine biçtikleri hem politik rolü göstermekte hem de sınıf mücadelesi içindeki birlikteliği vurgulamaktadır.

"Annem, kardeşlerim özellikle müdahale olacak korkusuyla engel olmaya çok çabalıyorlar. Ama bana güçleri yetmiyor artık." (akt: Türkmen, 2012:150) diyen bu kadın işçi de görünüşe göre bu gücü içinde hissetmekte ve politik bir özne olarak eylem alanına yer almaktadır. "*Bana güçleri yetmiyor*" derken kendi gücüne güvenişini vurgulamaktadır. Kendini bir topluluk içerisinde var edebilme, ifade edebilme, bilinçlenme konusunda da şu kadın işçinin sözleri önemlidir:

> "Burada çok deneyimim oldu, çok değiştim. Kadının sesi oldu bu eylem, haykırışı oldu. Hani kendini ifade etme özelliğini buldum burada. Toplumsal kitle örgütleriyle tanıştım. Hani yaşadığım yerde böyle tür şeylerin olmayışı bana çok şeyler öğretti. Hani kuvvetin, desteğin, sevginin, saygının daha güçlü bir irade oluşunu bize gösterdi en azından. İnsanlarla tanışma heyecanı verdi bize. Duygu ve

> düşüncelerimizi paylaşma heyecanını tattık biz burada. Her şeyi arkada bıraktık. Burada kendimi daha çok ifade etmeyi öğrendim ben. Daha önce bir kadın olarak düşüncelerimi bu kadar iyi ifade edemiyordum, çünkü böyle tür imkanlarla tanışmamıştım (...) burada her şeyde bir kadının da bir erkek kadar özgür bir hakkı olduğunu yani davranabileceğini gördüm, daha bilinçlendiriyor insanı. Her şeyde kadının olabileceğini, kadınların haykırışlarının var olabileceğini, duygu düşüncelerini, kendini ifade etme şansı veriyor" (akt: Türkmen, 2012:151-152).

Hacısalihoğlu vd, kadınların toplumsal görünürlüğünün öncesine göre açıkça gözlemlenebilir bir şekilde değiştiğini ifade etmektedir. Ekmek ve Gül'den aktarılan şu sözlerde bu durum görülmektedir:

> "Biz kadınız ya, benim geldiğim yerde öyle erkek içine girmezdik biz. Kapalı bir çevrede yetiştik. Şimdi burada erkeklerle birlikte aynı çadırın içinde kalıyoruz hem de tıkış tıkış yan yana oturarak. Dizlerimiz birbirine değiyor otururken. Fabrikada çalışırken selam bile vermediğimiz erkek arkadaşlarla şimdi dost, kardeş olduk" (Hacısalihoğlu vd., 2010).

Bu sözler aynı zamanda kadınların içinde bulundukları toplumsal baskı ve cinsiyet rollerine karşı da bir dönüşümü temsil etmektedir. Benzer ifadeler şu işçinin sözlerinde de görülebilir:

> "Burada çok kazanımlarım oldu. Yani bir işçi ve emekçi kadın olarak çok kazanımlarım oldu. Valla burada biliyor musunuz normalde hani şimdi bir kadın ve erkek yan yana geldiği zaman dedikodu olurdu. Biz burada kadın erkek ayrımı hiç yaşamadık. Hani karşı cinsle rahat konuşuyoruz, onlar da rahat. Fikir bir olunca kimse art niyet taşımıyor. Tamamen kardeş-bacı ilişkisi var. Kardeş ilişkisi var, arkadaşlık, dostluk. Sorunlar paylaşılıyor. Erkek arkadaşlarımızla oturup sorunlarımızı paylaşabiliyoruz. En azından dedikodu yok. Erkeklerle aramızda büyük bir dayanışma oldu." (akt: Türkmen, 2012:153).

Toplumsal bazı kabuller kadınların ve erkeklerin bir aradalığını yadırgamaya sebep olabilir. Geleneksel toplumlarda kadın ve erkeğin yan yana gelmesi ahlaken doğru bulunmayabilir. Oysa direniş alanı bu yargıların yıkıldığı, deneyimler ile kardeşliğin ve yoldaşlığın öğrenildiği bir alan haline gelmiştir. Aynı vurgu şu kadın işçinin sözlerinde de görülmektedir:

> "Ben gerçekten burada çok eziklik de duydum ama aynı zamanda kendimi başarılı da buldum. Neden eziklik gördüm... Bir kadın olarak bu kadar erkeğin içinde olmaktan dolayı kendimi ezik hissettim. İlk zamanlar çok daha rahatsız hissediyordum, bir köşeye çekilip oturuyordum. Çünkü hiçbir zaman erkek arkadaşlarımla bu kadar iç içe yaşamamıştım. Ama şu anda erkeklerin arasında eziklik hissetmiyorum. Artık onlardan biri oldum." (akt: Türkmen, 2012:155).

> "Burada yaşadıklarım kendime güvenimi sağladı. En azından bir işi başarabileceğime inanıyorum artık. Bir işin ucundan tutsam ya da bir işe kalksam

> inanacağım artık, kendime güvenim geldi. Daha önce kendime bu kadar güvenmiyordum. Fazla dışarı çıkan bir insan değildim. İşten eve evden işe gidiyordum. Herhangi bir etkinliğe katılamıyordum. Bir yere gidemiyordum. O yüzden toplumdan biraz uzak kalıyordum. Ama şimdi kendime güvenim geldi. Kadın olduğum halde bir şeyleri başarabileceğime, yapabileceğime inanıyorum. Burada direnç göstermek bana tuttuğumu koparabileceğimi gösterdi. Tuttuğumu koparabileceğime inanıyorum. Hiçbir şeyden korkmuyorum ya da çekinmiyorum. Kendime özgüvenim geldi, korkumu yendim burada." (Türkmen, 2012:155).

Yukarıda da eylemin kendisine özgüven kazandırdığını dile getirmektedir bu kadın işçi. "*Kadın olduğum halde*" demesi salt kendisini şimdiye kadar güçsüz ve özgüvensiz görmesinden kaynaklı değildir, aynı zamanda bu bir toplumsal kabuldür ve bu toplumsal kabulün direnişle beraber bu kadın nezdinde alaşağı olduğu görülmektedir.

Bir başka işçi, "*Gün boyu eylem yapıp gelen misafirleri karşılıyoruz. Sesimiz kısılmıyor bile, bu bir mucize. Gittikçe güçleniyoruz gelen her destek bize güç ve moral veriyor. İnanılmaz enerjimiz var, dün başlamış gibiyiz, 31. günü arkada bıraktık, bunu saymıyoruz bile. Hakkımızı alana kadar buradayız*" diyor ve ekliyor "*Sizdeki kadın işçiler de (Petrol-iş sendikasını kastediyor) Novamed'de bir mücadele verdiler, onları biliyoruz. Bizim başka çaremiz yok, birleşe birleşe, sesimizi duyurup kazanacağız*" (Petrol-İş, 2010b:28). Burada hem sınıf dayanışmasının hem de kadın dayanışmasının örneği görülmekte hem de desteğin, dayanışmanın güçlendirici yönü vurgulanmaktadır.

> "Ben de baştan beri buradayım, işe gelir gibi geliyoruz buraya burası bizim işimiz, evimiz oldu. İnsanlar bizi destekliyor, Ankaralılar da destekliyor, bu çok iyi bir şey. Kaç gün geçtiğinin bile farkında değiliz. Burada her kültürden, Kürt, Türk, Çerkez herkes var ve herkes işin ekmeğinin peşinde, başka bir şeyin peşinde değiliz. Gücümüz buradan geliyor, inşallah haklarımızı alacağız. Evlerinden dışarı çıkamayan kadınlar var burada belki de şimdiye kadar, sadece işe gidip gelen kadınlara kimse 'gitme sen kadınsın' diyemiyor, diyemez de artık" (Petrol-İş, 2010b:29).

Kadınların dönüşüm sürecine vurgu yapan bu kadın işçi ise eylemle beraber kendi kararlarını kendi alabilme iradesini kazanabildiğini dile getirmektedir. Hem toplumsal cinsiyet rollerine bir karşı çıkıştır bu hem de hak mücadelesinin cinsiyetle bağı olmadığı, veya kimlikler, ırklar ile bağı olmadığı konusunda bir sınıf bilincine vurgu yapmaktadır.

> "Ben hem gözlem yapıyorum hem de okuyorum. Kendi açımdan bunları öngörebiliyordum. Kadınların emeğine saldırıldığı zaman nasıl aslan kesildiğini, gözünün hiç korkmadığını gördüm. Eylemimizde bu beni bir kadın olarak çok umutlandırdı. Düne kadar hiçbir dünya görüşü olmayan sadece aldığı maaşı düşünen kadınların 31 günlük eylemde çok çok şeyler öğrendiğini gördüm. Arkadaşlara yarın öbür gün bir hak arama eylemi olduğunda gider misiniz diye soruyorum, hepsi 'evet' diyor" (Petrol-İş, 2010b:30).

Burada da benzer şekilde kadınların cesaretine vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu işçiye göre bu eylem, bir dünya görüşü kazanmaya, yaşamının bundan sonraki kısmında bu dünya görüşünün etkisiyle haklarını aramak konusunda daha aktif tutum almaya yaramıştır.

Geleneksel toplum yapısında aile kadınların yaşamında önemli bir yer tutar. Özellikle Anadolu'da kadının eşinin sözünden çıkmadığı, evde erkeğin sözünün geçtiği, ailenin reisinin erkek olduğu aile yapıları hakimdir. Oysa TEKEL Direnişi'nde kadınlardan bazıları ailelerinin, eşlerinin karşı çıkmasına rağmen direnişe katıldıklarını ifade etmektedirler:

> "Eyleme gelirken kızım, eşim 'sen ne yapacaksın, hastasın' dediler ama ben 'olur mu annem bu bizim davamız, ben gitmezsem sen gitmezsen kim gidecek' dedim. Buradayım işte. Eşim de 'gitme' dedi ama ben dinlemedim onu, geldim. Arkadaşlarımla sonuna kadar buradayız. Hakkımızı almadan bir yere kımıldamayacağız (Petrol-İş, 2010b:30).

3.2.2.4.1 "Anneliğin Politizasyonu"

Kadınların toplumsal iş bölümü içerisinde sorumlu oldukları bakım, yeniden-üretim, annelik gibi rollerin de kadın işçiler arasında direniş alanında bile kadınların yaşamlarını etkilediği görülmektedir. Tıpkı kadınların hem çalışması hem de akşam eve gidip çocuklarla ilgilenmek, yemek pişirmek, temizlik yapmak, eşini hoş tutmak gibi yeniden-üretim alanındaki görevlerini yerine getirmesi söz konusuysa, burada da kendilerine bu açıdan sorumluluklarını devam ettirme görevi yükledikleri görülmektedir.

> "Anneyim ben sorumluluklarım burada da devam ediyor. Çocuğum ana sınıfına gidiyor. Sabahları erken uyandırıyorum babasını ona kalkıp sütünü içirmesi için. Yemek konusunda da şunu yap bunu pişir filan diyorum buradan. Her şeyi kadının yaptığı böyle bir günde yük ona yüklendiğinde erkek de ne yapacağını şaşırıyor tabi. Bir yol gösterince daha kolay oluyor. 'beslenmesini hazırla, şunu giydir, sütünü içir,' diye buradan telefonla anlatıyorum. Çocuğa da telefon açıyorum. 'anne gel artık, polis amcalar sizi çok dövdüler mi' diye soruyor. 'Yok yavrum' diyorum 'ama

televizyondan gördük' diyor. Onların da psikolojileri bozuldu. Hakkımızı alana kadar buradayız" (Petrol-İş, 2010b:33).

Görüldüğü gibi bu kadın işçi yeniden üretimde kendisine yüklenen sorumluluğu eylem esnasında bile devam ettirmektedir. Bu, kadının ev içi emeğine dair çarpıcı bir örnektir. Tüm bu annelik-bakım sorumluluğa karşın bu kadın direniştedir ve hak savunusu, evdeki emeğine galip gelmiştir, uzaktan devam ediyor olsa da.

"Adana'dayım şu anda benim hiç akrabam yok orda. İki çocuğum okula gidiyor. Onları bırakıp gelmek zorunda kaldım. Arada gidip tekrar dönüyorum. Beyim de bıktı artık çocuklara bakmaktan. Ama ben sonuna kadar devam edeceğim. Çocukların geleceği için buradayız, sonuna kadar direneceğiz." (Petrol-İş, 2010b:31). Atölyelerin kapanması sonucu çalışmak için başka bir şehre tek başına göç etmek zorunda kalan bu kadın işçi, çocuk bakımı konusundaki sorumluluğuna ve eşinin serzenişlerine rağmen direniştedir. Görülmektedir ki çocuk bakımı erkeğin asli sorumluluğu değildir ki eşinin bıktığını dile getirmiştir. Çocuk bakımı annenin sorumluluğundadır. Fakat bu kadın hem bir anne hem de bir işçi olarak hak savunusunu uzun vadeli bir kazanım için daha önde tutmakta ve kendisine yüklenen toplumsal sorumluluğa karşı direnişini sürdürmektedir.

Sayılan ve Türkmen (2010), TEKEL Direnişi esnasında işçi kadınların anne oluşunun öne çıkarılmasını mücadeleye meşruiyet kazandırıcı bir unsur olarak ele almaktadır; kadının ailenin devamı ve çocuklarının geleceği için direnişe katılması toplumun vicdanına tesir etmiştir. Bu aslında "*anneliğin politizasyonu*" olarak tarif edilmektedir. Ancak Sayılan ve Türkmen'in dikkat çektiği üzere annelik vurgusunun kadınların işçiliğinin vurgusunun önüne geçtiğini, medyada özellikle bu yönü ile öne çıkarılan işçi kadınların mücadelesinin ve taleplerinin ikinci planda kaldığı görülmüştür. Buna rağmen, kadınlık rollerindeki dönüşüm için anneliğin politik anlamlarının öne çıkarılmasının önemli bir adım olduğu düşünülebilir.

Anneliğin politizasyonu üzerine yapılan çalışmaların Türkiye'de başka örnekleri de bulunmaktadır. Örneğin Yelsalı Parmaksız, Cumartesi Anneleri ve Gezi Parkı protestolarında öne çıkmış olan "Gezi Anneleri" örnekleri üzerinden anneliğin

politizasyonuna vurgu yapmaktadır. 2013 yılı Haziran ayında Gezi Parkı direnişinin sürdüğü günlerde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın annelere çocuklarını Gezi Parkı'ndan gelip almasını söylemesi üzerine direnişin 17. günde annelerin Gezi Parkı'na gelmesi, el ele tutuşarak zincir oluşturması, "*Diren yavrum annen seninle!*" sloganı ile direnişe destek vermeleri önemli örneklerdir. Yelsalı Parmaksız, Gezi protestolarının gerçekleştiği dönemde devletin kadın bedenine yönelik tahakküm kurmaya çalışan politika ve söylemlerine de dikkat çeker; özellikle kürtajın ve sezeryanın yasaklanmasının gündeme getirilmesi, "*3 çocuk doğurun*" baskısının artmasının üzerine kadınların bu politikaları protesto etmeleri, Gezi'deki annelerin politik olarak temsilini de farklılaştırmaktadır. Aslında başta adeta baba ve çocuklar arasında bir anlaşma sağlamak üzere Gezi Parkı'na gelmiş gibi görünen anneler, Gezi'nin oluşturduğu meşru direnişe destek verdikleri kadar annelik ve kadınlık üstünde kurulmaya çalışılan tahakkümü ve ayrımcı söylemleri protesto etmek için de oradadırlar. Dikkat çekilmesi gereken bir diğer nokta ise bunu erkek egemen/ataerkil bir düzenin içinde kadın olmaya dair/annesel söylem ile gerçekleştirilmesidir. Yelsalı Parmaksız'ın üstünde durduğu bir diğer örnek ise Türkiye'de 1990'lı yıllarda doğuda gerçekleştirilen politik kökenli faili meçhul cinayetlere karşı Cumartesi Anneleri'nin hak arayışlarıdır. Cumartesi Anneleri hem "*anne*" kimlikleri ile çocuklarının akıbetini sormak için hem de insan hakları ihlaline karşı politik bir hareketin temsili olarak yıllar boyu her cumartesi Galatasaray Meydanı'nda eylem yapmışlardır (Yelsalı Parmaksız, 2017).

3.2.2.4.2 Kadınların Omuzlarındaki Finansal Sorumluluk

Türkmen, çalışmasında görüştüğü evli olan kadın işçilerden çoğunun eşinin işsiz olduğunu, bu sebeple kadınların finansal olarak da hane içinde bir sorumluluğunun olduğunu belirtmektedir. Bu durumun eylemde de kendilerine bir sorumluluk yüklediğini, eylem boyunca bu sorumluluğun kadınları dirençli tuttuğunu dile getirmekte ve bir kadın işçinin sözlerini aktarmaktadır:

> "Burada kendimi sorumlu hissediyorum. Çünkü çalıştığım zaman da öyleydim. Çalıştığım zaman da sorumluluk hissediyordum. Eşim çalışmıyor, işsiz. 1 çocuğum var, evim kira. Durumum yok. Maddi anlamda durumum yok. Herhalde oradan aldığım sorumlulukla burada da aynı şeyi hissediyorum. Baştan bu yana böyle" (2012:64-65).

"*Üç çocuğum var, eşime bıraktım. Çocuklara bakan olsaydı o da gelirdi. Eşime ben yıllarımı vermişim, 'bu ekmeği sen de yedin, arkamda olmak zorundasın' diyorum, zaten arkamda da, destekliyor beni. Sesim soluğum kısıldı bakın bağırmaktan, hak arıyoruz biz hak.*" (Petrol-İş, 2010b:32). Bu kadının sözleri ise evdeki finansal sorumluluğunun, direnişinin ve bunların kadına kattığı gücün önemli bir göstergesidir. Kadın ve erkek arasındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin aile içinde çoğunlukla erkek lehine ve kadın aleyhine olduğu düşünülürse ve bazen kadının çalışması, erkeğin çalışmamasına rağmen yine erkeğin sözünün daha geçerli olduğu dikkate alınırsa, burada tersi bir örneği görmek mümkündür. Kadın finansal olarak sorumlu olandır, bu kendisine söz sahibi olma hakkı vermiştir ve de direnişle beraber bu duygusu daha da perçinlenmiştir.

Türkmen'in görüştüğü bir başka işçi kadın ise şu sözleri sarf etmektedir:

> "TEKEL, kadınlara gerçekten ekonomik anlamda bir özgürlük vermiştir. Ayakları üzerinde durabilmesini öğretmiştir ona. Arı gibi makine başlarında çalıştık biz kadınlar. Okuryazarlığı bile olmadığı halde bazı kadınlar yıllarca çalışmış, emek vermiş, üretmişlerdi. (...) çoğunluğu gerçekten tek maaşla, eşlerini kaybeden ve çocuklarına hem annelik hem de babalık yapan arkadaşlarımız vardı. Böyle yaşadık, böyle hissettik kadınlar olarak. Çünkü başka bir gelirimiz yok. İşçi sınıfının böyle de bir yanı vardır. Yalnız kendine çalışmaz onlar. Ailesine bakmakla da yükümlüdür. Az şey kazandırmamıştır TEKEL bize bu anlamda. En azından gerçekten başkalarının eline bakmadan çocuklarımızın hem eğitimini sürdürebildi hem de kendi ihtiyaçlarını karşıladı. Ve işte bu bir bitiş. İş haklarımızın feshinden dolayı herkesin inanılmaz derecede canı yandığı için mücadeleyi sahiplendi buradaki arkadaşlar (akt: Türkmen, 2012:65).

Görüldüğü gibi bu kadın için eylemde direnişte olmak, yaşamını devam ettirebilme ve emeğine sahip çıkma açısından bir zorunluluktur.

> "Valla bir işçi olarak emeğimin savaşını verme beni çok gururlandırıyor. Emek için mücadele çok gururlandırdı. Ben burada öğrencileri gördüm. Ben ondan da bir ders edindim. Benim çocuklar 'anne' diyor 'seninle gurur duyuyorum' diyor, 'sen' diyor, 'bir TEKEL işçisi olmanla gurur duyuyorum' diyor. 'Sen mücadeleci bir annesin' diyor. Yani ben her şeyden öğrendim buradan yani..." (akt: Türkmen, 2012:114).

Yukarıda ise bu kadının çevresindeki desteğin bir yansıması görülmektedir. Mücadele kadınları güçlü, kuvvetli, dirayetli tutmakta, kendinden emin bir hale gelmesine vesile olmaktadır.

"*Burada çok deneyim oldu bize, çok şeyler gördük yaşadık. Dertlerimizi sorunlarımızı dile getirmeye çalıştık. Toplumsal kitle örgütleriyle tanıştık. Sınıf dayanışması yaşadık. Alevisinden, Sünnisinden, Kürdünden, Türkünden... sınıf bütünlüğü gördük. Yağmur çamur kar demeden direndik. Her şeyimizi gözardı ettik emeğimizin uğru için.*" (akt: Türkmen, 2012:118). Bu sözler de bir bilinçlenme ve eylemle beraber bir şeyleri dönüştürebilme iradesinin örneği olarak ele alınabilir.

"*Bizim orada aşiretler ne dese onu yaparız. Seçimlerde kime oy vereceğimizi onlar söyler. Ama bundan sonra babam da dese, kesseler de vermem. Kendi bildiğim şeyi yaparım*" (Sayılan & Türkmen, 2010). Burada da bu işçi kadının sözleri artık kendi kararlarını kendi vereceğine dair algısı açısından kıymetlidir.

3.2.2.4.3 Toplumsal Cinsiyet Rollerinde Dönüşüm

Bulut, TEKEL Direnişi ile ilgili çadırlardaki emek bölüşümünü öne alarak ev içi kadın emeğinin burada da görünür olduğunun altını çizmiş, kadınların toplumsal açıdan rollerine dair ahlaki kabullerin yavaş yavaş kırıldığını dile getirmiştir. Ayrıca kadınların direniş boyunca aldığı tutumun erkeklerin de algısını değiştirdiği düşünülmektedir. Başlarda daha çok destekçi konumunda görülmüş olan kadınların aslında direnişte birer özne olması ve çadırlarda ise ev emeğinin öne çıkması açısından önemli bir role sahip olmaları "*bacılarımız*" söyleminin "*kadın TEKELciler*" söylemine dönüşmesine vesile olmuştur (2010).

Sayılan ve Türkmen de yaptıkları görüşmelerde bu duruma dikkat çekmiştir. Bir işçi kadın ile yaptıkları görüşmede kadın şu sözleri söylemektedir:

> "Kadınların burada oluşu, benim fikrim, erkekleri biraz daha tetikledi. Onlar zaten bu olaya hazırdılar, ama kadınların yanlarında olması biraz da onlara güç verdi her zamanki gibi. Yine kadınlar, sonuçta ev ortamını biliyorsunuz, erkekler o kadar iş yapamıyorlar, burada biz de onlara elimizden geldiği kadar bir ağabey, kardeş, abla olarak yapamadıklarını, ihtiyaçlarını yapmaya çalıştık. Onlar da bize öyle korumacı oldular. Kadın işçinin burada oluşu erkeklere bence daha çok güç veriyor. Kadınlar bu halde direnebiliyorsa..." (Sayılan & Türkmen, 2010).

Burada geleneksel kadınlık rollerinin direniş sürecinde yeniden üretildiği bir durum söz konusudur. Hem var olan geleneksel rolün bir bakıma devamıdır bu, hem de bu durumun direnişe eklemlenmesi ile ev içi emeğin görünür olmasını sağladıkları bir süreçtir.

Yine de Sayılan ve Türkmen'in dikkat çektiği üzere erkeklerin kadınlar üzerinde zaman zaman belli konularda söz sahibi olarak davrandığı görülmektedir. Örneğin kadınların ihtiyaçlarını gidermelerinin erkekler tarafından organize edilmesi, zaman zaman kadın gruplarıyla ve diğer işçilerle görüşmelerinin denetlenmesi (hatta bazen engellenmesi), eylem alanında kadınların diğer işçi ve kadınlarla kurdukları ilişkilerin erkeklerin izin ve denetimine tabi olması bunlardan birkaçıdır. Sayılan ve Türkmen'e göre erkeklerin buradaki rolü tipik aile reisi rolüne tekabül etmektedir (2010).

3.2.3 Flormar Direnişi

Flormar Direnişi 15 Mayıs 2018 – 7 Mart 2019 tarihleri arasında Gebze Organize Sanayi Bölgesi'nde büyük çoğunluğunu kadınların oluşturduğu bir direniştir. "*Flormar Değil Direniş Güzelleştirir*" sloganı ile yankı bulmuş ve kısa sürede destekler ile hem ulusal hem de uluslararası mecrada sesini duyurmuştur.

3.2.3.1 Flormar'da Direniş Süreci

3.2.3.1.1 Direniş Öncesi

Flormar, Gebze Organize Sanayi Bölgesi'nde Kosan Kozmetik şirketi tarafından işletilen bir kozmetik fabrikası. Flormar hisselerinin %51'i, Flormar markasını üreten Fransız kozmetik tekeli Yves Rocher'ye ait. Flormar fabrikasında yaklaşık 400 işçi çalışıyor ve işçilerin %80'ini kadınlar oluşturuyor.

Gebze Organize Sanayi Bölgesi'nde Flormar fabrikasında işçilerin anlattıklarına göre, zorlayıcı iş koşulları, maaşların düşüklüğü, mesai saatlerinin uzunluğu, ayrımcılıklar ve adaletsizliklerden dolayı işçiler haklarını savunmak üzere sendikalaşmaya ihtiyaç duyar ve Petrol-İş, fabrikada Ocak 2018'den itibaren örgütlenme çalışmalarına başlar. Mart 2018'de gerekli çoğunluk sağlanır ve bakanlığa yetki başvurusu yapılır. Nisan 2018'de Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, başvuruyu onaylayarak yetki belgesini gönderir. Ancak bu esnada sendikalı olan kişileri fabrika yönetimi birer birer işten çıkarmaya başlar.

Petrol-İş faaliyete başlayarak yetki aldıktan sonra fabrika yönetimi sendikalaşma çalışmalarına yönelik bir kara propaganda başlatır. İşçiler üzerindeki baskıları arttırır, sendikaya üye olan işçileri istifaya zorlar ve tehdit etmeye başlar. Bir kadın işçi, özel hayatı öne sürülerek tehdit edilir. Bu esnada işten çıkarmalar artmaya başlar. Mayıs ayının başında yaklaşık 20 kişi işten çıkarılır. Bunun üzerine fabrikanın önünde toplanan işçiler ve sendika yöneticileri 15 Mayıs 2018 itibariyle fabrikanın önünde bir direniş başlatırlar. Ardından 41 kadın, 22 erkek olmak üzere 63 işçi daha, eyleme destek verdikleri gerekçesiyle İş Kanunu'nun 25/2 gerekçe gösterilerek işten atılır. 25/2 maddesi gerekçe gösterilerek işten atılan bir kişi işsizlik maaşı ve sigortasından yararlanamamakta ve iş yerinden tazminat alma hakkını kaybetmektedir. Dolayısıyla Flormar'da ilk sefer performans düşüklüğü sebebiyle işten çıkarılan 12 kişi dışında tüm işçiler 25/2 maddesinden dolayı çıkarıldıkları için tazminat ve işsizlik maaşı haklarından yararlanamamaktadırlar.

Ardından direnişteki arkadaşları ile konuşan, arkadaşlarına el sallayan tüm işçiler bir bir işten çıkarılır ve çıkarılan işçi sayısı kısa zaman içinde 132'yi bulur. "*Flormar değil direniş güzelleştirir*" sloganı ile direniş gün geçtikçe büyür ve yankıları dünyaya yayılır. 7 Mart 2019'da, 297 günün sonunda direniş, Flormar yönetimi ile sendika arasında anlaşma sağlanması üzerine son bulur.

3.2.3.1.2 İşçilerin Yaşadıkları Sorunlar

Petrol-İş Kadın Dergisi, işçilerle yapılan görüşmelerde, Flormar'da çalışma koşullarının ağırlığı, hak gaspları, ayrımcılık gibi birçok konudan kaynaklı işçilerin zorluk yaşadığını, ücretlerin düşük olmasının işçilerin sıkça dile getirdiği bir durum olduğunu, fabrikada birçok işçinin asgari ücretle çalıştığını vurgulamaktadır. Bir diğer sorun, çalışma saatlerinin çok uzun olmasıdır. Günlük 12 saat olan çalışma süresi direnişten kısa bir süre önce 10 saate indirilmiştir ancak işe gelirken yolda geçen süre de hesaba katıldığında bu sürenin oldukça uzun olduğu görülmektedir. Fabrikada kadın-erkek ayrımcılığı söz konusudur. Örneğin izin kullanırken kadınlara zorluk çıkarılmakta, erkeklere daha toleranslı davranılmaktadır. Yanı sıra, kadın işçilere yönelik kaba ve onur kırıcı davranışlar söz konusudur. Yemek ve çay molalarında kadınlara hızlıca işe dönmeleri için baskı yapılmaktadır, erkeklere ise

uyarı yapılmamaktadır. Fabrikada işçilerin iş esnasında güvenliği ve sağlığı dikkate alınmamaktadır. Kimyasal maddelere karşı korucuyu önlem alınmamaktadır. Otomasyon olmadığı için tüm aletler elle takılıp sökülmekte, bu durum da iş kazalarına sebep olabilmektedir. Ayrıca işçiler ağır bidonları ve kasaları kaldırmak zorunda kalmaktadır. İşçilerin uyumasını önlemek için ortamın sıcaklığı düşük tutulmaktadır. Servis konusunda zorluklar yaşanmaktadır. Örneğin gece vardiyasında çalışan işçiler her güzergaha servis olmadığı için geç saatlerde, ıssız yerlerde uzun süre yürümek zorunda kalabilmektedir. Vardiya çıkışlarında 1 saate yakın bekleyebilmektedirler. Gece vardiyalarında ise gece farkı işçilere ödenmemektedir[28].

3.2.3.1.3 Direnişin Başlaması

Flormar Direnişi ile birlikte fabrikada da süreç farklılaşır. 21 Mayıs günü direniş için fabrika önüne gelen işçiler ilginç bir manzara ile karşılaşırlar. Dışarıda direnen işçilerle çalışan işçilerin iletişim kurmasını engellemek için fabrika yönetimince çeşitli önlemler alınmıştır. Fabrikanın çevresindeki çitlere branda çekilmiş, fabrikada çalışan işçilerin dışarıyı görmesi engellenmiştir. Ayrıca duvarların üzerine tel örgüler çekilmiştir[29] (sonrasında bununla yetinilmeyerek duvarlar yükseltilerek yeşil çim ile kaplanır ve içeride çalışan işçiler ile dışarıda direnişte olan işçiler arasındaki tüm bağ koparılmaya çalışılır).

BBC'nin haberine göre bu süreçte Flormar'ı bünyesinde bulunduran Kosan Kozmetik, BBC Türkçe'nin Flormar Direnişi ile ilgili röportaj talebini reddeder ve yazılı bir açıklama yapar. Açıklamada sendika ile hukuki süreç devam ederken bazı çalışanların kanunlara aykırı bir biçimde iş durdurma, işyerini işgal etme, iş başında olan çalışanları yasadışı eylemlere teşvik etme ve şiddet kullanma girişimlerinde bulunduğunu dile getirir.

Şirketin kamuoyunu bilgilendirme metninde de “Eylemler sırasında kendi çalışma arkadaşlarına saldıran ve onları darp eden” kişiler olduğu, bu olayların “yazılı ve görsel olarak kayıt altına alındığı” belirtilir. BBC Türkçe’nin bu kayıtları görme talebi ise yanıtsız bırakılır.

28 https://www.petrol-is.org.tr/kadindergisi/sayi59/flormar.htm
29 http://haber.sol.org.tr/emek-sermaye/flormar-patronlari-direnen-isciler-ile-calisan-isciler-arasina-dikenli-tel-cekti-238062

BBC Türkçe'nin aktardığına göre bir işten çıkarma ihtarnamesinde ise "*mola saatlerinde ve muhtelif zamanlarda yasa dışı eylem yapan kişilere destek vermeniz, çalışma ortamında huzuru bozmanız, doğruluk ve bağlılığa uymayan davranışlarda bulunduğunuz tespit edilmiştir*" ifadesi yer almaktadır.[30]

Bu süreçte direnişe yönelik çeşitli provokatif girişimler de söz konusu olur. 1 Haziran günü, sabah vardiyası işçilerini fabrikaya bırakan servis şoförü, direnişteki işçilere bıçak çeker. Daha sonra servis aracını işçilerin üzerine sürer. Bu esnada fenalaşan iki işçi hastaneye kaldırılır. İşçiler ise servis şoförünün fabrika yönetiminden talimat aldığını ve işçileri provoke etmek istediğini düşündüklerini söyler.[31]

3.2.3.1.4 Flormar Direnişi'ne Destekler

Bu esnada Flormar Direnişi'ne art arda destek gelmeye başlar. Gebze Organize Sanayi Bölgesi'nde Flormar fabrikasının çok yakınındaki Tayaş fabrikasındaki işçiler Flormar Direnişi'ne destek verir ve bir metin kaleme alır. Metinde Flormar işçilerine "*yalnız değilsiniz*" diyen Tayaş işçileri sendikalı olmanın bir hak olduğunu vurgular ve "*biz de tıpkı Flormar işçisi kardeşlerimiz gibi sendika gelene kadar direneceğiz. Sesimizi birlikte duyuracağız. Sesiniz sesimiz, direnişiniz direnişimizdir.*" diyerek Flormar işçilerinin mücadelesini selamlar.[32]

Flormar Direnişi'nin kamuoyunda büyük yankı uyandırması, birçok siyasal kurumdan, kadın örgütlerinden destek görmesi üzerine fabrika yönetimi 5 Haziran günü Flormar Direnişi'ne destek veren kadın örgütlerine bir mail gönderir. "*Flormar olarak yaşanan olaylarla ilgili açıklamamızı paylaşmak ve açıklama harici olabilecek ek sorularınızı Flormar yetkililerinin cevaplamaya hazır olduğunu belirtmek isteriz*" diye başlayan mailde Kosan Kozmetik ve Petrol-İş Sendikası arasında devam eden bir hukuksal süreç bulunduğu, bu hukuksal süreç esnasında fabrikadaki işçilerin hukuka aykırı bir biçimde iş durdurma, işyerini işgal etme,

30 https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44248357
31 https://www.evrensel.net/haber/353829/flormarda-haklari-icin-mucadele-eden-iscilere-provokatif-saldiri
32 https://www.evrensel.net/haber/353689/tayas-gida-iscisinden-flormar-iscisine-destek-yalniz-degilsiniz

çalışanları yasadışı eylemlere teşvik etme, şiddet kullanma gibi durumlarının söz konusu olduğu gibi bazı söylemler kullanılmıştır.

Maile kadın örgütlerinin cevabı şu şekilde olur: "*Flormar 'açıklayabiliriz' diye mail atmış. Özelden yazışmayalım, buradan cevabımızı ilan edelim istedik: "İşçi düşmanlığının açıklaması olmaz! İlla konuşacak birilerini arıyorsanız o kadar uğraşmayın mail atmakla, günlerdir işçiler fabrikanın önünde, direnişte. Oraya gidin."*[33]

Feminist kadınlar, Flormar Direnişi'ne destek için çağrı yaparak 9 Haziran'da direnişe destek ziyareti gerçekleştirir ve bir metin kaleme alır. Metinde, Flormar'ın pazarlama stratejisi olarak "*güçlü kadın*" imajını öne çıkarmasını kınayan feministler "*Bu ikiyüzlü söylemin ardında ise kadın işçilere eşitsiz, düşük ücret ve sendikalaştığı anda da işten çıkarma var! Hem bizlerin emeğini sömürüp, rahatça işten atmanıza hem de ardından bizlere ürünlerinizi pazarlamanıza izin vermeyeceğiz*" der ve kadınların maruz kaldıkları çifte sömürüye dikkat çeker. Ayrıca Yves Rocher ve Flormar ürünlerini boykot edeceklerini söyleyen kadınlar 9 Haziran'da Flormar işçilerini ziyaret etmek için gerçekleştirecekleri buluşmaya çağrı yapar.[34]

Aynı günlerde Flormar ve Yves Rocher yönetimlerine göndermek üzere ülkenin dört bir yanından çeşitli kadın kurumları, siyasi kurumların kadın çalışmaları, kadın dernekleri, siyasi partilerin kadın yapılanmaları ve LGBTİ örgütlerinin imzacı olduğu bir metin yayınlanır. İşçilerin talepleri karşılanana kadar ürünleri tüketmeyecekleri ve boykot örgütleyeceklerini belirten kurumlar "*Hem tüketici kitlesini oluşturan kadınların tüketim oranını artırabilmek amacıyla, duyguları, güçlü kadın imajını pazarlamaya çalışmanıza, hem de hiç gocunmadan haklarını talep ettiği anda kadınları işten çıkarmanıza müsaade etmeyeceğiz. Tüm işçiler işe iade edilene, işçilerin talepleri karşılanana kadar ürünlerinizi tüketmiyoruz*." ifadelerini kullanır ve "*Biz dururs*ak *dünya durur, biliyoruz!*" diyerek Flormar ve Yves Rocher'yi protesto eder ve Flormar işçilerinin direnişine destek çıkar.[35]

33 http://sendika63.org/2018/06/kadinlardan-aciklayabiliriz-diyen-flormara-yanit-direnisteki-iscilere-aciklama-yapin-496437/
34 https://ekmekvegul.net/etkinlik-takvimi/feministlerden-flormar-direniscilerine-destek
35 https://bianet.org/bianet/emek/197809-kadin-ve-lgbti-orgutlerinden-flormar-i-boykot-cagrisi

6 Haziran'da Flormar işçileri ile patron arasında arabulucu görüşmeleri başlar. Ancak bu görüşmelerden bir sonuç alınamaz.[36]

Ramazan boyu işçilerin direnişi de sürer. Hafta içi fabrika önünde sabah 9-akşam 6 arasında süren direniş Ramazanda sabah 6 - öğlen 3 arasında gerçekleştirilir.[37]

Flormar Direnişi'nin uyandırdığı yankı sadece ulusal kurumlarla sınırlı kalmaz, dünyaya yayılır. Direnişe uluslararası destekler gelmeye başlar. Paris Grev ve Direnişlerle Dayanışma Komitesi 19 Haziran'da Flormar Direnişi'ne destek vermek için Paris'teki Yves Rocher mağazasının önünde eylem yapar. Açıklama metninde şu sözlere yer verilir:

> "Türkiye Gebze'de Grup Rocher'nin çoğunluk hisselerine sahip olduğu Flormar kozmetik markasında çalışan 120 işçi işten çıkarıldı. Çoğunluğu kadın olan işçilerin atılma sebepleri sendikaya üye olarak haklarını daha iyi savunmaya karar vermiş olmaları. İşçiler günlerdir fabrika önünde direnişlerini sürdürüyor. Flormar işçileri sendikayı fabrikaya sokmakta ve onlara dayatılan çalışma koşullarını ve düşük ücretleri değiştirmekte kararlı."

İşçilerin mücadelesine destek vererek enternasyonal dayanışmayı büyütme çağrısıyla 22 Haziran'da Paris'te Yves Rocher mağazası önüne eylem çağrısı yapılır[38].

21 Haziran günü, direnişin 38 gününde Flormar İşçileri Gebze Organize Sanayi'de bir yürüyüş gerçekleştirilir. İşçilere diğer fabrikalarda çalışan işçilerden alkışlar ile, arabalar kornalar ile destek verilir. Flormar işçilerinin bir çoğu hayatlarında ilk kez böyle bir yürüyüşe katıldıklarını ifade etmiştir.[39]

5 Temmuz'da, Direnişin 52. gününde Türkiye Yazarlar Sendikası'ndan Flormar Direnişine destek gelir.

Türkiye Yazarlar Sendikası Genel Başkanı Mustafa Köz şu sözleri söyler:

> "OHAL ve KHK'lerle yönetilen bir ülkede böyle bir direnişi başlatmak ve sürdürmek sınıf mücadelesi için oldukça önemlidir. Sınıfın kazanımı bu direnişlerle

36 https://www.evrensel.net/haber/354166/flormarda-arabulucu-gorusmesi-basladi
37 https://www.evrensel.net/haber/354960/sendika-icin-direnen-flormar-iscileri-biz-bayrama-1-ay-once-girdik
38 http://direnisteyiz26.org/pariste-flormar-iscileriyle-dayanisma-eylemi/
39 https://www.evrensel.net/haber/355340/flormar-iscileri-direnislerinin-38-gununde-gebze-osbde-yurudu

> daha da zenginleşecek ve emeğinizi yere düşürdükleri yerden mutlaka kaldıracaksınız. Sınıfın tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. İş, ekmek ve özgürlük mücadelesi verenlerle, pastanın büyüğünü almak isteyenler büyük bir çatışma yaşarlar. Sonunda iş, ekmek ve özgürlük diyenler kazanır".

Türkiye Yazarlar Sendikası olarak Flormar Direnişi'nin yanında olduklarını söyleyen Köz, "'*Flormar değil direniş güzelleştirir*', *son dönemde duyduğum en güzel sloganlardan biriydi. Dünyayı emek güzelleştirecek.*" demiştir. [40]

Bu esnada fabrika halen işten çıkarmalara devam etmektedir. 6 Temmuz'da fabrika, direnen işçilere el salladıkları gerekçesiyle 7 işçiyi daha işten çıkarır.[41]

14 Temmuz günü Kadınlar Birlikte Güçlü'nün organizasyonu ile Flormar işçileri Kadıköy'de bir forum ve ardından Flormar mağazasının önünde eylem gerçekleştirilir. Kalkedon Meydanı'nda "*Yves Rocher ve Flormar'a boykot!*" pankartının açıldığı forumda "*Flormar işçisi yalnız değildir*", "*Flormar'da direniş kazanacak*" ve "*Sendika haktır engellenemez*" sloganları atılır. TEKEL işçileri, metal işçileri ve çok sayıda kişinin katıldığı forum halktan büyük destek görür. Ardından Flormar mağazası önündeki eylem büyük ilgi toplar.[42]

23 Temmuz'da Almanya'da Stuttgart ve çevresinde bulunan fabrikalarda çalışan işçiler ve bölgedeki sendikacılar, Gebze'de sendika hakkı için direnen Flormar işçileriyle dayanışma mesajı yayımlar. "*Flormar işçilerinin haklı direnişinin yanındayız*" başlığıyla yayımlanan açıklamada şu sözlere yer verilir:

> "Türkiye'de işçilerin sendikalarda örgütlenmesinin önünde bin bir türlü engel var. İşçiler dayatılan engelleri aştığında ise bu kez keyfiyetçi, işçinin hakkını ve örgütlenmesini hiçe sayan AKP politikalarıyla karşılaşmaktalar. İşte Flormar işçilerinin sendikal örgütlenmesi buna verilecek en çarpıcı bir örnektir. Gebze bölgesindeki bir fabrikada çalışan Flormar işçileri bu yılın başında itibaren sendikada örgütlenmek için büyük çaba sarf ettiler. Tek tek işçiler sendikaya (Petrol-İş) üye yapıldı. Beş ay gibi bir çalışmanın sonucu yasal çoğunluk üye yapılarak sendikal yetki kazanıldı. Ancak, Türkiye'de sürekli görüldüğü üzere işveren Flormar'da sendikaya üye olmaktan, hakları elde etmekten başka bir amaçları olmayan 120 işçinin çıkışını mayıs ayında verdiğini ilan etti. Çoğunluğu kadın işçilerden oluşan 120 kişi bir anda kendilerini kapı önünde gördü"

40 https://www.evrensel.net/haber/356320/flormar-direnisine-tys-destegi-dunyayi-emek-guzellestirecek

41 http://sendika63.org/2018/07/flormarda-sendika-dusmanligi-devam-ediyor-direniscilere-el-sallayan-yedi-isci-isten-cikarildi-501429/

42 http://sendika63.org/2018/07/flormar-iscileri-kadikoydeydi-sonuna-kadar-savasacagiz-502746/

Sendikalarda örgütlenmenin engellenemez bir hak olduğu vurgulanan açıklamada şöyle söylenir:

> "Mayıs ayından bu yana devam etmekte olan Flormar işçilerinin mücadelesi kadınların direnişi olarak her geçen gün destek bulmakta. Bizler Stuttgart ve çevresindeki sendikacılar, temsilciler, işçiler olarak Flormar işçilerinin haklı mücadelesinin yanında olduğumuzu belirtiyoruz. Örgütlenmek haktır ve bu hakkı hiçbir güç yok sayamaz. Sendika ve işçi düşmanlığına karşı yaşasın işçilerin birliği, mücadelesi ve uluslararası dayanışması. Örgütlenen işçileri hiçbir güç yenemez."[43]

Direnişin 77. gününde Ankara Kadın Platformu'nun üyeleri Flormar Direnişi'ne destek ziyareti yapar. Ankara Kadın Platformu basın metninde şu sözlere yer verilir:

> "Ankara Kadın Platformu olarak, direnen Flormar işçisin yanında olduğumuzu bir kez de burada dile getirmek için geldik. Haklı mücadelenizde, tüm Flormar işçilerinin sesini Ankara'ya ve tüm Türkiye'ye yeniden ulaştırmak için üzerimize düşen ne varsa yapacağımızın sözünü vererek buradan ayrılıyoruz. Ancak dayanışmamız daimdir. İnanıyoruz ki, Novamed Grevinde nasıl ki sendikalar tarafında, sendika içi eril yapılanmaları dönüştürülmesi için ve kadın işçilerin sendikal mücadelede daha etkin rol oynaması için mücadele ettik ve ilerledik, bu mücadele de tarihe bir kazanımla yazılacaktır. Buradan Flormar'a ve %51 hisse ortağı olan Yves Rocher'ye diyoruz ki, hiçbir fondöten, kadın düşmanlığınızı ve işçi düşmanlığınızı kapatamaz"[44]

Birçok platformdan, kurumdan ve sendikadan destek gören Flormar işçilerine yönelik yönetimin ve devletin baskıları sürmeye devam etmektedir. Direnişin 84. gününde ses cihazının sesine, pankartlara, fabrika önündeki kaldırımda işçilerin beklemesine engel olmaya çalışan polis, Flormar işçilerinin üzerindeki baskıyı arttırmak için çevik kuvvet ekiplerini de fabrika önüne getirir. Kocaeli Valiliği, ses aracının müzik çalmasını ve anons yapmasını yasaklamaya çalışır. Polisin herhangi bir belge göstermeden konuya müdahale etmeye çalışması sonuçsuz kalır. İşçiler yasağa boyun eğmez ve müzik yayını yapmaya devam edilir.[45]

11 Eylül'de, Direnişin 121. gününde Flormar işçilerini metal işçisi kadınlar ziyaret eder. Ziyarette konuşan Birleşik Metal-İş Kadın Komisyonu Başkanı Tülay Baki şu sözleri söyleyerek mücadelenin önemine vurgu yapar:

---

43 https://www.evrensel.net/haber/357609/flormar-iscilerine-uluslararasi-destek-hakli-direnisinizin-yanindayiz

44 http://direnisteyiz26.org/pariste-flormar-iscileriyle-dayanisma-eylemi

45 http://sendika63.org/2018/08/flormarda-84-gundur-direnen-iscilere-polis-tacizi-505637

> “Direnişler zordur, kadın direnişleri daha da zordur. Süre uzadıkça da zorlukları artar. Çünkü karşımızda yalnızca yasa tanımaz bir patron durmaz. Karşımızda erkek egemen sistemin tüm kurumları, zihniyeti, kadın düşmanı kültürü durur. Kimi zaman baba, kimi zaman koca, kimi zaman kardeş, kimi zaman polis, kimi zaman da hükümet olur karşımıza dikilir. Ancak ekmek için, alın terimizin hakkı için verilen mücadeleden daha onurlu bir şey yoktur. Biz kadınlar mücadele ettikçe özgürleşiriz, güçleniriz ve çoğalırız. Onun için bizler erkek egemen sisteme rağmen direniş alanlarında yerimizi almasını bildik. Dün bizlerdik bugün sizler, yarın başka kadınlar alanlarda, direniş meydanlarında, fabrikalarda, sendikalarda yerini alacak.”[46]

Direnişin 128. gününde İsviçre Cenevre'de Flormar'a destek için eylem yapılır. İşten çıkartılan işçiler ve Petrol-İş Genel Merkez yöneticileri ile Gebze Şube Başkanı Süleyman Akyüz’den oluşun heyet, IndustriALL Global Union’daki sendika yetkilileriyle görüşür. Görüşmeden sonra Cenevre şehir merkezinde bulunan Yves Rocher mağazası önünde eylem yapılır. Yves Rocher’in suç işlediği belirtilen açıklamada Avrupa’daki kardeş sendikalara da dayanışma çağrısı yapılır. Yves Rocher mağazası önünde bildiri dağıtımının ardından, heyet ILO’da görüşmeler yapar. Görüşmelerin ardından Cenevre’den ayrılan heyet, toplanan 123 bin imzayı Paris’te Yves Rocher merkezi binası önünde yapılan açıklamayla patrona iletme kararı alır.[47]

6 Ekim'de Flormar işçilerinin davalarından ilk kazanım Serdar Yıldırım'ın davasında gerçekleşir. Serdar Yıldırım performans düşüklüğü gerekçesi ile ilk işten çıkarılan işçilerdendir. İşten çıkarılmasının ardından işe iade davası açmıştır. Mahkeme Yıldırım'a 5 brüt 4 net tazminat hakkı verir.[48]

25 Kasım Kadına Yönelik Şiddetle Uluslararası Mücadele Günü'nün öngünlerinde Flormar işçilerini Gebze Kadın Platformu ziyaret eder. Flormar işçileri 25 Kasım'da alanlarda olmak için çağrı yapar.[49]

27 Kasım 197. günde Gebze Kaymakamlığı işçilerin fabrika önünde soba yakmasını, müzik çalmasını ve çadır kurmasını yasaklar. İşçiler kışı battaniyeler ile geçirmeye çalışırlar.[50]

46 https://ekmekvegul.net/gundem/metal-iscisi-kadinlar-flormar-iscilerini-ziyaret-etti
47 https://www.evrensel.net/haber/361791/flormar-iscileri-direnisi-cenevreye-tasidi
48 https://www.evrensel.net/haber/363043/direnisin-ilk-kazanimi-mahkeme-flormari-tazminata-mahkum-etti
49 https://ekmekvegul.net/gundem/flormar-iscilerinden-25-kasim-cagrisi
50 https://www.evrensel.net/haber/366958/flormar-iscisine-yasak-uzerine-yasak

Direnişin 211. gününde Kadınlar Birlikte Güçlü sloganı ile çeşitli siyasi örgütler ve kadın örgütlerinden bir araya gelen kadınların çağrısı ile direnişe ziyaret gerçekleştirilir. Burada 222. günde ülkenin dört bir yanında direnişe destek eylemleri yapmak için kamuoyuna çağrı yapılır. Flormar işçilerine "*212 gündür yasaklara, soğuk havaya rağmen buradasınız. Bu direniş bize umut veriyor ve Flormar'ı her yerde takip ediyoruz*" diye seslenen platform üyesi kadınlar direnişin 222. günü olan 22 Aralık'ta eş zamanlı eylemler yapacaklarını ve 26 Aralık'ta da her bir işçi için hazırlanmış erzak paketlerini Flormar işçilerine ulaştıracaklarını ilan eder.[51]

Flormar Direnişi'nin 222. gününde de (22 Aralık 2018) Kadınlar Birlikte Güçlü'nün çağrısı ile ülkenin dört bir yanında Flormar Direnişi'ne destek verilir. İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, İzmit, Eskişehir, Samsun gibi pek çok ilde eylem gerçekleştirilir ve basın açıklaması yapılır.[52]

Kadınlar Birlikte Güçlü, ayrıca Flormar işçileriyle dayanışmayı dünya çapında büyütmek için uluslararası sendikaların kadın birimlerine mektup gönderir:

> "Petrol-İş Sendikası'nın küresel örgütü olan INDUSTRİALL da "Kadına yönelik şiddet ve tacize hem işyerlerimizde hem sendikamızda hayır" isimli bir Taahhütname hazırlayarak üye sendikaların onayına sundu, bu konuda işyerlerinde ve sendikalarda, şiddet ortadan kalkıncaya kadar etkinlikler düzenleyeceği sözünü verdi. İşçilerin örgütlendiği Petrol-İş'in de aralarında olduğu Türkiye'de üye sendikaların bir kısmı bu taahhütnameyi imzaladı. Kadına yönelik şiddetin uluslararası sendikal hareket içinde de tartışıldığı, çözüme yönelik adımların küreselleştirildiği bir dönemde, Flormar direnişçisi kadınlara yönelik şiddetin ifade edilmesi ve görünür kılınması, kınanması elzemdir "

Mektupta işçilerin tüm baskılara, zorlu hava koşullarına rağmen direndiklerine dikkat çekilir ve enternasyonal dayanışma çağrısı yapılır.[53]

26 Aralık'ta dayanışma ile erzak paketleri hazırlayan Kadınlar Birlikte Güçlü ekibi, erzakları vererek dayanışmayı büyütmek için yeniden Gebze'ye gider.[54]

2019 8 Mart'ı, özellikle kadın emeğine yönelik saldırılara karşı söylemlerin öne çıktığı bir 8 Mart olmuştur. Özellikle İstanbul, Ankara gibi büyük şehirlerde 8

51 https://ekmekvegul.net/gundem/kadinlar-birlikte-gucluden-flormara-direnisiniz-bize-umut-veriyor
52 https://ekmekvegul.net/gundem/222-gununde-flormar-direnisi-her-yerde
53 http://sendika63.org/2018/12/kadinlar-birlikte-gucluden-uluslararasi-sendikalara-flormar-iscileri-ile-dayanismayi-buyutme-cagrisi-522404/
54 http://sendika63.org/2018/12/kadinlar-birlikte-gucluden-226-gundur-direnen-flormar-iscilerine-ziyaret-524107

Mart öncesinde, mitinglere ve yürüyüşlere yapılan çağrılarda ekonomik krizin kadın emeğine yönelik etkileri, kadın işsizliği, kadınların çalışma yaşamında karşılaştıkları sorunlar ve bunlara karşı direnişlerin önemi ve elbette Flormar işçilerinin direnişi öne çıkar. Ankara Kadın Platformu'nun 8 Mart için ana sloganı "*krize, savaşa, şiddete, eşitsizliğe karşı dayanışmayla güçleniyor, hayatı örgütlüyoruz!*" olarak belirlenir.[55]

İstanbul'da "*Krize, savaşa, şiddete karşı gücümüz birliğimizdir"* sloganı ile 3 Mart Pazar günü Bakırköy'de miting yapılır. Mitingte direnişleri 293. gününe ulaşan Flormar işçileri de vardır. İşçiler adına konuşmayı kürsüden direnişçi Ayşe Öztürk yapar. İşçilerin taleplerini dile getirerek eşit ücret ve sendikal haklar konusunda gereğinin yapılmasını talep ettiklerini vurgular.[56]

3.2.3.1.5 Direnişin Sonlanması

8 Mart Dünya Emekçi Kadınlar Günü vesilesiyle birçok kadın kurumu ve siyasi kuruluş, Flormar işçilerini ziyaret ederek 8 Mart'ı onlarla beraber kutlamayı ve kadın mücadelesinin gücünü öne çıkarmayı planlar. Ancak 1 gün önce Flormar yönetimi ile işçilerin anlaşmaya varması üzerine bu plan iptal olur.

Petrol-İş Sendikası avukatına Flormar avukatları tarafından 297 gün süren direniş boyunca ilk defa yazılı bir teklif ulaştırılır ve 7 Mart 2019'da sendika, işçiler ve Flormar yönetimi masa başına oturur. Flormar tarafından işçilere 12 maaş sendikal tazminat, boşta geçen süreler için de 4 maaşlık bir ödeme teklif edilir.Flormar işçilerinin talepleri ise "i*şveren tarafından sendika yetkisine yapılan itirazın kaldırılması, işe geri dönmek isteyen işçilerin işe geri dönüşlerinin sağlanması, sendikal, kıdem ve ihbar tazminatları ile işsizlik maaşlarının ödenmesi, işe dönmek istemeyen işçilerin ise bunlara ek olarak kesin fesih ücretlerinin toplu olarak ödenmesi*" şeklinde olmuştur. Direniş alanında avukatlar ile toplantı yapan 73 işçiden 20'si teklife karşı çıkarken 53 işçi teklifi kabul etme yönünde oy kullanır.

Anlaşma gereği işçilere, kıdem ve ihbar tazminatlarının yanı sıra 16 maaş kötü niyet tazminatı ödenmesinde karar kılınır. Ayrıca İş Kanunu'nun 25/2

55 http://sendika63.org/2019/03/8-mart-dunya-kadinlar-gununde-ankarali-kadinlar-sokaktaydi-hayati-orgutluyoruz-536584/

56 https://www.evrensel.net/haber/374873/8-mart-mitingi-krize-siddete-savasa-karsi-gucumuz-birligimiz

maddesine göre işten atılan işçiler başta olmak üzere çıkarılma maddeleri 18. Madde olarak değiştirilerek, alamadıkları işsizlik maaşlarını da alabilmeleri için düzenleme yapılır.

Gebze'de bir düğün salonunda yapılan açıklamada konuşan Petrol-İş Gebze Şube Başkanı Süleyman Akyüz, Flormar yönetiminin sunduğu teklifi kapalı oylama yaparak işçilerin onayına sunduklarını ifade eder. Yapılan oylamadan "*haklarımızı ve tazminatlarımızı alarak bu eyleme son verelim kararı*" çıktığını aktaran Akyüz, "*Sendikal mücadelemiz devam edecek*" der ve "*işçi sınıfının, emekçilerin birlikte olmaktan birlikte hareket etmekten başka şansları olmadığını bütün dünyaya örneğiyle göstermiştir bu eylemlilik. Kim nereye çekerse çeksin, bu eylemin sonucu zaferdir. Neden zaferdir? Çünkü her türlü zorlu koşullara ve şartlara rağmen 297 gün direnilmiş, mücadele verilmiştir*" diyerek mücadelenin gücüne vurgu yapar.

Direnişin pek çok kesim tarafından sahiplenildiğine dikkat çeken Petrol-İş Genel Merkez Yöneticisi Mustafa Mesut Tekik ise, "*Burada asla bir yenilgi psikolojisi yok. Petrol-İş ve dostları ile Flormar'ın yiğit kadınları asla yenilmediler. Bütün kuşatma, yalnızlaştırma çabalarına rağmen bu direniş kadın eksenli büyümeye ve tüm Türkiye'deki kadınlara, sınıf hareketine umut olmaya devam etti*" diyerek sendikal ve hukuksal mücadelenin süreceğini vurgular.

Direnişin işçilerin yasal tüm hakları ve en üst sınırdan sendikal tazminatları alınarak kazanımla sonuçlandırıldığını belirten direnişteki işçilerden Nurhan Güler ise şu sözleri söyler:

> "Flormar markasıyla üretim yapan Kozan Kozmetik'te sendikal mücadelemiz yargıya taşınan örgütlenme sürecimiz ise devam edecektir. Flormar Direnişi boyunca sendikamız ve işçiler, tüm dünyada ve ülkemizde dayanışma gösteren, destek veren, eylemler düzenleyen, direnişin duyurulmasında katkısı olan, Flormar işçilerinin sesine ses katan tüm sendika, emek, kadın örgütlerine, siyasi partilere, derneklere ve basın, yayın kuruluşlarına teşekkür ediyoruz. Ülkemizin onurlu işçileri, kadınları, gençleri, gazetecileri, sanatçı ve aydınları Flormar işçilerinin mücadelesine güç vererek hep birlikte umudu büyütmüş, ülkemizin vicdanı olmuşlardır. 297 gün boyunca direnen işçileri, emek ve dayanışma kazanmıştır" [57]

57 https://www.evrensel.net/haber/375232/flormarda-anlasma-saglandi-direnis-sona-erdi

Petrol-İş ise açıklamasında 297 gün boyunca karalılıkla devam edilen Flormar Direnişi'nin Flormar yönetimi ile yapılan anlaşma sonucu sonlandığını belirterek şu sözlere yer verilir:

> "Tüm Türkiye'nin sahiplendiği Flormar direnişi, ülkemizde uzun süredir bu boyutta gerçekleşmeyen bir sınıf dayanışması sayesinde, etrafında büyük bir emekçi kitlesini kenetlemeyi başardı.(...) Direniş, özellikle emek mücadelesi üzerinde baskıların arttığı, türlü adaletsizliklerin ortaya çıktığı ve hak arayışının nafile bir çaba olarak görülmeye başlandığı bir dönemde halkımızın vicdanı haline geldi. Emek mücadelesinde umudu büyüttü..."

Direnişin önemine vurgu yapan Petrol-İş, işçilerin hak ve tazminatlarını aldıklarını, sendikanın fabrikadaki yetkisi için ise hukuksal mücadelenin devam edeceğini belirtir ve işçi sınıfının örgütlülüğünün büyümesi için mücadeleye devam edeceklerini vurgular.[58]

3.2.3.2 Araştırma Süreci – Kadın İşçiler İle Görüşmeler

Flormar işçilerinin deneyimleri, direnişin kadınların yaşamlarına etkisi, kadınların bu süreçteki değişim ve dönüşümü üzerine yapılan bu araştırma için Flormar işçilerini ziyaret sürecine 17 Eylül 2018'de başlandı. 17 Eylül'den Kasım ayı sonuna kadar her pazartesi işçilerle görüşmeler gerçekleştirildi.

Araştırma için Flormar Direnişi'nin ziyarete başladığı Eylül ayı, artık içerinin ve dışarının tüm ilişkisini kesecek her türlü önlemleri aldığı dönemlerdi. Çalışan işçiler ile direnişteki işçilerin temas etmesini engelleyecek birçok uygulama söz konusuydu, fabrikada çay molası saatlerini dahi değiştirilmişti. İçerideki işçiler de isyan edip dışarıdaki direnişe katılmasınlar diye içerideki baskılar azaltılmıştı.

İlk iki hafta işçilerle ve sendika temsilcileri ile grup halinde görüşmeler yapıldı, bu görüşmeler daha çok sohbet havasında geçti, ses kayıt cihazı kullanılmadı ve işçilerle belli bir düzeyde yakınlık kurarak araştırma görüşmeleri için zemin oluşturmak hedeflendi.

1 Ekim'den itibaren ise ses kayıt cihazı kullanarak derinlemesine görüşmeler yapıldı. Bu görüşmeler yarı yapılandırılmış olarak yürütüldü. Soru formunda yer alan

58 https://www.petrol-is.org.tr/haber/direnisin-simgesi-flormar-iscisi-kazandi-dayanisma-kazandi-12310

sorulara ve genel akışa bağlı kalarak, ama her görüşmedeki özgünlükleri de hesaba katıp, katı bir soru-cevap sistemi içinde olmaktansa daha esnek, sohbet havası içinde geçen görüşmeler yapmak hedeflendi. Tüm görüşülen kadınlara araştırma hakkında bilgi verildi ve bir bilgilendirilmiş onam sunuldu (EK 1). Onamın altında araştırmaya katılmayı kabul ettiklerine dair bir imza bölümü vardı. Bazı kadınlar imzaladı, bazı kadınlar ise imzalamayı tercih etmedi, bu durumun herhangi bir kağıda imza atmamak konusunda bir imtina olduğunu belirttiler ve görüşmeyi yapmayı kabul ettiklerini sözlü olarak beyan ettiler. Ses kayıt cihazı kullanılması konusunda da katılımcıların onayı alındı. Kişisel bilgilerinin araştırma da dahil olmak üzere hiçbir yerde kullanılmayacağını ifade edildi. Kadınların çoğu, daha önce birçok gazeteye, dergiye ya da siyasi kuruma röportaj vermiş oldukları için bu duruma aşinaydılar ve hemen hemen hepsi kendi isimlerinin kullanılmasında sakınca olmadığını belirtti. Ancak elbette gizliliklerinin korunması amacıyla hepsi için birer rumuz belirlendi.

Toplamda 6 kadın işçi ile birebir derinlemesine görüşme, 4 kadınla ise grup halinde bir görüşme gerçekleştirildi. Bunun dışında ses kayıt cihazını kullanılmayan, daha çok sohbet havasında gerçekleştirilen görüşmeler oldu ve bu görüşmelerin daha sonra yazılı notlarını alındı.

Katılımcıların Demografik Bilgileri:

Yaş: Görüşülen kadınların hepsi 30 – 42 yaş aralığındaydı.

Medeni Durum: 6 kadın evli, 3 kadın bekar, 1 kadın dul (eşi vefat etmiş)

Çocuk sayısı: Evli olan kadınların dördü 2, biri 1 çocuk sahibi. Eşi vefat etmiş olan kadının da 2 çocuğu var. Diğer evli ve bekar kadınlar çocuk sahibi değil.

Eğitim düzeyi: Tüm örneklem lise mezunu

Çalışma hayatında bulunma süresi: Kadınların hepsi uzun yıllardır Flormar'daydılar. En az 3.5 yıl diyen oldu. En uzun süredir çalışan kadın ise 11 sene Flormar'da çalışmıştı.

Araştırmada yapılan derinlemesine görüşmelerde öncelikle konuya giriş yapabilmek adına direniş sürecinin kadınlar açısından nasıl ifade edildiğini

anlayabilmek hedeflendi. Görüşme ilerledikçe direniş sürecinin yaşamlarında neleri değiştirdiği ve kadınların hem direniş alanında hem de özel yaşamlarında ne gibi deneyimler elde ettikleri üzerine konuşuldu. Kadın işçilerin çevrelerinden gelen destekler üzerine ve desteklenmedikleri durumlar üzerine sorulan sorular ile yaşadıkları destek algısı üzerine fikir yürütülmeye çalışıldı. Ardından kadınların direnişin kendilerine kattığı özgürleşme özne olma ve güçlenme deneyimleri üzerine sorular sorularak direniş sonucunda neler bekledikleri üzerine tartışma yürütüldü (soru formu için bkz: EK 2).

Yapılan görüşmeler sonucunda kadınların anlattıkları içerik analizine tabi tutuldu ve bu analiz doğrultusunda belli temalar belirlendi. Bu temalar, kadınların politik özne olarak bir eylem içinde yer alması, özgürleşme deneyimleri ve destek algısı gibi konulara ilişkindir.

3.2.3.2.1 Kadınların Yaşadığı Sorunlar

Direnişteki işçi kadınlar çalışırken yaşadıkları sorunlardan bahsederken özellikle ücretlerin düşüklüğünü, fabrikada kendilerine yönelik yapılan baskıları ve insanca olmayan muameleleri dile getirmişlerdir. Kısa süre içinde çok ürün yapmaları konusundaki ısrar, makinelerde bir sorun yaşandığında üretimin yavaşlamasından işçilerin sorumlu tutulması, amirlerin kendilerine yönelik onur kırıcı davranışları ve olumsuz tutumları gibi meseleler öne çıkmaktadır.

Kadınların birçoğu uzun senelerdir çalışmalarına rağmen ücretlerinde hiç artışın olmadığını, sadece asgari ücretin yükselişiyle beraber maaşların yükseldiğini dile getirmiştir. Özellikle erkeklerin maaşlarının kadınlarınkinden daha yüksek olduğunu, kadınlar ile erkeklerin aynı işi yapmasına rağmen, hatta bazen kadınlara daha ağır iş yüklenmesine rağmen kadınların maaşının daha az olduğunu söylemişlerdir. Kadınlar, yapılan görüşmelerde kendilerine "*erkekler ev geçindirdiği için*" erkeklerin maaşının daha yüksek olduğunu söylediklerini ifade etmişlerdir. Bir diğer haksızlık ve eşitsizlik olarak tarif ettikleri durum ise yeni işe alınan işçilerin maaşlarının uzun senelerdir fabrikada çalışan işçilerden daha yüksek olmasıdır. Bir kadın işçi olan Demet, kadın ve erkeklerin ücret eşitsizliğine dair durumu şöyle özetlemektedir:

> "Hiç gerek yok yani ayırt etmeye hatta tam tersi kadınlara daha çok verilmesi lazım çünkü kadınlar iki mesai yapıyorlar. Hem geliyorlar işte çalışıyorlar hem de geliyorlar evde çalışıyorlar. Yani düşün ben evde çoluk çocuğum olmadığı halde ben haftasonu çıkamıyorum yani. Ha temizliğimi yapayım, ha ütümü yapayım, onu yapayım bunu yapayım, ee nooluyor, ben haftasonu dinlenmek yerine yoruluyorum. Hadi pazartesi bir daha işe başla, üfleye püfleye işe geliyorsun. Çünkü ne maddi durumdan dinlenebiliyorsun, ne manevi durumdan dinlenebiliyorsun. İki tarafta da çalışıyorsun çünkü. Yapmazsan olmuyor. Yapsan sen arada kalıyorsun bunalıyorsun. Yoruluyorsun. Böyle yıpranıyoruz aslında hem psikolojik olarak hem maddi olarak daha çok çöküntüye uğruyoruz. Bu sefer de insan haliyle bir böyle bunalım, hani bıkkınlığa düşüyorlar."[59]

Demet'in bu sözleri aslında hem kadınların yaşadıkları çifte emek sömürüsüne vurgu yapmaktadır (*"kadınlar iki mesai yapıyorlar. Hem geliyorlar işte çalışıyorlar hem de geliyorlar evde çalışıyorlar."*) hem de kadın ve erkek arasındaki ücret eşitsizliğine dikkat çekmektedir. Var olan toplumsal cinsiyet algısına göre kadın çalışıyorsa ancak eve destek için çalışmaktadır, evi geçindiren asli kişi erkektir. Burada kadın emeğinin erkeklerin emeğine göre değersiz olmasının altında yatan neden "*erkeklerin ev geçindirmesi"* olarak açıklanmaktadır ve bu kadın emeğinin ucuz oluşunun altında yatan tarihsel koşulları özetler niteliktedir.

UİD-DER'in Flormar işçileriyle yaptığı röportajda da bir kadın işçi şunları dile getirmiştir:

> "Bizleri sendikalaşmaya iten iki sebep oldu. Birincisi maaşlarımızın düşük olması, ikincisi ise eşdeğer işe eşit ücret alınmamasıydı. Kadın erkek cinsiyet ayrımı yapılıyordu. Mesela bir erkek operatör ile bir kadın operatör aynı işi yapıyor fakat farklı maaş alıyorlardı. Erkek 100 lira daha fazla alıyordu. Sebebini sorduğumuzda "erkek ev geçindiriyor" diyorlardı. Kadınlara o hakkı vermiyorlardı, sanki kadınlar babalarının hayrına çalışıyorlardı. Biz tepki gösterdiğimizde "size vereceğimiz bütçe bu kadar, beğenmiyorsanız kapı orada" gibi konuşmalar yapıyorlardı. Her zam döneminde 20-30 lira zam yaptılar bize. Tepki gösterdiğimizde diyorlardı ki "bunların burada tazminatı var bu zammı kabul ederler, çıkıp gidemezler." Oysa erkek işçiler tepki gösterdiğinde bir kenara çekiyorlardı ve sus payı veriyorlardı. İşte bizi sendikaya iten bu sebepler oldu. "[60]

Yukarıdaki örnekte işçinin bu ücret eşitsizliğini patronlara sorduklarında "*beğenmiyorsanız kapı orada*" cevabını alması var olan kapitalist düzen içerisindeki önemli bir gerçekliğe vurgu yapmaktadır. Türkiye'de 2018 yılı itibariyle giderek derinleşen ekonomik kriz sürecine bakıldığında iş bulmak ciddi şekilde zorlu hale gelmiştir ve bir işçinin işten çıkarılınca yerine yeni bir işçinin bulunması işveren

59 Görüşmeci 5, Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 05.11.2018
60 http://uidder.org/flormar_iscileriyle_soylesi.htm

açısından çok kolaydır; dışarıda bekleyen bir sürü işsiz vardır. Ancak burada kadınların işten çıkarılmasının erkeklere göre daha kolay olduğu da vurgulanmalıdır. Çünkü erkekler daha çok uzmanlık gerektiren görevlerde çalışmaktadır. Kadın işçiler daha çok vasıfsız konumdadır. Bu sebeple yerinin doldurulması kolay olmaktadır.

Kadınların özellikle erkek işçiler ile kadın işçilere farklı muamele edildiğini de dile getirdikleri görülmektedir. İzin alma konusunda, çay molaları, sigara içmek için verilen molalar konusunda erkeklere daha çok esneklik tanındığı, kadınlara ise daha çok baskı yapıldığı dile getirilmiştir. İzin konusunda da birçok kadın erkeklere kolaylık tanındığını kadınların ise sağlık durumundan çocuk bakımı sorumluluğuna kadar birçok zaruri durum için izin almakta zorlandığını söylemiştir. Örneğin Gamze, "*Kadınlara hiç değer verilmiyordu, biz kadınlar hep hor görülüyorduk*"[61] diyerek bu durumu özetlemiştir.

İşçilerden Lale, özellikle sendikalaştıktan sonra baskıların arttığını dile getirmiştir, ve işten çıkarılmaların yaşandığı süreçte onur kırıcı muamelelerin iyice görünür hale geldiğine vurgu yapmıştır:

> "Biz ilk çıkarıldığımız zaman bizi bir bölüme kapattılar. İki tanesini güvenlik kilitledi, bir kapıya da çevik kuvvet koydular ve bir tane arkadaşımızı şu şekilde böyle yerden pis bir şey alırsınız ya, parmağının ucuyla tuttu formasından onu dışarıya atmaya çalıştı. Ve yıllardır şu kelimeyi söylüyorlardı bize, 'biz bir aileyiz'. Sen ailendeki kişilere böyle mi yaparsın?"[62]

Şirketlerin, işletmelerin "*biz bir aileyiz*" söylemi oldukça yaygındır ve var olan sömürüyü görünmez kılan bir işlev görür. Ailenin her zaman tüm üyeleri için yarar gözeten bir kurum olarak algılanmasının, üyelerinin kendi aralarında sevgi ve saygı temelli bir ilişki içinde olması düşüncesinin yaygın olduğu düşünüldüğünde, bir grup veya örgütlenme içindeki bireyin psikolojik olarak yönlendirilebilmesi açısından şirketlerin "*biz bir aileyiz*" sloganını kullanması, işletmenin devamlılığını sağlayan önemli psikolojik unsurlardan biri olmaktadır. Aile içinde herkesin birbirinin yararını gözeteceği varsayılmaktadır (Schein, 2002). Bu doğrultuda çalışılan kurumun aile gibi olarak algılanması, işçinin hakkını aramasını, başkaldırmasını engelleyen sebepler haline gelir. İşçinin patrona anlayış göstermesi,

61 Görüşmeci 4, Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 22.10.2018
62 Görüşmeci 2, Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 01.10.2018

vefasızlık etmemek için durumu idare etmesi beklenir, çünkü "*patron tüm çalışanların iyiliğini gözetmektedir*". Bu bir yanılsamadır. İkinci yanılsama ise bir alt katmanda karşımıza çıkmaktadır: ailenin tüm bireylerin yararını gözettiği fikrinin sevgiye, saygıya, fedakarlığa ve sadakate dayandırılması örneği. Belki de burada Engels'in ailenin iktisadi temellerine yaptığı vurguyu hatırlatmak gerekir. Ekonomik açıdan toplumun en küçük birimi olan aile var olan ekonomik düzenin devamlılığını sağlayan bir unsurdur. Ailenin sevgi, aşk, sadakat ve fedakarlığa dayalı olduğu fikrinin altında aslında iktisadi bir çıkar birliği bulunmakta ve bu günümüzde kapitalizmin devamlılığına hizmet etmektedir (Engels, 2008).

Dikkat edilmesi gereken nokta, feminist yazına göre "*özel olan politiktir*" sloganı doğrultusunda ailenin kadın için sömürünün ve ayrımın ilk başladığı yer olmasıdır. Bu açıdan Lale'nin sözleri önemlidir. İşten çıkarılma sürecinde işçilerin maruz kaldıkları onur kırıcı ve insanlık dışı muameleler hem işçilere hem kadınlara yönelik ikili tutumu açıkça ortaya koymaktadır. Çıkar birliği olmayan bir konumda iken ise "*aile değerleri*"nden eser yoktur.

Bir diğer konu ise fabrikadaki çalışma koşullarının zorluğudur. Uzun çalışma saatleri, yorucu ve bedensel olarak zorlayıcı işler, kadınların zaman zaman ağır bidonları ve kasaları kaldırmak zorunda olması, malzemelerin eksik olması sebebiyle işlerin aksamasından yine işçilerin sorumlu tutulması gibi konular buna örnek verilebilir. İşçiler herhangi bir konuda hata yaptıklarında müdürler tarafından azarlandıklarını, sürekli psikolojik baskı gördüklerini söylemektedirler. İşçilerin birbiriyle konuşmasına, sohbet etmesine karışılmaktadır, "*kendi aranızda gülmeyin konuşmayın*" gibi sözler sarf edilmektedir. İşçiler özellikle beyaz yakalı - mavi yakalı ayrımının da çok görünür olduğunu, beyaz yakalı çalışanların mavi yakalılar üzerinde daima bir baskı kurduğunu ifade etmişlerdir. İşçilerden Demet şöyle ifade ediyor: "*onların hal ve hareketleri, onların yani beyaz yakalıların, içeriye girdiğinde bizi geriyorlardı, hani psikolojikman öyle hani acaba ne diyecekler acaba ne emredecekler, acaba ne bekliyorlar, hep böyleydi.*"[63]

63 Görüşmeci 5, Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 05.11.2018

Burada David Harvey'in analizine yer vermek önemli görünmektedir. Harvey şunu söyler:

> "El emeği ve kafa emeği arasındaki ayrım, toplumsa farklılaşmada kendini mavi yakalı ve beyaz yakalı çalışanlar arasındaki ayrım olarak gösterir (...) emeğin bölünmesi ve işlevlerde uzmanlaşma proletarya ile sermaye sınıfını farklı katmanlara parçalayabilir. Toplumsal çatışma katmanlar arasında gerçekleşebilir ve böylece Marksist anlamda toplumsal farklılaşmanın temel ilkesi olan sınıf mücadelesinin yerini alabilir..." (Harvey, 2002).

Harvey'in dikkat çektiği üzere kapitalist sistemin yarattığı bu ayrımlar aslında suni ayrımlardır. Ve işçilerin ifade ettiği baskılar, aslında üyesi oldukları sınıfın diğer üyeleri tarafından gerçekleştirilmektedir.

Sendikalaşma sürecinde kadın işçiler baskıların iyice arttırıldığını dile getirmişlerdir. Özellikle dışarıda direniş başladığında içerideki işçilerin her hareketini gözleyen patronların söylemleri dikkat çekicidir. Bir işçi durumu şöyle özetliyor:

> "Üretim müdürümüz 'buraya çıkıyorsun buraya çıktığında dışardakilerle göz teması kurduğun zaman onları yüreklendiriyorsun dışarıya çıkmayacaksın.' dedi (...) Yıllık izinlere çıkarmaya başladılar. Daha sonra ücretli ücretsiz izinlere çıkarmaya başladılar. Daha sonra 'dışarıya çok meyillisiniz. Yüreklendiriyorsunuz göz teması kuruyorsunuz, bu şekilde olmaz' dendi, işimize son verildi"

Görünüşe göre direnişteki işçilerle kurulan en küçük bir ilişki bile fabrika yönetimince direnişi büyütmeye yönelik tehdit olarak algılanmıştır. Bu, kişilerin düşünce ve ifade özgürlüğüne dair de büyük bir saldırı olarak ele alınabilir aynı zamanda.

Flormar'da çalışan işçiler gördükleri baskılardan birinin de iş çıkışı çantalarının kontrol edilmesi olduğunu söylemiştir. Ürettikleri ürünler makyaj ürünleri olduğu için kadınların bu ürünleri çantalarına atmasını engellemek istemektedirler, yani işçiler kendi ürettikleri ürünleri çantalarına atıp atmadıklarını kontrol ettirmek zorundadır. Aynı uygulama sadece kadınlar için değil erkekler için de geçerlidir. Bu da aslında işçileri "*potansiyel hırsız*" olarak gördüklerinin bir göstergesidir ve onur kırıcı muamelelere örnektir. Burada Marx'ın *"emeğin ürettiği nesne, onun ürünü, yabancı bir varlık olarak, üreticiden bağımsız bir erk olarak ona karşı koyar"* (2011:142). diyerek açıkladığı yabancılaşma durumunun söz konusu

olduğu görülmektedir. İşçinin kendi ürettiği nesnenin hırsızı olabileceği varsayımı işçinin kendi emeğine yabancılaştırılmasının en çarpıcı örneklerinden biridir.

3.2.3.2.2 Kadın İşçilerin Talepleri

Flormar Direnişi'nde kadın işçilerin talepleri genel olarak sendikanın fabrikaya girmesi, haklarının verilmesi, çalışma koşullarının düzelmesi ve ücretlerin yükselmesi ekseninde şekillenmektedir. Dikkat çekici nokta, işçilerin bu taleplerini sadece kendileri için değil tüm işçi sınıfı için dile getirmeleridir.

Kamile şunları söylemektedir: *"Alınır mıyız alınmaz mıyız bilmiyorum ama inşallah sendikanın girmesini çok istiyorum. Biz olmasak bile diğer insanlara yaramasını istiyorum. O yönden çok istiyorum. Olsun yani. Bütün fabrikalar sendikalaşsın sendikasız fabrika kalmasın..."*[64]

Lale ise şu sözleri söylemektedir:

> "Bunun sonrasında ne olur, biz direnmeye devam ediyoruz, en azından hakkımızı arıyoruz. Tabi ki inanıyoruz ne olursa olsun sonucu budur şudur değil, 140 gündür haklı mücadelemizin onurlu savaşını veriyoruz ve biz kazanacağımıza inanıyoruz. Bize göre biz kazanırız, %90 buna inanıyorum ve bir gün bile umutsuzluğumuz yok yani bu konuya ilgili. Şunu kaybederiz yok sendika giremez ne olursa olsun biz burada sadece kendimiz için değil işçi sınıfı için de buradayız."[65]

Bu iki işçi kadının istekleri sınıf bilinci ve kadın olma bilinci de düşünüldüğünde bireysel değil, tüm kadınların, tüm işçilerin haklarını elde edebilmeleri üzerinedir.

Yasemin, özellikle desteği vurgulamaktadır: *"bayanların bize destek vermelerini bekliyoruz, çoğumuz bayan olduğu için özelikle bayanlardan destek istiyoruz. Flormar ürünlerini kullanmasınlar. Biz kazanana kadar. Kazandıktan sonra kullansınlar, gerçekten bayan bayana destek olmalı. Bir bayanı en iyi bir bayan anlar."*[66]

Demet, şöyle söylemektedir:

---

64 Görüşmeci 9, Grup Halinde Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 05.11.2018
65 Görüşmeci 2, Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 01.10.2018
66 Görüşmeci 6, Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 05.11.2018

"Sömürülmekten artık yorulmuş bir beden olarak daha iyi şartlarda daha iyi şekillerde çalışmak için direniyoruz bu yüzden sendika istedik. Alamadığımız hakkımızı almaya çalışıyoruz. Her şey ekmek için. Yani bir şeylerin olması için bir şeylerin göze alınması lazımdı, bize de artık tak dedi, biz de göze aldık her şeyi. Daha iyi ekmek için dışarda mücadele ediyoruz."[67]

UİD-DER'in röportajında bazı kadın işçiler taleplerini şu şekilde sıralamışlardır:

"*İyi bir maaş talep ediyoruz. Ailemizi geçindirecek, çorbamızın yanına ilave salata koyabileceğimiz maaş talep ediyoruz. İçeride çalışma koşullarımızın kolaylaştırılmasını istiyoruz. İçeride kimi bölümlerde otomasyona geçilmesini istiyoruz.*"

"*İlk talebim Flormar'a sendikanın girmesi. İkinci olarak bütün işçilerin halay çekerek işbaşı yapmasıdır. Maaşımızın düzelmesini istiyoruz. Sendikanın olanaklarından yararlanmak istiyoruz. Sosyal haklarımızı istiyoruz. Evlenecek olanlara, hasta olanlara çeşitli imkânlar tanınmasını istiyoruz. Sendikaya artık olumlu bakmalarını istiyoruz*."

"Talebim inşallah en kısa zamanda Flormar'da işbaşı yapmak. İçerideki baskı ve insanları yıldırma psikolojisini kaldırmak. Ne kadar mutlu olursanız o kadar iyi iş yaparsınız, ne kadar mutsuz olursanız o kadar mutsuz iş yaparsınız. Herkes kendine güvensin ve etrafına da o güveni versin."

"Öncelikle inşallah Flormar'a sendikanın girmesini istiyoruz. İçeri girdiğimizde insani bir şekilde bize davranmalarını ve saygılı olmalarını istiyoruz. Bize ne kadar saygı ve sevgi ile davranırlarsa biz de o kadar verimli oluruz. Flormar artık direnmesin, bizi ve sendikamızı kabul etsin. Kendi bindikleri dalı kesiyorlar farkında değiller".

"Eğer böyle bir mücadeleye gireceklerse hiçbir zaman korkmasınlar. Haklarının peşinden gitsinler. Demesinler ki ben tek başıma bir şey yapamam. İnsan

67 Görüşmeci 5, Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 05.11.2018

önce kendisi mücadele etmeyi, hak almayı kendine kabul ettirecek ki sonra diğerlerine de kabul ettirebilsin. O nedenle ilk olarak kendi haklarını savunsunlar."

Bir başka işçinin sözleri de şu şekildedir:

> "Bizi duyan işçi arkadaşlara korkmayın diyorum. Biz de başlangıçta çok korkuyorduk. Hiçbir şey olmuyor, daha çok güçleniyorsunuz. Direnişte birlik ve beraberliği görüyorsunuz. Bizim de başlangıçta kafamızda çok soru işaretleri vardı, acaba bu iş olur mu olmaz mı diye. Hatta ben kendi şahsıma burasının bayan işçi ağırlıklı olduğunu düşünüp, bayanların da bir tık daha geriden geldiğini düşünüp, biz bu işi alamayacağız, yapamayacağız diye düşünüyordum. Ama öyle değilmiş. Biz bayanlar olarak her şeyi yapabiliyoruz. Siz erkekler olarak korkmayın. Siz korktukça patronlar daha çok üzerinize gelecektir ama korkmadığınızda geri çekileceklerdir.[68]

Kadınların talepleri ayrımcılığa uğramamak, kadınlar ve erkekler arasındaki hem muamele, hem maaş, hem haklar açısından ayrımcılığın ortadan kalkması, işçilerin haklarını savunan bir araç olarak sendikanın fabrikaya girmesi ekseninde şekillenmektedir. Özellikle dışarıdan, kurumlardan, kadınlardan gelen desteğin önemli olduğu, ve bu desteğe daha da çok ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

Kadınların haklarını elde etmesi belli ki yaşamlarında önemli bir noktaya dokunmaktadır. Kazandıklarında sadece elde edecekleri ekonomik bir rahatlamadan değil, yaşamlarında bir dönüşüm gerçekleşeceğinden de bahsetmektedirler. Daha iyi şartlarda, insanca koşullarda, hak ihlali yapılmadan çalışabilecekleri bir düzenin hayalini kurmaktadırlar.

3.2.3.2.3 Bilinç: Kadın Olmaktan İşçi Olmaya

Flormar Direnişi'nde işçilerin birçoğu hak ihlallerine uğramış, fabrika yönetimi tarafından talepleri dikkate alınmamış, haksız yere işten çıkarılmışlardır. Buna karşılık kadınların kadın olarak ve işçi olarak belli talepleri söz konusudur. Bu taleplerini ve haklarını elde edebilmek adına birer özne olarak direniş alanında yer almaktadırlar. Yaşamlarını istedikleri yönde ilerletebilmek doğrultusunda kendilerini direniş sürecinde bir özne olarak konumlandırmaktadırlar. Bu özne oluş aynı zamanda çevresindeki diğer işçi kadınlar ile birlik ve dayanışma içinde gerçekleşmekte, bireysel bir talep meselesi olmaktan çıkıp kolektif bir kimliğin özneliğine dönüşmektedir. Kadınların birçoğu cinsiyet temelli ayrımcılığa ve sınıfsal

68 http://uidder.org/flormar_iscileriyle_soylesi.htm

sömürüye karşı belli söylemler geliştirmektedir. Bunun, bir kadın olma bilincinin ve sınıf bilincinin varlığına işaret ettiği düşünülmektedir.

Örneğin sınıf bilincine dair bazı kadınların yorumları önemlidir:

Ceylan şöyle söylemektedir:

> "Biz 140 gündür burada direniyoruz, eminim ki illa ki bir sonuca varacağız. Çünkü bir kötü işler peşinde değiliz. Biz hakkımızı istiyoruz. Sen beni 25/2'den atıyorsun işten ama neye dayanarak atıyorsun? Ben orda iyi bir performans gösteren bir işçiyken hakkımı aradığımda neden kapının önüne koyuluyorum?"[69]

Demet ise bir işçi olarak yaşanan baskılara karşılık sermayeye karşı dik duracak bir işçi sınıfının varlığının ve birliğinin gerekliliğine vurgu yapmaktadır:

> "Benim söyleyeceğim şu: işçi sınıfının patron dahi olsa kimseye boyun eğmemesi. Evet işçiyiz işe ihtiyacımız var evet paraya ihtiyacımız var. Ama benim üstüme basıp para kazanan adamın bir de bana laf söylemesi benim zoruma gidiyor. Onların da zoruna gitsin. Yani sonuçta patron olabilirler, saygısızlık demiyorum ama kendilerini ezdirmesinler. Yani birlik olmayı öğrensinler. Bak biz de birlik değildik, biz de hiçbirimiz, çoğumuz mesela 8 yıldır çalışıyoruz ama çoğuyla merhabalığım yoktu, işten fırsat bulup o arkadaşla o diyaloğu kuramıyorsun. Ancak moladan molaya, ne kadar konuşabilirsin ne kadar tanıyabilirsin ki 15 dakika içerisinde. Ama dışarı çıktığında onu tanıdığın zaman ve ortama girdiğin zaman ve birlik olduğun zaman kendini daha çok kuvvetli hissediyorsun. Hissedersin yani o kuvveti hissedersin. Çünkü diyorsun ki ben tek değilim, benim gibi binlercesi var. Ve bizim gibi binlerce işçi var. Binlerce ezilen insan var. Orda burada kadın erkek fark etmiyor. Hepsi işçi sonuçta. Ama hiçbir yerde hiçbir şekilde kendilerini ezdirmesinler..."[70].

Bu görüşmelerin yapıldığı dönemde 3. Havalimanı inşaatında çalışan işçilerin de direnişi gündemdeydi. Havalimanı işçilerinin talepleri ve direnişlerine karşı tutuklamalar yapılmasına atfen Lale şöyle söylemektedir:

> "Yani bu insanlar insan gibi yaşamayı hak ediyorlar, etmiyorlar mı, bu insanlar sana bedava uçuş hakkı istemediler. Ya da havalimanına ortak olsun istemediler. Bu insanlar sadece servis yemek ve tahtakurusu. Ve 24 tutuklama. Ya tahtakurusundan 24 tutuklama yapacağına onu ilaçla da insanları kurtar yani."[71]

Lale şu sözlerde devam etmektedir:

> "İşçi sınıfının bir örgütsüzlüğü var. İkincisi bizdeki örgütsüzlük olduğu kadar patronlar maalesef çok fazlasıyla örgütlü. Ve onlar şunu diyorlar, onlar içeriye girerse bizim fabrikamızdaki insanlar da ayaklanır. Ve biz sizin zararınızı karşılarız.

69 Görüşmeci 3, Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 01.10.2018
70 Görüşmeci 5, Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 05.11.2018
71 Görüşmeci 2, Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 01.10.2018

> Bu bizdeki işçi sınıfında olmayan şey patronlar kendi paralarıyla destekte bulunup da bizi bu şekilde 140 gündür burada sürünmemizi sağlıyorlar. Ha sürünüyor muyuz hayır, onurlu mücadele veriyoruz."[72]

Lale, işçi sınıfının örgütlülüğünün önemine vurgu yapmaktadır ve direniş sürecinin zorluklarına karşılık direnişi onurlu bir mücadele olarak ele almaktadır.

Bir başka işçi, Ekmek ve Gül isimli haber ajansında verdiği röportajında şu sözleri söylemektedir:

> "Güzel bir sınıf dayanışması örneği gördüm. Mücadelenin ne olduğunu bize aslında o insanlar anlattı. Hiç bilmediğim bir yola girdim aslında ama o yol güzel bir yoldu. Çünkü bütün insanların birbirleriyle olan dayanışması, mücadelesi, insanların birbirleriyle diyalog kurmaları, kendilerini anlatmaları çok güzel bir mücadele diye düşünüyorum. (...) kimlerin başına neler geldiğini öğrendik. Eğer biz bunlara dur dersek, böyle sınıf dayanışmalarıyla, grevlerle direnişlerle haklarımızı ararsak bir yerlere geleceğimizi düşünüyorum." [73]

Bu sözler bu işçinin aslında işçi olarak yalnız olmadığını, kendisi gibi haksızlığa uğrayan birçok insan olduğunu ve direnişin bunları görmesine olanak verdiğini anlatmaktadır.

Kadınların özellikle önemle altını çizdiği bir diğer durum ise mavi yakalı - beyaz yakalı ayrımına dairdir. Bu noktada aslında hem mavi yakalıların hem de beyaz yakalıların işçi olduğuna dair vurgular, sınıf bilinci açısından kıymetlidir. Örneğin Demet şöyle söylüyor:

> "Ben bu konuda çok şey yapmıyorum ama nedense, patronlar mı diyeyim artık vardiya amirleri mi ne, hani onlar da çalışan aslında ama onlar da kendilerini beyaz yaka olarak gördükleri için patron zannediyorlar. Aslında tam tersi. Yani, bizim içimizden çıktı vardiya amirlerimiz, biz de çok sevindik, aa işte bak sonuçta sen benimle aynı kaderi yaşıyorsun, işçisin, aynı işi yapıyorsun, işin nasıl olduğunu biliyorsun, sen beyaz yaka olduğun zaman diyorsun ki bu neden böyle."[74]

Kamile de şöyle söylemektedir: *"Beyaz yakalılar bir üst yöneticiler onların gözünde daha bir işçi, ve daha da onun üstündekiler daha da güzel işçi. Yani onları el üstünde tutuyor ama bizim mavi yaka sıfır."*[75] diyerek yapılan ayrıma dikkat çekerken Hale hemen ardından bu durumun mantıksızlığına dair yorum yapmaktadır:

---

72 a.g.g.

73 https://ekmekvegul.net/ekmek-ve-gul-tv/flormar-iscileri-direnisin-yasamlarini-nasil-etkilediginianlatiyor

74 Görüşmeci 5, Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 05.11.2018

75 Görüşmeci 9, Grup Halinde Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 05.11.2018

"*Halbuki ürünü çıkaran biziz ama emeği veren ben. Seni kalkındıran ben! Aha ben yapıyorum ben olmayınca işçi olmayınca beyaz gitsin orda ne çalışacak?*"[76]

Kamile ve Hale bu sözleriyle üretimin temelinde yer alan mavi yakalı işçilerin kritik konumuna gönderme yapmaktadırlar.

Lale de bir fabrikanın büyümesini sağlayanın üretenler olan mavi yakalılar olduğuna dikkat çekmektedir: "*Ben buraya 2007'de girdim. 2007'de Flormar ürünü sadece kasetçi diye tabir ettiğimiz yerler vardı, kasetçilerde satılıyordu. Flormar'ı bilen yoktu. Bugün gövde gösterisi yapıyorlar bize toplantılarda, 93 ülkede binlerce mağazamız var, şuyumuz var buyumuz var. Ya pardon kimlerin sayesinde*"[77] Bu açıdan üretici gücü ellerinde bulunduran işçilerin kendilerinin olduğuna dair bilinç önemlidir.

Bir işçinin şu sözleri ise sınıf bilincinin varlığına işaret etmektedir:

> "Biz kesinlikle dışardaki işçileri içeri almayacağız diyor. Ben kendi adıma şöyle söyleyeyim, beni almasın, ama Flormar'a sendikayı sokmak da yüzde yirmi benim içimi ferahlatacak. Çünkü benden sonra gelen insanlar ya da işçilere bize yaptığını yapamayacak, haklarını, emeklerinin karşılığını vermek zorunda kalacak. Bu bile burada direnen 80 işçinin içine birazcık refahlık ve ferahlık katıyor yani."[78]

Bu işçi, sadece kendi geleceğini düşünmemekte, kolektif olarak tüm işçilerin elde edeceği hakları kendi istediklerinden üstün tutmaktadır.

Bir başka işçi, sadece Flormar için değil tüm işçi sınıfı için direnişte olduklarını vurgulamaktadır: "*Şu fabrika, bu fabrika değil, sadece Flormar değil. Biz işçiler olarak bütün işçileri temsil ediyoruz. Onlara örnek olmaya çalışıyoruz. 'biz mücadele verip kazanıyorsak siz de mücadele verin kazanın' diyoruz...*"[79]

Demet, işçi olma bilincinde benzer farkındalığı kadın olmaya dair söylemlerinde de ifade etmektedir:

> "Ayaklarının üstüne dimdik basacaksın, kimseye eyvallahın olmayacak. Zaten biz sonuç olarak çalıştığın ortamda da görülüyor, biz erkeklerin yapacağı işleri de

76 Görüşmeci 8, Grup Halinde Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 05.11.2018
77 Görüşmeci 2, Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 01.10.2018
78 https://ekmekvegul.net/ekmek-ve-gul-tv/flormar-iscileri-direnisin-yasamlarini-nasil-etkiledigini-anlatiyor
79 http://uidder.org/flormar_iscileriyle_soylesi.htm

> yapabiliriz. Tabi bir inşaat böyle ağır işler düşünmesek de genel olarak onların yapabileceği işleri, ama sen kendin yere sağlam bastığın sürece özgür bir kadınsın. Biri diğerlerine boyun eğdiği sürece zaten o özgürlük gitmiştir. Yani ister iş anlamında olsun ister aile anlamında olsun, bu isyan etmek değil, kendini daha iyi savunabilmek daha güçlü kılmak. Ben çalışarak kendimi daha özgür hissediyorum açıkçası."[80]

Yukarıdaki sözlerde kadınların boyun eğmemesi gerektiğine yapılan vurgu özellikle önemlidir. Demet, çalışmayı bir özgürlük olarak tanımlamaktadır.

Serap'ın kadınların güçlü olması gerektiğine dair vurgusu şu sözlerinde görülebilir:

> "Şöyle bir şey, ben bayanım. Hem çalışırım, hem evime çeki düzen veririm. Akşam evime giderim yemek yaparım, eşimle yerim. Akşam yatarım uyurum ama sabah hakkımı da savunmaya gelirim. Yani aslında bayan bayana destektir ama öncelikle bir bayanın kendi iradesinin olması gerekiyor. Kendisinin bir hakkının olması gerektiğini biliyor ya da sadece kimseye hani bu ihtiyaçla da alakalı, hani kimseye ihtiyacın olmadığını, artı düşünce olarak da kimseye ihtiyacının olmaması gerektiğini bilmesi lazım. Çünkü aslında ben en başından tek bir bireyim. Yani ben bütün kararlarımı verebilirim. Ya da ben hakkımı koruyabilirim, hakkımı savunabilirim. En önemlisi ben daha çok kendimi geliştirebilirim. (...) En önemlisi dediğim gibi tüm kadınların birazcık özgüvenli olması gerekiyor. Kendi hakkını kendisinin de savunacağını bilmesi gerekiyor. Hiçbir kadın bir erkeğe bağlı değildir. Yeri zamanı geldiğinde kendi ayakları üzerinde de durabilir."[81]

Serap, kadınların toplumsal cinsiyet rolleri açısından sorumlu olduğu işleri dıştalamamakla birlikte hakkını savunmayı, mücadele vermeyi, kendi kararlarını kendi alabilmeyi de bunlardan bağımsız olmayan bir süreç olarak ele almıştır.

Serap aynı zamanda toplumsal olarak yapılan kadın erkek ayrımına karşı da önemli atıflarda bulunmaktadır:

> "Yaşadığımız genel şeyler. Mesela bir erkek olduğun zaman diyelim işten çıkaracaksın, sendikaya üye olacaksın, erkeklere genelde şöyle bakılıyor, 'sen yaparsın. Noolcak ki sen yaparsın sen erkek adamsın.' Ama işte bayanlarda böyle bir şey yok, 'sen niye karışıyorsun ki? Sana ne, sen mi kaldın fabrikayı kurtaracak'. Ya da işte 'sen mi kaldın işçileri koruyacak. Sana ne' gözüyle bakabiliyorlar kadınlara. Ama tabi bu çok farklı bir şey. Yani dediğim gibi ben her şeyimi de yapabilirim yani. Ben bayanım. Hani dediğim gibi ben tek bireyim. İstediğimi yaparım. Tabi hani çizgileri doğrultusunda. Kendi düşüncem var, kendi fikrim var. kendi özgürlüğüm var, kendi iradem var. o yüzden tabi dediğim gibi çizgi doğrultusunda hani elimden gelen ne varsa hepsini de yaparım yani."[82]

80 Görüşmeci 5, Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 05.11.2018
81 Görüşmeci 1, Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 01.10.2018
82 a.g.g.

Serap şöyle devam etmektedir:

> "Şimdi bütün kadınlar olarak özgürleşmek şöyle bir şey. Evet bir kadının kendine güvenmesi gerekir ama bir kadının kendine güveni vardır. En başından vardır. Ama ta ki karşısına anlayışsız, dediğim dedik, çok bencil bir erkekle evlenene kadar. Onun öncesinde kadın zaten her şeyin farkındadır, bilincindedir. Haklarının düşüncelerinin hepsinin bilincindedir, ama bir erkek yani bu tarzdaki bir erkek de kadını gerçekten çok güçsüz yapabilir."[83]

Serap bu sözlerle belirleyici olanın kadının karşısına çıkan erkek olduğunu vurgulasa da özünde kadının güçlü ve kendine güveni olan bir birey olduğuna vurgu yapmaktadır. Serap ezilen olarak kadınların belli bir bilince ve farkındalığa sahip olduğu düşüncesi Scott'un "*neyin ne olduğunu gayet iyi görür ezilenler. Kamusal senaryodaki rol bölüşümü aslında örtük bir savaş cephesidir.*" (2014) şeklinde özetlediği görüşü ile paralellik göstermektedir. Ancak fiilen kadının yaşadığı ezilme yaşam şartları ile, aile ile, eşinin baskısı ile kadınların yaşam alanını kısıtlayabilmektedir.

Kamile *"Yani bu gerçek çünkü patronlar kendi kafalarına göre insanları yönetip parayı nerden çarpsak, insanlara ne kadar az versek o kadar kar zannediyorlar. Hep eziliyoruz. İşçi olarak eziliyoruz. Ama sendika senin adına her şeyini koruyor."* [84] diyerek sendikanın ve örgütlülüğün önemine vurgu yapmaktadır. İşçi olarak yaşanan sömürüye karşı sendikalaşmayı bir mücadele biçimi ve hak arayışı olarak ele almaktadır.

Bu görüşmelerin yapıldığı günlerde sanatçı Sıla'nın erkek arkadaşı oyuncu Ahmet Kural'dan şiddet gördüğü haberi yaygınlaşmaktaydı. Sıla'nın Ahmet Kural'dan davacı olması ve şiddet gören bir kadın olarak hakkını savunması ülkenin ve kadın hareketinin gündeminde bir müddet yer almıştı. Aynı dönem, vizyonda Müslüm Gürses'in yaşamını anlatan "*Müslüm*" filmi de gündemdeydi. Özellikle Müslüm Gürses'in eşi Muhterem Nur'un Müslüm Gürses'ten gördüğü şiddet, buna rağmen evli kalmaya devam etmesi gündemi yoğun olarak meşgul eden konulardan biri olmuştu. Yapılan görüşmelerden birinde bu konulara da değinilmiştir. Bu özellikle kadın olma bilincine dair önemli bir örnektir:

---

83 a.g.g.

84 Görüşmeci 9, Grup Halinde Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 05.11.2018

Kamile şöyle söylemektedir:

> "Ben mesela başka yere gireceğim ama, haberlerde şarkıcı Sıla da dayak yemiş. Ahmet Kural'dan. O kadın (Muhterem Nur'dan bahsediyor) dayak yemiş, gene yemiş ama susmuş, direnmemiş, Türkiye'yi ayağa kaldıracak derecede yani cevaplamamış kendi içinde yaşamış bitirmiş. Ama Sıla naaptı, güçlü olmasaydı, dimdik ayakta da durmasaydı gidip ifade de vermezdi, Ahmet Kural oyunculardan bir tanesi, en güzel oyunculardan bir tanesi, kendi hayatını da batırdı, ama Sıla kendi hayatını yükseltti. (...) Sıla burda çok güçlü duruş yapmış yani. Kendini savunmuş. Oyuncu da olsa erkek de olsa bana zarar da gelse gidiyor ifadesini veriyor. Savcılığa başvuru da yapıyor. Suçlu olduğu için. Güzel bir şey. Onu yapamayan kadın da var tutup oturabilirdi dayak yedin, ayrılıp bitiririm falan derdi ama güçlü bir duruş yapmış bana kalırsa."[85]

Şiddet gören bir kadın olarak bir sanatçının kendisini savunmuş olması takdir ile karşılanmıştır Kamile tarafından. Ayrıca kadınların dezavantajlı konumuna da gönderme yaparak kadınların şiddete uğradığında susmayı tercih etmek zorunda kalmasına karşılık bir şeyleri göze alarak kendilerini savunmalarını bir güç olarak ifade etmiştir. "*Sıla kendi hayatını yükseltti*" demesi de bu dezavantajlı konumdan sıyrılarak bir kadın olma bilinci ile yaşamını savunması olmaktadır Kamile'ye göre.

Bir diğer kadın işçi Beren, kadınların özgürleşmesinin koşulunu kendi kararlarını kendileri verebilmeleri olarak tanımlamıştır: *"Kendi kararlarını kendilerinin vermesi yani kimseye sormadan. Yani akıllıca karar vermeleri bence. Hani erkeklere soracağımıza onların bizden bilgi almaları bence. Hani derler ya 'eşime sorayım.' Bence kadınların doğruyu yanlışı kendileri çözebilmeleri lazım"*[86]

Lale ise kadın ve erkek arasındaki ayrımcılığın kökenlerini insanların arasındaki duyarlılığın ve sağduyunun gelişmesine bağlı olduğunu ifade etmektedir:

> "Yani bir örfümüz var, bir adetlerimiz var, sonuçta bunlara göre, en azından insan gibi yaşamak istiyoruz. Kadın olduğumuz için afedersin altımıza bakılmasın göğsümüze bakılmasın. Ama burada da kadınlarda ya da ailelerde de suç var. Neden, erkektir yapar. Abi erkeksin yapamazsın. Öyle bir dünya yok yani. Yani senin kardeşine laf geldiği zaman insanları vuran insanlar var. Sen onun kardeşi olabilirsin, ben bir başkasının kardeşiyim, bir başkasının kızıyım. Bu gözle bu mantıkla bakılsa aslında çok güzel şeyler olur. Tüm bu zorluklarımız var. Yaşıyoruz görüyoruz. Tacize uğradığımız zamanlar oluyor. Yani sadece elle bile değil, gözle bile. O bile rahatsız ediyor insanları, neden önüne bakmıyorsun? Neden senin gözün oramda buramda? Bir bayan olarak. Tabi ki de bizi de rahatsız ediyor bunlar."[87]

85 Görüşmeci 9, Grup Halinde Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 05.11.2018
86 Görüşmeci 10, Grup Halinde Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 05.11.2018
87 Görüşmeci 2, Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 01.10.2018

Ekmek ve Gül'e röportaj veren bir işçi, direnişin dünyaca büyük yankı uyandırmasına dair fikirlerini şöyle ifade etmektedir:

> "Dünyaya duyurmamızın sebebi kadın olmamız, çoğumuzun kadın olması. Kadınlardan böyle şeylerin beklenmemesi. İşte susup evinde kalmaları, çalışmamaları, ezilmeleri, dövülmeleri, hep bu şekilde nüks ettiği için ülkemize kadınlar hiçbir zaman ayaklanmaz diye düşündüler ama tam tersi oldu. Çünkü haksızlığa uğradığımız için buradayız ve birçok kadına da örnek olduğumuzu düşünüyorum."[88]

Bu işçinin kadınlara yüklenen roller açısından kendilerinden böyle mücadeleler beklenmeyeceğini vurgulaması ve bunun ardından da bu rollerin ve tabuların kendisi için bir mücadelede yer alarak yıkıldığını ifade etmesi, kadınlık bilinci açısından oldukça kıymetli bir örnektir.

Kadınların bu söylemlerinde aslında sınıf bilinci ve kadın olma bilincinin bir arada tartışılabildiğini, dinamiklerin iç içe geçmiş olduğunu ve özgürleşebilmenin temel bir koşulu olarak yaşamlarını şekillendirdiği görülmektedir.

3.2.3.2.4 Kadın İşçilerin Destek Algısı

Scott, Tahakküm ve Direniş Sanatları isimli çalışmasında "*Bu gizli senaryo ancak açık bir şekilde ilan edildiği takdirdedir ki tabi olanlar iddialarının hayallerinin, öfkelerinin doğrudan temas halinde bulunmadıkları başka tabi olanlar tarafından da paylaşıldığını tam olarak anlayabilirler"* (2014:328) diyerek bir kamusal eylemin, ilan edilen bir direnişin, ezilenlerin taleplerinin açık şekilde dile geldiği başkaldırıların başka ezilen grupların da her birinin benzer talepleri ve benzer mücadeleleri olduğunu görmeyi sağlayacağına değinmektedir. Bu da direnişe yönelik desteğin işçiler açısından önemli bir noktada durduğunu fikrini desteklemektedir. Çevresinden destek alan kadınlar, kendilerini daha güçlü hissettiklerini ifade etmişlerdir. Yalnız olmadıkları düşüncesi, doğru ve haklı bir mücadele verdikleri düşüncesi kendilerine güç katmaktadır.

Evli olan kadınlar eşlerinden destek gördüklerinde, evli olmayan kadınlar anne babalarından destek gördüklerinde kendilerini daha güçlü, daha mücadeleye bağlı hissetmektedirler.

88 https://ekmekvegul.net/ekmek-ve-gul-tv/flormar-iscileri-direnisin-yasamlarini-nasil-etkilediginini-anlatiyor

Örneğin Gamze, şu şekilde ifade etmektedir:

> "Beni çalışma hayatına gönderen kayınvalidemdir. Zaten iki çocuğuma da o bakıyor. Eşim de bana her açıdan destek oluyor, direnişin başından itibaren çok destekledi, hiç geri adım atmayacaksın dedi, o da Petrol-İş'li zaten. En büyük desteği ondan gördüm. (...) hatta arabayı yeni aldı 2 sene falan oldu satarım sana destek çıkarım. Arabanın parasından 1 milyon bile almam sen evi döndürürsün falan, hala da destekliyor. Arada geliyor mesela dün buradaydı"[89]

Yasemin de, ailesinin desteğinin kendisine güç verdiğini şu sözlerle ifade etmektedir:

> "Ailem zaten her zaman destek. Yani hiçbir zaman, böyle anneme diyorum ki 'anne gidecem', 'tabi ki git kızım' diyor. 'Yani sonuçta senin hakkın gasp edilmiş' diyor. 'Gidiceksin hakkını arayacaksın' diyor 'sonuna kadar git' diyor, 'senin yanındayım' diyor. Bu şekilde, ailem hiçbir zaman şey olmadı, böyle ters tepmedi yani. Hani demediler böyle 'gitme etme, işin yok zaten çıkarılmışın, sokaklardasın', hiçbir zaman demediler yani. Her zaman destek oldular sağ olsunlar. Zaten onların desteğiyle buraya geliyorum yoksa gelmemiz çok zor olurdu."[90]

Neval de eşinin desteğinin önemli olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir: "*eşim daha önce çalıştığı fabrikada böyle şeyleri yaşadığı için o direnişte olduğu için hiç şey yapma üye ol dedi. Baştan destekledi hala da destekliyor zaten. Destek olmazsa zaten sürdüremeyiz.*"[91]

Bu noktada Neval'in "*destek olmazsa sürdüremeyiz*" sözleri ve Yasemin'in "*zaten onların desteğiyle buraya geliyorum yoksa gelmemiz çok zor olurdu*" sözleri dikkat çekicidir. Hem Yasemin hem de Neval, ailelerinin direnişe olan desteğini belirleyici bir faktör olarak tanımlamaktadır. Ancak desteğin olmadığı bir durumda da böyle bir direniş içinde yer alıp almayacakları hakkında fikir yürütmek mümkün değildir. Çünkü kimi kadınlar ise eşinin, ailesinin, çevresinin desteği olmadan direniş alanındadır. Ancak onları güçlü tutan başka meseleler bulunmaktadır. Mücadelelerinin haklılığı, basının, sendikanın, kurumların desteği etken oluyor olabilir ve kadınların birer özne haline gelmelerinin bir belirleyicisi olabilir. Örneğin Ceylan'ın ifadeleri bu açıdan dikkat çekicidir:

> "Ama ben hiç vazgeçmedim, en başından beri. Eşim de bana destek olmadı. Ben tek başına mücadele ettim. İş yerinde patronların yöneticilerin baskısı, bir de evde eşimin baskısı. Hep bana dedi ki 'sendikaya üye olma işten atılırsın işsiz kalırsın.

89 Görüşmeci 4, Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 22.10.2018
90 Görüşmeci 6, Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 05.11.2018
91 Görüşmeci 7, Grup Halinde Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 05.11.2018

> Bu ülkede hak diye bir şey yok.' O öyle demesine rağmen ben gittim sendikaya üye oldum. Bu sefer 'sakın öncülük yapma, önlerde olma.' Ben tekrar yine kendi aklımı kullandım. Kadınları bilinçlendirmek amacıyla konuştum."[92]

Ceylan, tüm baskıya rağmen mücadelesinin arkasında olduğunu ifade ederken evde eşinin baskısı ile işyerindeki patron baskısını aynı noktada bir karşı çıkılacak iktidarlar olarak ele almakta ve mücadelesini her ikisine karşı sürdürmektedir. Bu da tıpkı Molyneux'un vurguladığı gibi (2016) bir kadının özgürleşme mücadelesinin hem evde hem iş yerinde devam ettiğini vurgulayan önemli bir örnektir.

Örneğin Demet, çevreden desteklemeyen kişilerle ilgili şöyle bir yorumda bulunmaktadır:*"Tabi ki onlar senin yaşadığını hissettiğini hissedemezler. Çünkü içinde değiller. O psikolojiyi onlara anlatamazsın. Ama hani olumlu cevaplar geldiğinde daha rahatsın. Doğru iş yapıyorum, doğru yerdeyim diye"*[93]. Demet burada bir mücadelenin içinde özne olarak yer almanın önemine vurgu yapmaktadır. Bir direnişin içinde olmamanın direnişteki kişileri anlama konusunda eksikliğe sebep olacağını vurgulamaktadır.

Ceylan, şu sözleri ile sadece yetişkinlerin desteğinin değil, ailedeki tüm bireylerin, çocukların da desteğinin kendisine güç kattığına dair bir örnek vermiştir:

> "Benim 7 yaşındaki kızım, okul tatiliydi benimle beraber direnişe geldi buraya. Direnişe katıldı. Benim çocuğum okula başladığı zaman sınıfta öğretmeni 'yaz tatilinde naaptınız' diye sorduğu zaman arkadaşları 'tatile gittik denize gittik' dediği zaman benim kızım direnişten bahsetti. Öğretmenine direnişten bahsetmiş. 'Annemi işten attılar haksız yere, annem fabrikanın önüne gidiyor direnişe, ben de onunla beraber gidiyorum, haklı mücadelelerinde kazanacaklar inanıyorum.' Öğretmenine öyle anlatıyor."[94]

Lale, direnişe katılmaya karar verme sürecini anlatırken şu sözleri söylemektedir:

> "Anneme şöyle söyledim, 'anne sendikal mücadeleye giriyoruz', fikir alayım dedim. Annem de 'sonuna kadar git, ne olursa olsun gidin hakkınızı arayın, hakkınızın peşine düşün' dedi. Çevreden de bu şekilde, arkadaşlarımdan çok büyük destek var, hatta maddi destek de var, alıyorlar, telefon faturamı ödeyen oluyor, o şekilde sürekli destek halindeler, bir gün bile demiyorlar 'yok ya siz orda 140 gündür direniyorsunuz ama kaybedersiniz' demiyorlar 'gidin her gün git, yağmur yağsa da git dolu yağsa da git, kar yağsa da git, neyin eksikse biz tamamlayacağız, orayı

92 Görüşmeci 3, Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 01.10.2018
93 Görüşmeci 5, Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 05.11.2018
94 Görüşmeci 3, Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 01.10.2018

> bırakmayın' diyorlar. Hatta içerdeki arkadaşlarımız bize diyor, bazen bizim sesimiz çıkmıyor burda, hemen arıyorlar, 'naapıyorsun ya niye sesiniz çıkmıyor' diyorlar. Bakıyorsun ki onların umudu aslında bizde, bizim umudumuz onlarda...."[95]

Lale için hem aileden hem de çevreden gelen desteğin motivasyon sağlayan bir unsur olduğu görülmektedir.

UİD-DER'e röportaj veren başka bir işçi şunları söylemektedir:

> "Ailem çok destek veriyor. Hatta bana şaka usulü "bir halay uğruna işten çıktın" diyorlar. Ama her gittiğimde ayrı bir heyecanla annem ve babam "kızım nasıl geçti", "bugün ne oldu", "işyerinden bir haber geldi mi?" diye soruyorlar. "Siz ne zamana kadar oradaysanız biz de size o zamana kadar destek olacağız" diyorlar. Demiyorlar ki "kızım bırak artık başka işe gir." Çok şükür sürekli destekliyorlar."[96]

Lale aynı zamanda kurumlardan gelen desteği, kadınların dayanışmasını ön plana çıkarmaktadır:

> "En azından şöyle bir şey oldu, şunu öğrendim ben, ne kadar çok kadın kolektifi varmış, ne kadar çok kadın desteği varmış, hep insanlar şunu söylerdi, kadının kadına düşmanlığı çoktur, ama hiç böyle bir şey değilmiş, bu şeyleri egale ettiler sayesinde. Geliyorlar destek veriyorlar, almayız ya sonuna kadar gitsin diyorlar. (Flormar ürünlerini) kullanmayız diyorlar. O kadar güzel şeyler ki. Burada ezilen insanların yanında olan bir sürü insanlar varmış biz bunları çevremizden görmüyorduk. Biz çevremizde şöyleydi düşene de bir tekme atarlardı. Ki öyle de oluyordu. Defalarca karşılaştığımız konular, ama burada öyle değil. Geliyorlar, ellerinde ne varsa paylaşmaya bakıyorlar. Bir paylaşımcılık oldu. Buradaki arkadaşlarımızla biz içerde çalışırken bordromuzu bile göstermezdik birbirimize, ya ben kaç lira alıyorum sen kaç lira alıyorsun. Ya da naapıyorsun. Merhabamız bile, akşam çıkarken ya da soyunma odalarında bir merhaba olurdu, buraya bir çıktık, paylaşmayı öğrendik bir simidi bölmeyi öğrendik, ki içerde de bazı arkadaşlarımız öyleydi, ama gene de bu dışardaki kardeşlik bambaşka oldu, dışarda görüşüyoruz hafta sonları bir yerlere gidiyoruz, ya da oturuyoruz bir yerde muhabbet ediyoruz"[97].

Lale aynı zamanda bu sözlerle direnişin yaşamlarında değiştirdiği önemli noktalardan birinin dayanışma duygusu olduğunu söylemektedir. Yani, dayanışma sadece direnişe sunulan bir katkı, bir motivasyon kaynağı değildir, aynı zamanda direnişin kendisinin getirdiği bir durumdur ve bu ikisinin arasında diyalektik bir ilişki bulunmaktadır.

Gamze'nin, direnişle ilgili tanımadığı kişilerden aldığı desteği vurgulaması da önemlidir:

---

95 Görüşmeci 2, Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 01.10.2018
96 http://uidder.org/flormar_iscileriyle_soylesi.htm
97 Görüşmeci 2, Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 01.10.2018

"Mesela biz bir yere nişana gitmiştik, ondan sonra ben oturuyorum, tanımıyorum hanfendiyi, dedi ki 'Flormar Direnişi hala devam mı' dedi, 'Eveet?' Dedim, o da dedi ki... sonra ben dedim 'ben sizi tanımıyorum' dedim, o da dedi ki 'kayınvaliden beni tanır' dedi, 'sırf sen onun gelinisin diye dedi ben kullandığım ürünleri çöpe attım' dedi, benim hoşuma gitti bu."[98]

Sendikanın desteğinin de kadınlar tarafından çok önemli bir yerde durduğu görülmektedir. Kamile direnişte sendikanın gücünün etkisinin büyük olduğunu vurgulamaktadır: "*sendika allah razı olsun hiçbir şikayetimiz yok sendikadan. Başka sendika olsaydı bilmiyorum, onlarda da görürdük ama belki petrol iş kadar olur muydu bilemiyorum yani. Ama gerçekten mükemmel bir sendikaya üye olduk. O yönden şanslıyız."*[99]

Yasemin de benzer şekilde şu sözleri söylemektedir:

"Bizim sendikamız on numara. Valla on numara, her konuda söylüyoruz işte bunu yapmadık, bunu yapalım mı, arabayı hemen getiriyor binin gidelim diyor, dediğinizi yapalım. Diyor söyleyin, yapalım. Siz söyleyin yapalım yani. Naapmamız gerekiyorsa yapalım yani. Her konuda destekler. Yani gerçekte de dört dörtlük bir sendika, sanki çalışıyormuşuz gibi. Sabahtan servis mesela getiriyor, sabah servis bizi alıyor, akşam gidişte servisler alıyor götürüyor bizi, öğle yemeğimiz, sabah çayımız, biraz önce de çay geldi, yani sürekli böyle. Sendikamız gerçekten dört dörtlük iyi ki yani dışarı çıkmışım diyorum iyi ki böyle bir sendikaya katılmışım. Hiç pişman değilim."[100]

Lale, hem sendikanın desteğini hem de dolaylı olarak tüm Türkiye'nin, siyasal kurumların, kadın örgütlerinin bu direnişi sahiplendiğini ifade etmektedir:

"Bizim burada her gün bir temsilci, sendikadan bir yetkili başımızda. Bizim birlik ve beraberliğimizi koruyor, bize belli bir maaş veriyorlar. Yani maaş alamıyorsun dolayısıyla belirli bir maaş veriyorlar. Maaşa dayanarak yemeğimizi servisimizi her şeyimizi sağlıyorlar, ikincisi de insanlara duyuruyorlar. Bu direniş bir kadın direnişi haline geldi. Kadın kolektifleri olsun sivil toplum kuruluşları olsun inanılmaz bir desteği var. Ve bunların sayesinde bir kadın direnişi oldu. Dolayısıyla onlar bizi sahiplendi. Sendikamız bizi sahipleniyor. Yani şöyle söyleyeyim Türkiye aslında bizi sahipleniyor. "[101]

UİD-DER'in yaptığı röportajda bir işçi kadın dayanışma ile ilgili şunları söylemiştir:

"Dayanışma olarak daha önce hiç adını duymadığım kurumlar, dernekler geliyorlar. Özellikle işçi derneklerinden, işçiler geldiğinde daha çok mutlu oluyoruz. Demek ki

98 Görüşmeci 4, Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 22.10.2018
99 Görüşmeci 9, Grup Halinde Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 05.11.2018
100 Görüşmeci 6, Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 05.11.2018
101 Görüşmeci 2, Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 01.10.2018

> tek değiliz, arkamızda bizi destekleyenler var. Bayan olduğumuz için daha önce bu işlere pek kalkışmazdık, bayanların bu işi yaptığını gördüğümüzde biz daha çok mutlu oluyoruz, daha çok güçleniyoruz"[102]

Burada bir kadın olmanın "*bu işlere kalkışmayı*" engelleyici bir unsur olduğunu dile getirmektedir bu işçi. Ancak kendisi için bir tabu yıkılmış, kadınların da böyle direnişlere dahil olabileceğini ve birbirlerini destekleyebileceğini deneyimlemiştir.

Kilgore bir grubun arasındaki birlik-beraberlik olarak ele aldığı "*dayanışma*"yı, insanların kolektif eylemlere katılmasını güçlendiren bir unsur olarak nitelemektedir. Kilgore, kişilerin kolektif bir sürecin içinde yer almalarını sağlayan dayanışma duygusunun, grupta bir özne olarak kendilerine daha çok güven duymalarını sağladığını ifade etmektedir (akt: Türkmen, 2012:71). Flormar Direnişi'nde de bu grup aidiyeti ve dayanışmanın getirdiği güç açıklığı ile görülmektedir.

3.2.3.2.5 Bir Güçlenme ve Özgürleşme Deneyimi: Flormar Direnişi

Flormar fabrikasındaki direnişte araştırma için kadınlarla yapılan görüşmelerde ve farklı yayın kuruluşlarına verdikleri röportajlarda direnişin kendilerine birçok deneyim kattığını ifade etmektedirler. Yaşanan adaletsizlikler, direnişin zorlu koşulları, işyerinde ve işten çıkarma sürecinde yapılan hak ihlalleri sonucu işsizlik maaşından ve tazminat haklarından dahi yararlanamamaları, kimisinin içinde bulunduğu maddi sıkıntılar, desteksizlikler, çevreden gelen rahatsız edici söylemler ve baskılar bir yana, kadınların hepsi bu zorluklara rağmen direnişin içinde oldukları için umutlu ve güçlü olduklarını dile getirmişlerdir. Kadınların direnişin içinde birer özne olarak yer aldıkları görülmektedir. Direniş alanında sadece bir eylemci, sadece bir hak mücadelesine destek verici konumda değil, aynı zamanda alanda mücadeleyi örgütleyen, karar alan, slogan attıran, kazanacaklarına inançları tam olan kadınların varlığı söz konusudur.

102 http://uidder.org/flormar_iscileriyle_soylesi.htm

Fabrikada çalışan birçok işçi kadın için Flormar deneyimi bir ilktir. Kadınlar yaşamlarında ilk kez böyle bir eylemin, böyle bir örgütlülüğün içinde yer almaktadır ve bu ilk deneyim kendilerine birçok şey öğretmiş görünmektedir.

Gamze, bu süreci şu şekilde ifade etmektedir:

> "Ben ilk defa bir direnişte bulunuyorum. İlk defa böyle bir direnişin içinde oluyorum. Daha önce de böyle kulağıma gelip o direnişte bu direnişte hiç bu zamana kadar görmedim duymadım. (...) Direnişin ne olduğunu ben 6 ayda öğrendim. Neymiş neyin nesiymiş. Ben çıktığım akşam da dedim, ben net söylüyorum kadının fendi Flormar'ı yenecek ben inanıyorum gerçekten."[103]

Geçmişteki deneyimleri ile bugünküleri karşılaştıran Gamze, direnişle beraber hakkını daha iyi savunabilir hale geldiğini söylemekte ve özgürleştiğini dile getirmektedir. Gamze, direnişin kendisine kattığı gücü şu şekilde tariflemektedir:

> "Kendime güvenim daha çok oldu, kendimi daha özgür hissettim mesela. Patrona baş gelmeyi gibi mesela patrondan korkmamayı öğrendim ben daha önceden dediğim gibi mesela toplamda 7 senedir buradayım, asgari ücret ha tamam tamam. Çok arkadaşımız vardı işyerinde benim zammım neden böyle deyip içeri giden çok oldu ama ben bunu yapmadım mesela. Ama şimdi yapabilirim. Sendikasız da olsam sendikalı bir yerde de çalışsam patrona gidip de benim zammım neden bu kadar neden yükseltilmedi diye sorarım mesela. (...) güçleniyor insan ben hem özgür oldum hem daha çok güçlendim, (...) diyorum ya daha çok güçlü olduk patrona karşı patrona başkaldırmayı ben çıktıktan sonra öğrendim."

17 senedir iş yaşamında olan Lale, direnişle beraber yaşamında değişen şeyleri şu cümlelerle ifade etmektedir: "*Çok şeyleri değiştirdi aslına bakarsanız. Yani tabir biraz kaba olacak da bir köpeği nasıl zincirinden salarsınız sağa sola koşar ya, aynen o şekilde özgürleştik gerçekten.* "[104] Lale bu direnişte bir kadın olarak yer almanın anlamını kendisi için şu şekilde ifade etmektedir:

> "Kadınsınız ve kadınlar tarafından sahipleniliyorsunuz. Kadın olarak bizim daha çok sesimiz çıkıyor. Kendimizi daha iyi ifade edebiliyoruz. Ya da baktığımız zaman evet biz buraya çıktık ama erkek arkadaşlarımıza destek vermek için çıktık. Çıkarılış hikayemiz böyleydi, bir de baktık kapının arkasında erkek arkadaşlarımız var ve bunlar neden çıkarılıyor işten diye itiraz ettiğimiz için bugün biz de buradayız. Kadınız çünkü güçlüyüz. Özgürleşmek istiyoruz artık. Yani kadınız diye baskı görmek istemiyoruz. Ya da kadınız diye ezilen taraf olmak istemiyoruz. Ondan dolayı çıktık. İyi ki de çıkmışız. Bugün bakıyorsunuz bir sürü destekçiniz var. Sağdan soldan her yerden arayanlar var."[105]

103 Görüşmeci 4, Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 22.10.2018
104 Görüşmeci 2, Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 01.10.2018
105 a.g.g.

Lale'nin bu sözleriyle aslında başta erkeklerin destekçisi olarak direnişe çıktıklarını ancak sonrasında kadınların özne haline geldiğini vurgulamaktadır. Tıpkı TEKEL direnişi örneğinde "*bizim direncimiz erkekleri de güçlü tutuyor*" söylemi gibi, destek olmaktan özne olmaya doğru evrilen bir süreç söz konusudur. Ve bu özne oluş, kadınlar açısından belli farkındalıkları da beraberinde getirmektedir. Güçlü olduklarını hissetmektedirler, buna bağlı olarak taleplerini dile getirmektedirler.

Lale'nin benzer bir söylemi de aşağıda görülmektedir:

> "Hem direniş alanında güzel şeyler oluyor, hem özel yaşantımda güzel şeyler oluyor. 'Çalışıyor musun' diye soran insana 'ben direniyorum ya' diyorum. Neye direniyorsun diye sordukları zaman diyorum 'beni işten attılar, ben de 140 gündür direnmeye devam ediyorum' diyorum bunu gururla söylüyorum. İçerde çalışırken maaşımızı söyleyemiyorduk, 10 yıldır çalışıyorum ama 2500 lira alıyorum diyordum, yalan söylüyordum. Söyleyemiyordum. 'Ya o kadar az mı' diye insanlar birbirlerine şey yapıyorlardı. Ya işte sen Flormar'da çalışıyorsun, dünya kadar maaş alıyorsun. 'He he alıyorum' diyordum. "[106]

Lale, direnişle beraber yaşantısında dair detayları da açıklıkla ifade edebildiğini dile getirmektedir. Örneğin çalışırken düşük maaş almasını kendisinin utanacağı bir şey olarak dile getirdiğini ifade ederken, sonrasında bu utançtan kurtulduğunu ve direnişin içinde olduğunu gururla ifade ettiğini söylemektedir. Ve bu durumu kendi adına bir gelişim olarak dile getirdiği açıktır.

Lale'nin bir diğer söylemi de direnişteki kadınlara dairdir: "*Burada benim çok net tanıdığım insanlar vardı içeriye gidip de birazcık zam istemeye utanırlardı. Söyleyemezlerdi. Bugün gidip siz onlardan takır takır röportaj alabilirsiniz. Çünkü diyoruz ya zihin özgürleşmesi. Düşündüklerini dile getirme. Rahatlıkla getirebiliyor artık bu insanlar.*"[107] diyerek direnişin kadınların kendilerini ifade etmeleri konusunda da daha cesaretli hale getirdiğini vurgulamaktadır.

Kamile, şöyle söylemektedir: "*güzel ya dışarı çıkmamız, ben bir yandan rahatladım. İçerde olsam daha kötü olurdum. Şey olarak bir cesaret geldi. Hayata bakış tarzımız da değişti. İyi olduğunu düşünüyorum. Hayatta mücadele etmeyi öğretiyor bu direniş bize. İnsanlarla diyaloglarımızı geliştiriyor.*"[108]

106 a.g.g.
107 a.g.g.
108 Görüşmeci 9, Grup Halinde Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 05.11.2018

Hale ise: "*Kavgayı öğretiyor, gürültüyü öğretiyor. Valla daha bir değişik oluyorsun. Olaya daha bir değişik bakıyorsun, bunlara kinini daha fazla atmaya çalışıyorsun o sloganlarda falan*."[109] demektedir. Bu iki örnekte de direnişin sağladığı tatmin duygusunun ve bunca zaman biriken öfkenin dışarıya vurulmasının yansımaları görülmektedir. Scott şöyle söyler:

> "Kişi sonunda kamusal bir meydan okuma edimini göze aldığında yaşadığı tatmin duygusunun da ikili bir yüzü vardır. Tahakküme karşı direnişin getirdiği rahatlama ve aynı zamanda sonunda daha önce bastırılan tepkinin nihayet rahat bırakılması söz konusudur. Bu nedenle sürekli ihtiyaç ve özdenetimin yarattığı gerilimin rahatlaması, kendi başında büyük bir tatmin kaynağı olmaktadır." (2014:314).

Bu düşünce doğrultusunda mücadele etmeyi öğrenmek, sloganlar ile öfkeyi atmak, salt bir hak savunusunun getirdiği eylemler değil, aynı zamanda şimdiye kadar bastırılmış olanı da dışa vurabilmenin kişiye bir hareket ve yaşam alanı açmasıdır.

Serap'ın sözleri belli açılardan dikkat çekicidir: "*Güçlü birinin karşısında hele kadının karşısında hiçbir erkek duramaz. Kadınlar istese her şeyi yapabilirler. Hani bedensel olarak güçlü değiller ama akıl olarak çok güçlüler erkeklerden. Yani yapamayacağımız hiçbir şey yok.* "[110] Serap'a göre, Flormar Direnişi'nde patrona karşı durmak, sermayeye karşı durmak, aynı zamanda erkeklerle olan ilişkilerinde de güçlü olmak ve cinsiyet ayrımına karşı bir duruş geliştirmek anlamına gelmiştir. Kadınların özel yaşamlarında da erkek egemenliğine karşı gücünün farkında olma durumu söz konusudur.

Kadınların tarifledikleri bir diğer güçlenme deneyimi de dayanışmanın getirdiği güçlenmedir. Yasemin, Flormar deneyiminin kendisine kattıkları konusunda özellikle dayanışmayı vurgulamaktadır:

> "Hep bir aradayız. İçerde hiç konuşmadığımız arkadaşlarımız vardı. Başka bölümde çalışan arkadaşlarımız vardı burada bir araya geldik. Birbirimizi tanıma imkanı bulduk. Sımsıkı sarıldık birbirimize öyle diyelim yani (...) insanlar geliyor ya hiç bilmediğimiz tanımadığımız insanlar geliyor, hani bizimle dayanışma içindeler ya destek içindeler ya ben şaşırıyorum, hiç diyorum tanımıyorum bilmiyorum ama destek oluyorlar (...) Direniş gerçekten çok güzel bir şey burda dostluklar edindik, dışardaki insanlarla yani gelen mesela sen, seni tanımış olduk, senin gibi gelen bir sürü insan var yani tanımış olduk. Çok deneyimli oldum yani. Diyorum ya bazen

109 Görüşmeci 8, Grup Halinde Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 05.11.2018
110 Görüşmeci 1, Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 01.10.2018

> böyle çalışırdık, fabrikanın önünden geçerdik böyle platformlarla derdik ki bunlar naapıyor, şimdi onları daha iyi anlıyorum gerçekten şimdi böyle bir şey olduğunda bir kere diyorum en başta ben koşarım ben giderim o insana destek olurum, olmamız gerekiyor ki dayanışma içinde olacağız ki kazanalım. Gerçekten. Hani işçi bir olursa kazanır ya bu çok doğru bir laf gerçekten. Ben burada bunu öğrendim yani..."[111]

Demet, şöyle söylemektedir:

> "Dışarı çıktığında onu tanıdığın zaman ve ortama girdiğin zaman ve birlik olduğun zaman kendini daha çok kuvvetli hissediyorsun. Hissedersin yani o kuvveti hissedersin. Çünkü diyorsun ki ben tek değilim, benim gibi binlercesi var. Ve bizim gibi binlerce işçi var. Binlerce ezilen insan var. Orda burada kadın erkek fark etmiyor. Hepsi işçi sonuçta. Ama hiçbir yerde hiçbir şekilde kendilerini ezdirmesinler."[112]

Demet'in kendisini, kendi gibi bir sürü işçi olduğunu fark ederek kuvvetli hissetmesi sınıf bilincine işaret etmektedir.

Neval, Flormar sürecinin kendisine kattıklarını şu şekilde tarif etmektedir:

> "Kendimizi cesur hissediyoruz bu bir, ikincisi de böyle şeyleri uzaktan görüyorduk mesela işe gidip gelirken organizenin girişinde bir eylem vardı, dedik ki bu insanlar deli mi napıyorlar böyle naapmaya çalışıyorlar falan diye işte, yürüyüş yaparak slogan atarak yani naapabilecekler. Ama şimdi öyle düşünmüyorum ben kendi adıma. Yani direnerek bir şeyleri elde edebilirsin, hak edebilirsin. Şimdi öyle düşünmüyorum, yardımlaşmayı öğrendik."[113]

Neval bu sözlerle eskisine göre değişen fikirlerini dile getirmekte ve vakti zamanında kendisine uzak gelen deneyimlerden birinin şimdi içinde olmanın kendisine cesaret verdiğini vurgulamaktadır.

Bu örnekler üzerine, Scott'un Zolberg'ten aktardığı sözlere değinmek önemli görünmektedir: "*Sözcükler sağanağının hızlandırılmış bir öğrenme deneyimi içermesi gibi, başlangıçta gruplar, mezhepler vb tarafından formüle edilen yeni düşünceler çok daha geniş bir kamu içinde yaygın bir şekilde paylaşılan inançlar olarak ortaya çıkar...*" (Scott, 2014:328). Açıktır ki tüm işçi kadınlar için bu süreç yeni bir deneyimdir. Daha önceden kendisine yabancı gelen bir süreç, kendi yaşadığı hak ihlalleri ile birlikte anlam kazanmış ve benzer bir deneyim içinde yer alma

111 Görüşmeci 6, Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 05.11.2018
112 Görüşmeci 5, Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 05.11.2018
113 Görüşmeci 7, Grup Halinde Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 05.11.2018

konusunda adım atmasını sağlamıştır. Aynı sınıfın üyeleri olmanın getirdiği bir eylem ve fikir birliği içinde olmanın yansımalarıdır bunlar.

Serap, şunları söylemektedir:

> "Ben bayanım. Hem çalışırım, hem evime çeki düzen veririm. Akşam evime giderim yemek yaparım, eşimle yerim. Akşam yatarım uyurum ama sabah hakkımı da savunmaya gelirim. Yani aslında bayan bayana destektir ama öncelikle bir bayanın kendi iradesinin olması gerekiyor. Kendisinin bir hakkının olması gerektiğini biliyor ya da sadece kimseye hani bu ihtiyaçla da alakalı, hani kimseye ihtiyacın olmadığını, artı düşünce olarak da kimseye ihtiyacının olmaması gerektiğini bilmesi lazım. Çünkü aslında ben en başından tek bir bireyim. Yani ben bütün kararlarımı verebilirim. Ya da ben hakkımı koruyabilirim, hakkımı savunabilirim. En önemlisi ben daha çok kendimi geliştirebilirim"[114]

Bu söylemlerde Serap, aslında direnişin siyasal sürecinin yanı sıra kadınların özel yaşamlarındaki güçlenme iradesine vurgu yapması dikkat çekicidir. *"En önemlisi dediğim gibi tüm kadınların birazcık özgüvenli olması gerekiyor. Kendi hakkını kendisinin de savunacağını bilmesi gerekiyor. Hiçbir kadın bir erkeğe bağlı değildir. Yeri zamanı geldiğinde kendi ayakları üzerinde de durabilir."*[115] diyerek kadınların bağımsızlığını vurgulamaktadır. Bu, direnişe karar verme sürecinden tüm yaşama yayılan bir irade olarak da tarif edilebilir Serap'ın söylemleri açısından.

Demet kadınların çalışmasına dair düşüncelerinden ve yaşadığı bir deneyimden şöyle bahsetmektedir:

> "Memlekete gittim, arkadaşım var memlekette, babası kesinlikle çalışmasına izin vermiyor. Yani böyle baskı bir şey var, durdum dedim ki, 'bak aklına giriyormuş gibi olmayayım ama dedim bak çalışmadığın sürece bu baban seni ezer.' (...) Dedim ikna et, ikna et dedim kesinlikle, altından gir üstünden çık ikna et. Ya işte diyor bilmiyor musun babamı kesinlikle izin vermiyor. Dedim bak bugün izin vermeyecek dedim bak sen kaç yaşına geldin, iş sigortan var mı? (...) dedim bak genceciksin, çalış ayaklarının üstünde dur. Bak dedim sen çalışmaya başladıktan sonra baban daha sana söz geçiremeyecek (...) Diyor ki ben sana hayranım diyor, diyor her dediğini yapıyorsun, diyorum çalıştığım için yapıyorum."[116]

Açıkça görülmektedir ki Demet için özgürleşmek ile çalışmak arasında önemli bir bağ vardır. Bu yalnızca Demet'in deneyimi değildir. Bir kadının çalışıp kendi parasını kazanabilmesi, iş yaşamındaki tüm zorluklara rağmen, yaşanan çifte emek sömürüsüne rağmen, evde oturmaktan daha öğretici ve özgürleştirici bir

114 Görüşmeci 1, Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 01.10.2018
115 a.g.g.
116 Görüşmeci 5, Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 05.11.2018

deneyimdir. Demet, arkadaşının çalışmaya ve babasından gördüğü baskıya dair çok önemli bir noktaya değinmektedir, sorunun temelini görmektedir: Babanın çalışmaya izin vermemesi, aslında arkadaşının çalışmamasından kaynaklıdır, çalışmaya başladığı takdirde babasının boyunduruğu altından çıkacak olan kadın babasından daha az baskı görecek ya da yaşadığı baskı ile daha etkin şekilde başedebilecektir. Bunların arasındaki diyalektik bağı kendi yaşam deneyimi açısından ifade etmesi çok kıymetlidir.

Ceylan, Flormar sürecinde kendi deneyimini şu şekilde ifade etmektedir:

> "Ben hiç vazgeçmedim, en başından beri. Eşim de bana destek olmadı. Ben tek başına mücadele ettim. İş yerinde patronların yöneticilerin baskısı, bir de evde eşimin baskısı... Hep bana dedi ki 'sendikaya üye olma işten atılırsın işsiz kalırsın. Bu ülkede hak diye bir şey yok.' O öyle demesine rağmen ben gittim sendikaya üye oldum. Bu sefer 'sakın öncülük yapma, önlerde olma.'... Ben tekrar yine kendi aklımı kullandım. Kadınları bilinçlendirmek amacıyla konuştum. (...) hep kendi aklımı kullandım, kimsenin dediğiyle değil, eşimin demesi, işten atılırsın, hak alamazsın, işsizlikten de yararlanamazsın, sana bir iftira atarlar, mahkemede de hakkını savunamazsın gibi. Ondan sonra tabi ben kendi bildiğimi okudum, bana her fırsatta yine baskı yapıyor. (...) Kesinlikle kimsenin bana o şekilde baskı yapmaya hakkı yok. Ne eşimin ne patronun. Ve yahut ta kim olursa olsun."[117]

Bu söylemler de Ceylan'ın yaşadığı zorlu süreç açısından dikkat çekicidir. Ceylan, eşinden destek görmediğini dile getirmekte buna karşılık "*kendi aklını kullandığını*, kendi kararını verdiğini vurgulamaktadır. Ve gördüğü baskıya karşı bir direniş geliştirmektedir. Bu sadece fabrikadaki direniş süreci değil, eşine karşı da evde bir direniş sürecidir. Aynı zamanda evde eşinin baskısı ile işteki patronun baskısının temelde farklılaşmadığı, özel alan ve kamusal alan dahilinde kadınların gördüğü baskıya karşı durmanın da ancak her iki tarafa karşı başkaldırmayla mümkün olabileceği üzerine değerli bir örnektir bu.

UİD-DER ile yapılan röportajda bir işçi şöyle söylemektedir:

> "Flormar bize her toplantıda hep bir aile olduğumuzu söylüyordu, biz Flormar'da değil direniş alanında bir aile olduğumuzu gördük. Çalışırken selam vermeden işe koşuşturduğumuz arkadaşlarımız vardı ama dışarı çıktığımızda nasıl güçlü olduğumuzu, nasıl bir aile olduğumuzu gördük. Flormar bize birçok set kurdu, gördüğünüz brandaların, tel örgülerin, kameraların, otobüslerin hiç biri yoktu. Bu engellemeleri içerideki arkadaşları görmeyelim, sinelim diye yaptılar. Ama onların

117 Görüşmeci 3, Yarı Yapılandırılmış Görüşme, 01.10.2018

> her bir engeli bizi daha çok güçlendiriyor. Biz güçlüyüz ve kazanacağız. Bizi işten atarak çok güzel bir tecrübe kazanmamıza neden oldular."[118]

Burada Flormar'ın "*biz bir aileyiz*" söyleminin kadınların deneyimi ile nasıl alaşağı edildiği ortadadır. Dahası, bir engel olarak nitelendirilebilecek olan şeyler kadınları daha da güçlendirmiş ve buradan bir deneyim edinmelerini sağlamıştır.

Bir diğer işçi röportajda şunları söylemektedir:

> "Ben sabah 06.30'da uyandığımda yataktan adeta kazınarak kalkarak işe gelirdim. Şimdi güle oynaya, hiç uykum yokmuş gibi direnişe geliyorum. Burada güzel bir ortam var, herkes el ele, sürekli arkadaşlarımızla birlikteyiz. Halaylar çekiyor, sloganlar atıyoruz. Hiçbir sıkıntımız olmuyor. Elbette yoruluyoruz, güneşin altındayız ama bunlar bizi etkilemiyor. Ben genellikle pasif bir insanım. Çorbam dursun da zarar olmasın diyen insanlardanım. Ama bu eylemden sonra ben de artık güçlenmeye başladım. Eylemlerin eskiden daha kötü olduğunu düşünürdüm. Eylem deyince aklıma kötü olaylar geliyordu, eylem deyince devlete karşı kalkışma olduğunu düşünüyordum. Burada eylemin hiç de öyle olmadığını gördüm. Tamamen hakkımızı savunmak için eylemdeyiz. 10 aylık işçi olmama rağmen hakkımı savunuyorum. Yeri geliyor arkadaşım 12 yıllık, onun 12 yıllık hakkını savunuyorum. Ben burada biraz daha güçlendiğimi hissediyorum." [119]

Ekmek ve Gül'e röportaj veren bir başka işçi de şu sözleri söylemektedir:

> "Dışarı çıktıktan sonra kendi kimliğimin değiştiğini düşünüyorum. Hani tabi saygımı sevgimi hiçbir zaman eksik etmem. O konuda bir duruşum vardır ama yapılan haksızlıklara da hiç tahammülüm yoktur. Önceki Zuhal ile şimdiki Zuhal arasında dağlar kadar fark var yani. (...) içerde daha sessiz, hakkımız arasam bile en çok yolunu bulduğum şey ağlamak oluyordu en haksız şeyde bile, ağlamayı tercih ediyordum. Sessizleşiyorsun, hani beni işten atarlar ya da başka yere sürgün yaşarım diye. Hep sessiz kalıyorsun. Kendi hakkını arayamıyorsun içerde. Ama şimdi dışarı çıktım çok daha rahatladım. İçerdeki durumdan daha rahatım çünkü kendimi ifade edebiliyorum"[120]

Kadınların direniş sürecinin kendilerine kattıklarından bahsederken özellikle güçlülüğe vurgu yapmaları önemlidir. Kendini ifade edebilme, yaşamını kendi ellerine alıp kendi kararlarını kendileri verebilme iradesi kadınları güçlendirmekte ve hem kendi yaşamlarının hem de siyasal bir süreç olan direnişi öznesi haline gelmesini sağlamaktadır.

Flormar Direnişi'nin öne çıkan sloganı "*Flormar Değil Direniş Güzelleştirir*" olmuştur. Bu sloganın söylemsel olarak önemli birkaç noktaya işaret ettiği

118 http://uidder.org/flormar_iscileriyle_soylesi.htm
119 http://uidder.org/flormar_iscileriyle_soylesi.htm
120 https://ekmekvegul.net/ekmek-ve-gul-tv/flormar-iscileri-direnisin-yasamlarini-nasil-etkiledigini-anlatiyor

düşünülmektedir. Birincisi, kapitalist sömürü düzeninin hedef kitlesinde kadınlar tüketici olarak çok önemli bir konumdadır. Evelyn Reed şöyle söyler:

> "Kozmetikler ve moda dünyası neredeyse sınırsız imkanları ile bir kapitalist altın madeni haline geldi. Bu sahadaki iş adamlarının daha zengin olmaları için yapmaları gereken tek şey yeteri kadar sık aralıklarla modayı değiştirmek ve daha çok sayıda yeni güzellik müstahzarları icat etmekti. Kadınların Meta olarak satılmasının yerini modern kapitalizmde metaların kadına satılması işte böyle almıştır" (Reed, 1985).

Kadınlar için "*güzelleşmek*" bir varoluş biçimi olarak, bir değer ölçütü olarak sunulmaktadır. Ve hakim olan güzellik normları, aslında doğal olandan giderek uzaklaşan bir yapıya bürünmüştür. Medya tarafından dayatılan 0 beden örneği bunun en güzel örneklerinden biridir. Yaşlanmak, çirkinlikle, bakımsızlıkla ve değersizlikle eş tutulmakta ve bunlara karşı önlem alabilmenin ancak kozmetik ile mümkün olabileceği algısı kadınlara adeta dayatılmakta, güzellik pazarlanmaktadır. Flormar da kozmetik-makyaj ürünleri üretmekte ve pazarlamaktadır. Bu piyasaya sunulan ürünleri Flormar'da karın tokluğuna saatlerce çalışan ve bin bir türlü baskıya maruz kalan kadınlar üretmektedir. Üstüne üstlük bu işçiler mesai bitiminde fabrikadan çıkarken kendi ürettikleri makyaj ürünlerini çalmasınlar diye üstleri kontrol edilmektedir. Flormar'ın pazarladığı güzelliğin ardında böyle bir gerçeklik yatmaktadır.

Slogandaki ikinci önemli nokta ise direnişe yapılan vurgudur. Makyaj ürünlerinin sunduğu dış görünüşe ve şekle odaklı güzelliğin karşısında kadınların hak mücadelesinin değeri öne çıkarılmakta ve güzellik tanımı yeniden üretilmektedir. Böylece güzellik sadece fiziksel bir durum olmaktan çıkarılarak mücadelenin, direnmenin, emeğin hatta insanlık onurunun öne çıktığı bir kavram olarak kapitalizmin dayattığı sömürüye adeta savaş açmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye'de 2000'li yıllarda kadın emeğinin dinamiklerinin incelenmesi hedeflenmiş, siyasal, ekonomik ve politik bağlamda ücretli kadın emeğinin genel özelliklerine bakıldıktan sonra işçi hareketinde kadınlar yeri ve rolü ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kadın emeği, niteliği gereği ev içi emek üzerine tartışma yürütülmeden ele alınamaz. Toplumsal üretimde kadınların yer alış biçimleri ve kapitalist üretim ilişkileri doğrultusunda kadın emeğinin erkeklere göre farklılaştığı dinamikler, ev içi emeğin kadının sorumluluğunda olduğu toplumsal yapı içerisinde çifte emek sömürüsü olarak kavramsallaştırılabilir. Kadınların karşı karşıya kaldığı durum hem ücretli emek piyasasında hem de evde emeğin karşılığının verilmemesi durumudur. Bu bağlamda kadınların bu emek sömürüsüne karşı hem evde hem de toplumsal üretimde yürütecekleri mücadele birbirine paralel gitme zorunluluğundadır.

Ezilme durumuna karşı her başkaldırının özgürleştirici ve dönüştürücü rolü söz konusudur. Gerek Marksist literatürde, gerekse feminist liteatürde eylemin özgürleştirici, dönüştürücü ve güçlendirici rolü çeşitli kuramcılar tarafından vurgulanmaktadır. Marksist literatürde özellikle Marx, Engels, Zetkin gibi düşünürler toplumsal üretime katılmanın ve toplumsal mücadele içinde yer almanın özgürleştirici rolüne vurgu yapmaktadır. Feminist literatürdeki itirazlar ise sadece sınıf ilişkilerinin dönüştürülmesinin özgürleşme için yeterli olmayacağını vurgulayarak ataerkil yapıların ortadan kaldırılması ile özgürlük için adım atılabileceğinin altını çizmektedir. Yanı sıra, direnme pratiklerinin dönüştürücü ve güçlendirici rolü de Gramsci, Freire ve Scott gibi düşünürler tarafından tartışılmıştır.

Kadın mücadelesi içinde hem ev içinde, özel alanda (aileye karşı, kocanın, babanın baskısına karşı) hem de toplumsal yaşamda, kamusal alanda (işyerinde patrona karşı, süregelen kadınların ikincil olduğu düşüncesine ve toplumsal baskılara karşı) her başkaldırı edimi, cinsiyet mücadelesi açısından dikkate değer sonuçlar doğurmaktadır. Buna paralel olarak ekonomik ve siyasal bir savaşım olan sınıf mücadelesi içinde de işçiler olarak kadınların yer alması, bu iki mücadele alanının birbiriyle etkileşim halinde olduğunu göstermektedir.

1970'lerin sonundan itibaren Dünya ölçeğinde kapitalizmin yapısal krizlerinin bir sonucu olarak öne çıkarılan neoliberal politikaların emek piyasasında işçiler açısından doğurduğu olumsuz sonuçlar, kapitalist sistemin ataerkil karakteri doğrultusunda kadınlar açısından çok daha derin bir biçimde yaşantılanmaktadır.

Dünyadaki eğilimlere benzer olarak Türkiye'de de emek piyasasında kadınların dezavantajlı konumu, çalışma koşullarındaki eşitsizlikler, örgütlenme ve sendikalaşmanın düşük olması iş yaşamında ayrımcılığı derinleştiren devlet politikaları ve toplumsal baskılar işçi kadınların gerek iş yaşamında gerekse evde emek sömürüsüne maruz kaldığını ortaya koymaktadır. Osmanlı Devleti'nden günümüze kadar süregelen siyasal ve ekonomik gelişmelerin de tarihsel açıdan belirleyici rolü olduğu düşünülmektedir. Bilhassa 2000'li yıllar, Türkiye'de neoliberal politikaların derinleştiği, kadınların iş gücüne katılımının cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldırmayı hedeflemekten ziyade kalkınma ve ekonomik gelişimin bir unsuru olarak ele alındığı, siyasal iktidar ile birlikte muhafazakar ve ataerkil toplum yapısının da bir sonucu olarak kadınların emek piyasasındaki koşullarının aile kurumundan bağımsız bir biçimde ele alınmadığı ve tüm bunların kadınlar açısından hayli zorlayıcı koşullar yarattığı dönemlerdir.

Buna karşılık, kadın işçilerin sömürü ve baskı koşullarına karşı sergiledikleri direnişlerin hem ekonomik hem de siyasal anlamda kırılmalar yarattığı ve kadınların bu hareketler, mücadeleler, grevler ve eylemler içinde yer almalarının hem işçi hareketi açısından hem de kadınların toplumsal cinsiyet mücadelesi açısından önemli bir yerde durduğu görülmektedir. Kadınların "*özgürleşme*" olarak deneyimledikleri bu süreçler, gerek toplumsal alandaki kadın mücadelesi açısından gerekse kadınların kendi öznel yaşantıları açısından dikkate değer sonuçlar doğurabilmektedir. Türkiye'de 2000'li yıllarda gerçekleşmiş olan üç işçi direnişi olan Novamed Direnişi, TEKEL Direnişi ve Flormar Direnişi kadınların bu direnişler içindeki etkin konumunu ortaya koyan örneklerdir. Tezimde de görüldüğü üzere, bu üç direniş, kadınların toplumsal hareketlerdeki rollerini bize göstermektedir. Ayrıca, çalışma yaşamlarında yaşadıkları zorlukları, emek piyasasında yer almanın kendileri için anlamı ve direniş içerisindeki güçlenme, özgürleşme, politik özne haline gelme deneyimlerine de tanık olmaktayız.

Kadınların büyük çoğunluğunu oluşturduğu Novamed Direnişi'nde kadınların sendikal mücadelede aldıkları aktif tutum, fabrika önündeki direniş alanında kurdukları çadırdaki deneyim paylaşımları, sendikal mücadelenin özel yaşamlarındaki değiştirici ve dönüştürücü rolü, eylemin özgürleştirici niteliği açısından dikkate değer deneyimlerdir. Özellikle sınırlar ötesine uzanan ve uluslararası bir nitelik kazanan bir direniş olma ve kadın mücadelesinin emek mücadelesi ile bağını kuran bir perspektife sahip olma özellikleri ile öne çıkan Novamed Direnişi önemli bir örnektir.

Neoliberal politikaların bir sonucu olarak özelleştirmelere karşı gündeme gelen TEKEL işletmelerinde işçilerin yaşadıkları hak kayıplarına karşı sürdürdükleri mücadele, emek hareketinin tarihinde bir dönüm noktası olduğu kadar direnişteki kadınların aldığı aktif tutum ile de bir kadın direnişi olma özelliği de taşımaktadır. Direniş alanında toplumsal cinsiyete bağlı bazı önyargıların yıkılması ve kadınlara toplumsal olarak yüklenen rollerin dönüşümü TEKEL Direnişi içerisinde kadınların eylem içerisinde aldıkları konum açısından önemli örneklerdir.

Yine büyük çoğunluğunu kadınların oluşturduğu Flormar Direnişi de sendikal hak mücadelesi içinde kadınların aktif bir biçimde yer aldığı ve kadın olmalarından dolayı yaşadıkları ezilmeye karşı taleplerini dile getirdikleri bir deneyimdir. Flormar direnişçisi kadınların eylem içinde yer almayı hem sendikal hak mücadelesi bağlamında, hem de özel alan/aile yaşamı bağlamında bir dönüşüm olarak yaşantıladıkları ve ifade ettikleri görülmüştür.

Her üç direnişte de kadınların ön saflarda yer aldığı, direnişte öncü rol üstlendikleri ve kadınların mücadelesinin toplumun geniş kesimlerince sahiplenildiği görülmektedir. Her üç direnişin de kadınların yaşamlarında dönüşümler yarattığı, bu dönüşümleri "*güçlenme*" ve "*özgürleşme*" olarak tanımladıkları ve direniş alanındaki bu güçlenme ve direnişin özel alanda, evdeki ve kendi özel yaşantılarındaki dinamiklere yansıdığını dile getirdikleri gözlenmiştir. Kendi yaşamlarında gerek politik ve ekonomik anlamda gerekse günlük hayatta kendilerine dair kararlar almak, çevreden gelen baskılara karşı kendi doğruları ile hareket edebilmek, patronlardan gelen baskılara karşı örgütlü bir biçimde haklarını savunabilmek kadın mücadelesi ve

sınıf mücadelesinin bir araya gelişinin önemli örneklerindendir. Direniş alanlarında kadınların konumu, mücadeleyi sahiplenme biçimleri, kadınların eylemlerdeki deneyimleri "*kadınların bir emek mücadelesi içinde yer alamayacağı, yeteri kadar sahiplenemeyeceği, daha pasif tutum sergileyeceği*" düşüncesini de tersine çevirmektedir.

KAYNAKÇA

Anadol, Z. (2011) Ben İşçiyim – Zehra Kosova. Tüstav Yayıncılık.

Akal, E. (2003): Kızıl Feministler: Bir Sözlü Tarih Çalışması. Tüstav Yayıncılık.

Akduran, Ö. (2003): Tekel İşçisi Kadınlar Darmaduman. Pazartesi, (84).

Akduran, Ö. (2004): Ekonomi Politikalarında Kadın ve Özelleştirmelerin Kadın Çalışanlara Etkisi: Tekel Tütün İşletmeleri Örneği. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Akgökçe, N. (2008): Novamed Grevinin Anlattıkları: Türkiye İşçi Sınıf ve Emek Hareketi Küreselleşiyor mu?, 363-376. Sosyal Araştırmalar Vakfı (SAV).

Atasü Topçuoğlu, R. (2010): Kapitalizm ve Ataerkillik Enformel Alanda Nasıl Eklemlenir? Bilinçli Saklama ve Saklayarak Değersizleştirme Mekanizmalarının Ev Eksenli Çalışmada İşleyişi. Içinde M. Yaman & S. Dedeoğlu (Ed.), Kapitalizm-Ataerkillik ve Kadın Emeği: Türkiye Örneği. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı (SAV).

Atasü Topçuoğlu, R. (2012): Küreselleşme ve Üretimin Esnekleşmesi Sürecinde Kadın Emeği. Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, 3–7.

Atılgan, G. (2012): Türkiye'de Toplumsal Sınıflar -1923-2010. Içinde F. Alpkaya & B. Duru (Ed.), 1920'den Günümüze: Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim. Ankara: Phoneix.

Aydın, Z., & Çelik, A. (2004, Ekim 16): Beykoz'dan Eskişehir'e: Paşabahçe Deneyimi Üstüne Gözlemler-Notlar. 117-127. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı (SAV).

Bağımsız Sosyal Bilimciler. (2015): AKP'li Yıllarda Emeğin Durumu (K. Boratav, F. Şenses, O. Türel, & E. Voyvoda, Ed.). İstanbul: Yordam Kitap.

Bilgin, A., & Eren, A. (2017): Neo-liberal Küreselleşme ve Sosyal Hareketler: Kazova İşçileri Örneği. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 72(3), 569-604. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002460

Bora, A. (2010): Annesiz Kızlar: Modern Babaların Modern Kızları. Folklor/Edebiyat 16 (61).

Bozkurt Çakır, N. (2016): Türkiye'de Esnek İstihdam Politikaları ve Kadın Emeğine Etkisi. Katkı (SAV Yayınları), (3), 51-66.

Buğra, A. (2010): Toplumsal Cinsiyet, İşgücü Piyasaları ve Refah Rejimleri: Türkiye'de Kadın İstihdamı. TÜBİTAK.

Buğra, A., & Özkan, Y. (2014): Türkiye'nin Ekonomik Kalkınma Sürecinde Modernleşme, Dini Muhafazakarlık ve Kadın İstihdamı. İçinde Akdeniz'de Kadın İstihdamının Seyri. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bulut, G. (2010): Direnişin "Bilinç" İle İmtihanı. İçinde Tekel Direnişi Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi. İstanbul: Nota Bene.

Bürkev, Y. (2010): TEKEL Direnişi: Ne Eskinin Basit Devamı Ne Yeninin Kendisi. Içinde G. Bulut (Ed.), Tekel Direnişi Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi. İstanbul: Nota Bene.

Çakır, S. (2007): Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi. İçinde B. Örs (Ed. Modern Siyasal İdeolojiler. İstanbul: Bilgi University Publishing

Çakır, S. (2016): Osmanlı Kadın Hareketi. İstanbul: Metis Yayınları.

Çakır, S., & Alkan, A. (2012): Osmanlı İmparatorluğu'ndan Modern Türkiye'ye Cinsiyet Rejimi: Süreklilik ve Kırılmalar. İçinde F. Alpkaya & B. Duru (Ed.), 1920'den Günümüze: Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim. Ankara: Phoneix.

Davutoğlu, A. (2018): Kadın Direnişçilerin Gözünden Bir Direniş Öyküsü: Gebze Bericap Örneği. Çalışma ve Toplum Dergisi, (3).

Dedeoğlu, S. (2009): Eşitlik mi Ayrımcılık mı? Türkiye'de Sosyal Devlet, Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Kadın İstihdamı. Çalışma ve Toplum Dergisi, (2), 41-54.

Delphy, C. (2016): Baş Düşman. İçinde G. Acar-Savran & N. Tura-Demiryontan (Ed.), Kadının Görünmeyen Emeği (3. baskı:89-114). İstanbul: Yordam Kitap.

Devlet İstatistik Enstitüsü. (1992): İstatistiklerle Kadın 1927-1990. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

Devlet Planlama Teşkilatı & World Bank. (2009): Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımı: Eğilimler, Belirleyici Faktörler ve Politika Çerçevesi (Sy 48508-TR). T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı-World Bank.

Donovan, J. (2013): Feminist Teori. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ecevit, Y. (1992): Türkiye'de Kadın İşgücünün Marjinalliği. Bülten Dergisi, (11).

Ecevit, Y. (1993a): Aile, Kadın ve Devlet İlişkilerinin Değerlendirilmesinde Klasik ve Yeni Yaklaşımlar. Kadın Araştırmaları Dergisi, (1).

Ecevit, Y. (1993b): Kentsel Üretim Sürecinde Kadın Emeğinin Konumu ve Değişen Biçimleri. İçinde 1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ecevit, Y. (1998): Türkiye'de Ücretli Kadın Emeğinin Toplumsal Cinsiyet Temelinde Analizi. İçinde A. Berktay Hacımirzaoğlu (Ed.), 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Ecevit, Y. (2007): Türkiye'de Kadın Girişimciliğine Eleştirel Bir Yaklaşım. Ankara: Uluslararası Çalışma Ofisi.

Ecevit, Y. (2008): İşgücüne Katılım ve İstihdam. İçinde Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği : Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri. TÜSİAD:KAGİDER.

Engels, F. (2008): Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni. İstanbul: Sol Yayınları.

Ergüder, B. (2008): Emek Denetimi, Panopticon ve Beden Politikaları: Novamed Örneği. Program adı: Sınıf Çalışmaları Sempozyumu.

Ergüneş, N. (2008): Neoliberalizm, Enformelleşme ve Kadın Emeği. İktisat Dergisi (498) 24-30.

Ergüneş, N. (2015): Kadın İstihdamı, Evet Ama Nasıl? Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi (MSG), 15(56).

Feminist Politika. (2009): Novamed Direnişi Sonrası. Feminist Politika Dergisi, (4), 8-9.

Fougner, T., & Kurtoğlu, A. (2011): Transnational Labour Solidarity and Social Movement Unionism: Insights From and Beyond a Women Workers' Strike in Turkey: Transnational Labour Solidarity and Social Movement Unionism. British Journal of Industrial Relations, 49, s353-s375. https://doi.org/10.1111/j.1467-8543.2010.00801.x

Fraser, N. (1998): Social Justice in the Age of İdentity Politics. Redistribution, Recognition, Participation. Discussion Paper.

Fraser, N. (2012): Feminism, Capitalism and the Cunning of History. Fondation Maison des Sciences de l'homme, (12).

Fraser, N., Bhattacharya, T., & Arruzza, C. (2019): %99 İçin Femimizm: Bir Manifesto. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Freire, P. (1991): Ezilenlerin Pedagojisi. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Gramsci, A. (2018): Gramsci Kitabı : Seçme Yazılar 1916-1935 (3. baskı; D. Forgacs, Ed.). Dipnot Yayınları.

Güler, M. A. (2015): Ulusal İstihdam Stratejisi Bağlamında Türkiye'de Güvencesiz Çalışma. Çalışma ve Toplum Dergisi, (3).

Günindi Ersöz, A. (2015): Özel Alan/Kamusal Alan Diktomisi: Kadınlığın Doğası ve Kamusal Alandan Dışlanmışlığı. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 18(1), 80-102.

Güre Şenalp, S. (2014): Başka Bir Aile Mümkün mü?- İkinci Oturum Moderatör Raporu. Program adı: Başka Bir Aile Mümkün mü?, İstanbul.

Hacısalihoğlu, E., Uğurlu, G., & Özdemir, G. Y. (2010): 21. Yüzyılda Sosyal Hak Mücadelesi: TEKEL Direnişi. Program adı: Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu.

Hartmann, H. (2016): Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği. İçinde G. Acar-Savran & N. Tura-Demiryontan (Ed.), Kadının Görünmeyen Emeği (3. baskı:157-206). İstanbul: Yordam Kitap.

Harvey, D. (2002): Sınıfsal Yapı ve Mekânsal Farklılaşma Kuramı. İçinde A. Alkan & B. Duru (Ed.), 20. Yüzyıl Kenti (ss. 147–172). Ankara: İmge Yayınevi.

İlkkaracan, İ. (1998): Kentli Kadınlar ve Çalışma Yaşamı. İçinde A. Berktay Hacımirzaoğlu (Ed.), 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler (ss. 285-302). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

İlkkaracan, İ. (2012): Feminist Politik İktisat ve Kurumsal İktisat Çerçevesinde Kadın İstihdamı Sorununa Farklı bir Yaklaşım. İçinde A. Makal & G. Toksöz (Ed.), Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.

İzdeş, Ö. (2010): "Türkiye'nin Krizleri Önce Kadınları Vuruyor" Mit mi Gerçek mi?: Emek Piyasasından Yanıtlar. İçinde Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği - Türkiye Örneği (133.-182. bs). Sosyal Araştırmalar Vakfı (SAV).

Kaldıraç Yayınevi (Ed.). (2010): Tekel Direnişi Dersleri 2010: Sendikalarımızı Geri Alacağız. İstanbul: Kaldıraç Yayınevi.

Kandiyoti, D. (2013): Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar. Metis Yayınevi.

Kardam, F., & Toksöz, G. (2004): Gender-Based Discrimination at Work in Turkey: A Cross-Sectoral Overview. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 59(4), 151–172.

Kazgan, G. (1979): Türk Ekonomisinde Kadınların İşgücüne Katılması, Mesleki Dağılımı, Eğitim Düzeyi ve Sosyoekonomik Statüsü. İçinde N. Abadan-Unat (Ed.), Türk Toplumunda Kadın (ss. 155-189). Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını.

Kıran, M. D. (2017): Grev ve Direnişlerde Kadın Deneyimleri-Tekel Direnişi Örneği. Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.

Kırpık, C. (2004): Osmanlı Devleti'nde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

KİHP. (2001): Pekin +5: Birleşmiş Milletler'de Kadının İnsan Hakları ve Türkiye'nin Taahhütleri (A. Berktay Hacımirzaoğlu & E. Anıl, Ed.). Kadının İnsan Hakları Projesi (KİHP) Yeni Çözümler Vakfı İrtibat Bürosu.

Kocacık, F., & Gökkaya, V. (2005): Türkiye'de Çalışan Kadınlar ve Sorunları. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 6(1), 195-219.

Kumlu, S. (2012): Neoliberal Çağda İşçi Sınıfının Konumu ve Sınıf Hareketi: 4/C ve TEKEL Direnişi Örneği. Ankara Üniversitesi, Ankara.

Lordoğlu, K. (2006): Enformel İstihdam ve Türkiye Kaynakları. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 55(1), 45-60.

Makal, A. (2001): Türkiye'de 1950-1965 Döneminde Ücretli Kadın Emeğine İlişkin Gelişmeler. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 56(2), 1. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001830

Makal, A. (2010): Türkiye'de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emeği. Çalışma ve Toplum Dergisi, (2), 13-39.

Makal, A. (2012): Türkiye'de Kadın Emeğinin Tarihsel Kökenleri : 1920-1960. Içinde A. Makal & G. Toksöz (Ed.), Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.

Marx, K. (2011): 1844 El Yazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe. Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (2017): Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi Cilt 1 (10. baskı; M. Selik & N. Satlıgan, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.

Marx, K., & Engels, F. (2004): Alman İdeolojisi (Feuerbach). Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K., & Engels, F. (2009): Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştiri'nin Eleştirisi Bruno Bauer ve Hempalarına Karşı (K. Somer, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.

Mayo, P. (2011): Gramsci, Freire ve Yetişkin Eğitimi: Dönüştürücü Eylem Fırsatları (A. Duman, Çev.). Ankara: Ütopya Yayınları.

Mies, M. (2012): Ataerki ve Birikim : Uluslararası İşbölümünde Kadınlar. Ankara: Dipnot Yayınları.

Molyneux, M. (2016): Ev Emeği Tartışması ve Ötesi. İçinde G. Acar-Savran & N. Tura-Demiryontan (Ed.), Kadının Görünmeyen Emeği (3. baskı:115-155). İstanbul: Yordam Kitap.

Mütevellioğlu, N. (2010): Özelleştirmelerin Krizine Karşı Toplumsal Olanı Savunmak. İçinde G. Bulut (Ed.), Tekel Direnişinin Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi. İstanbul: Nota Bene Yayınevi.

Narin, Ö. (2011): "Uzay Çağında Sosyal Adalet Arayışı" 1969 Alpagut Olayı. Sendika.org, 15.

Özar, Ş. (2012): Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Kadın Emeği ve İstihdamı Politikaları: Kadın Hareketi, Sendikalar, Devlet ve İşveren Kuruluşları. İçinde F. Alpkaya & B. Duru (Ed.), Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.

Özbudun, S. (2015): Marksizm ve Kadın : Emek, Aşk, Aile. Tekin Yayınları.

Özbudun, S. (2019): Kadınların Başkaldırı Tarihi veya "Önce Kadınları Vurun". Program adı: Toplumsal Mücadelede Kadın, Ankara.

Özkazanç, A. (2012): Cumhuriyet Dönemi'nde Siyasal Gelişmeler – Tarihsel-Sosyolojik Bir Değerlendirme. İçinde F. Alpkaya & B. Duru (Ed.), 1920'den Günümüze: Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Özuğurlu, M. (2010): Tekel Direnişi: Sınıflar Mücadelesi Üzerine Anımsamalar. İçinde G. Bulut (Ed.), Tekel Direnişi Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi. İstanbul: Nota Bene Yayınevi.

Özveri, M. (2012): Güvencesiz Çalışmanın Hukuki Dayanakları. Çalışma ve Toplum, 2(33), 147–172.

Petrol-İş. (2006a, Kasım): Novamed'de Kızlar Grevde: İçerdeki Arkadaşları da Yanımıza Çağırıyoruz. Petrol-İş Kadın Dergisi, (21).

Petrol-İş. (2006b, Kasım): Onurlu Mücadelemizi Sürdürüyoruz. Petrol-İş Kadın Dergisi, (21).

Petrol-İş. (2007a): Direnişte Bir Yıl: 25 Eylül'de Novamed'deyiz. Petrol-İş Kadın Dergisi, (24).

Petrol-İş. (2007b): Grev Çadırında 365 Gün. Petrol-İş Kadın Dergisi, (25).

Petrol-İş. (2007c, Mayıs): Çağlayan'da 8 Mart Mitingindeydik: "Bursa'da yandık, Ceylanpınar'da boğulduk, Novamed'de direnişteyiz". Petrol-İş Kadın Dergisi, (23).

Petrol-İş. (2007d, Kasım): Dünya Sendikalarından Mesaj Yağdı. Petrol-İş Kadın Dergisi, (25).

Petrol-İş (Ed.): (2008a). Novamed Grevi "Küresel Sermayeye Karşı Küresel Kadın Dayanışması". Petrol-İş Yayınları.

Petrol-İş. (2008b, Mart): Novamed'li Kadınlar Artık Fabrikada. Petrol-İş Kadın Dergisi, (26).

Petrol-İş. (2008c, Aralık): "Sendikaya Katılmamın En Büyük Nedeni Kadın Olmaktı" Düzce'de Desa'nın Direnen Kadınları İle Konuştuk. Petrol-İş Kadın Dergisi, (29), 20-21.

Petrol-İş. (2010a, ubat): Her Yer TEKEL Her Yer Direniş! Petrol-İş Kadın Dergisi, (34).

Petrol-İş. (2010b, ubat): Türk-İş Önünde Tekel İşçisi Kadınlar. Petrol-İş Kadın Dergisi, (34).

Reed, E. (1985): Kadın Özgürlüğünün Sorunları. Yazın Yayıncılık.

Sallan Gül, S., & Kahraman, F. (2009): Tekel Direnişçilerinin Eylemi ve 4/C'nin Düşündürdükleri. Toplum ve Demokrasi, 3(5), 233-237.

Sallan Gül, S., & Altındal, Y. (2016): Türkiye'de Kadın Girişimciliğinin Serüveni: Başarı Mümkün mü? Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21(4).

Saygılıgil, F. (2014): Sokakta Bir Gazeteci: Suat Derviş. Fe Dergi 6 (1).

Saygılıgil, F. (2018): Bir Kadın Grevi: Serbest Bölge'de Kadın İşçi Olmak (1. basım). İstanbul: Güldünya Yayınları.

Sayılan, F. (2012): Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim. Education in Turkey.

Sayılan, F., & Türkmen, N. (2010): Tekel Direnişi: Ekmek ve Gül. İçinde Tekel Direnişi Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi. İstanbul: Nota Bene Yayınevi.

Schein, E. (2002): Örgütsel Kültür. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4(3). Geliş tarihi gönderen http://acikerisim.deu.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/20.500.12397/5441/4.3%20akbaba.pdf?sequence=1

Scott, J. C. (2014): Tahakküm ve Direniş Sanatları. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sencer, O. (1969): Türkiye'de İşçi Sınıfı : Doğuşu ve Yapısı. Habora Yayınları.

Soysal, A. (2010): Türkiye'de Kadın Girişimciler: Engeller ve Fırsatlar Bağlamında Bir Değerlendirme. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 65(1), 83-114. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002153

Şafak, C. (2006): Türkiye'de Toplu Pazarlığın Değişen Çizgisi (1980-2005). Çalışma ve Toplum Dergisi, (3).

Tan, E. M. (1979): Kadın : Ekonomik Yaşamı ve Eğitimi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Taştan, O. C. (2015): Türk-Metal Üyesi İşçilerin 2015 Eylemleri: Metal Sektöründe Fabrika Rejimi Üzerine Mücadelelerin Tarihi Açısından Bir Değerlendirme. Mülkiye Dergisi, 39(3).

Toksöz, G. (1994): Kadın Çalışanlar ve Sendikal Katılım. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 49(03).

Toksöz, G. (2007): Türkiye'de Kadın İstihdamının Durumu. Ankara: Uluslararası Çalışma Ofisi.

Toksöz, G. (2009): Kriz Koşullarında Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden İşgücü Piyasaları. Ankara: ILO.

Toksöz, G. (2012): Kalkınmada Farklı Yörüngeler: Kadın İstihdamı'nda Farklı Örüntüler Işığında Türkiye'de Kadın İstihdamı. İçinde A. Makal & G. Toksöz (Ed.), Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.

Toksöz, G. (2016): Kadın'dan Aile'ye Geçiş: AKP Döneminin İstihdam Politikalarının Toplumsal Cinsiyet Açısından Analizi. Journal für Entwicklungspolitik, 32, 64-83. https://doi.org/10.20446/JEP-2414-3197-32-1-64

Turgay, F. (2017): 1960-1963 Dönemi İşçi Eylemlerine Aşağıdan Bakmak. İnsan ve İnsan Dergisi, 4(13), 253-263. https://doi.org/10.29224/insanveinsan.298800

TÜİK. (2012): İstatistiklerle Kadın-2011. Türkiye İstatistik Kurumu.

Türkmen, N. (2011): Sosyal Eylem İçinde Öğrenme: Tekel Direnişi Örneği. Ankara Üniversitesi, Ankara.

Türkmen, N. (2012): Eylemden Öğrenmek: TEKEL Direnişi ve Sınıf Bilinci (1. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Urhan, B. (2014): Sendikasız Kadınlar, Kadınsız Sendikalar: Sendika - Kadın İlişkisinde Görülen Sorun Alanlarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. İstanbul: Kadınlarla Dayanışma Vakfı.

Ustubici, A. (2009): Export-Processing Zones and Gendering the Resistance: "Women's Strike" in Antalya Free Zone in Turkey. New Working Paper Series, London: London School of Economics, Gender Institute, 55.

Ünlütürk Ulutaş, Ç., & Pala, H. Z. (2012): Sendikalarda Kadın Sesi: Türkiye'de Sendikalar ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği. IV. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu Bildiri Kitabı içinde, İstanbul: Petrol İş Yayını, 117, 293–310.

Vogel, L. (1990): Marksist Teoride Kadın. Pencere Yayınları.

Yaman, M. (2009): Geç Kapitalistleşen Ülkelerde Krizlerin Kadınların Hayatında Yarattığı Güçlükler. Program adı: Anadolu International Conference in Economics. Geliş tarihi gönderen https://docplayer.biz.tr/27494364-Gec-kapitalistlesen-ulkelerde-krizlerin-kadinlarin-hayatinda-yarattigi-guclukler.html

Yaman, M. (2010): Ücretli İş ve Ücretsiz Bakım Emeği Ekseninde Kadın Emeği: 1980'lerden 2000'lere. İçinde M. Yaman & S. Dedeoğlu (Ed.), Kapitalizm Ataerkillik ve Kadın Emeği: Türkiye Örneği. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı (SAV).

Yaman, M. (2013): Aile, Erkek Egemenliği ve Kadının Toplumsal Konumu: Ailenin , Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni'ne Yeniden Bakış. İçinde Ataerkil Kapitalist Tahakküm Altında Kadın Emeği, Kadın Bedeni: Seçme Yazılar (1. baskı:71-93). İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı (SAV).

Yaman, M. (2016): Türkiye'de Sanayi ve İstihdam Stratejileri Çerçevesinde Kadın İstihdamının Yönelimleri. Içinde S. Dedeoğlu & M. Yaman (Ed.), Kapitalizm-Ataerkillik ve Kadın Emeği: Neoliberal ve Muhafazakar Dönem. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı (SAV).

Yaman Öztürk, M., & Dedeoğlu, S. (2010): Kapitalizm ve Ataerki İlişkisi Çerçevesinde Kadın Emeği. İçinde Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği: Türkiye Örneği (ss. 9-24). İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı (SAV).

Yelsalı Parmaksız, P. (2017): Women and the Paternal State: A Maternalist Frame For Gender Equality. İçinde Bohn&Yelsalı Parmaksız (Ed.) Mothers in Public and Politicial Life: Demeter Press.

Yici, Ö. (2010): Kırkbir Uzun Gün: Berec Grevi : "Nedenleri, Sosyal Kanunlar Yönünden Yüzeye Çıkardıkları" (H. Koçak, Ed.). İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.

Yumuş, A. (2011): Kalkınma Planları Çerçevesinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Anlayışının Ekonomik, Toplumsal Ve Siyasal Boyutları.

Zetkin, C. (1988): Clara Zetkin Kadın Sorunu Üzerine Seçme Yazılar. İnter Yayınları.

Zihnioğlu, Y. (2003) Kadınsız İnkılap. Metis Yayınları.

http://akpkarnesi.catlakzemin.com, Erişim: 27.05.2019

http://bianet.org/biamag/diger/114646-iki-kadin-isci-meha-direnisini-anlatiyor, Erişim: 13.07.2019

http://bianet.org/bianet/toplum/176154-avon-da-direnis-suruyor-calisma-kosullarinda-kazanimlar-var, Erişim: 27.05.2019

http://cloudsdomain.com/uploads/dosya/16684.pdf, Erişim: 12.07.2019

http://direnisteyiz26.org/pariste-flormar-iscileriyle-dayanisma-eylemi, Erişim: 13.07.2019

http://disk.org.tr/2018/03/61-milyon-issiz-issizlik-kiskacinda-kadinlar-ve-gencler-var, Erişim: 12.07.2019

http://haber.sol.org.tr/emek-sermaye/flormar-patronlari-direnen-isciler-ile-calisan-isciler-arasina-dikenli-tel-cekti-238062, Erişim: 21.05.2018

http://sendika63.org/2018/06/kadinlardan-aciklayabiliriz-diyen-flormara-yanit-direnisteki-iscilere-aciklama-yapin-496437, Erişim: 20.05.2019

http://sendika63.org/2018/07/flormar-iscileri-kadikoydeydi-sonuna-kadar-savasacagiz-502746, Erişim: 20.05.2019

http://sendika63.org/2018/07/flormarda-sendika-dusmanligi-devam-ediyor-direniscilere-el-sallayan-yedi-isci-isten-cikarildi-501429, Erişim: 20.05.2019

http://sendika63.org/2018/08/flormarda-84-gundur-direnen-iscilere-polis-tacizi-505637, Erişim: 20.05.2019

http://sendika63.org/2018/12/kadinlar-birlikte-gucluden-226-gundur-direnen-flormar-iscilerine-ziyaret-524107, Erişim: 20.05.2019

http://sendika63.org/2018/12/kadinlar-birlikte-gucluden-uluslararasi-sendikalara-flormar-iscileri-ile-dayanismayi-buyutme-cagrisi-522404, Erişim: 20.05.2019

http://sendika63.org/2019/03/8-mart-dunya-kadinlar-gununde-ankarali-kadinlar-sokaktaydi-hayati-orgutluyoruz-536584, Erişim: 27.05.2019

http://uidder.org/flormar_iscileriyle_soylesi.htm, Erişim: 20.05.2019

http://www.bukak.boun.edu.tr/?p=96, Erişim: 20.05.2019

http://www.ceidizleme.org/medya/dosya/76.pdf, Erişim: 12.07.2019

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/946482/Yuksel_Direnisi_500_gundur_devam_ediyor__Geri_adim_yok.html, Erişim: 27.05.2019

http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/1034347/Aile_ve_Calisma_Bakanligi_neden_birlesti_.html, Erişim: 20.05.2019

http://www.keig.org/kadin-istihdaminin-artirilmasi-ve-firsat-esitliginin-saglanmasi-genelgesindeki-degisiklikler-guncelleme-degil-esitsizligi-artirma, Erişim: 20.05.2019

http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Onuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2014-2018.pdf, Erişim: 26.05.2019

http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf, Erişim: 03.08.2019

http://www.sosyalistfeministkolektif.org/kampanyalar/tarihimizden-kampanyalar/novamed-greviyle-kad-n-dayan-smas, Erişim: 20.05.2019

https://bianet.org/bianet/emek/197809-kadin-ve-lgbti-orgutlerinden-flormar-i-boykot-cagrisi, Erişim: 20.05.2019

https://bianet.org/cocuk/emek/101997-5-kadin-isci-oldu-cezasi-182-bin-ytl, Erişim: 20.05.2019

https://ekmekvegul.net/ekmek-ve-gul-tv/flormar-iscileri-direnisin-yasamlarini-nasil-etkiledigini-anlatiyor, Erişim: 20.05.2019

https://ekmekvegul.net/etkinlik-takvimi/feministlerden-flormar-direniscilerine-destek, Erişim: 20.05.2019

https://ekmekvegul.net/gundem/222-gununde-flormar-direnisi-her-yerde, Erişim: 20.05.2019

https://ekmekvegul.net/gundem/flormar-iscilerinden-25-kasim-cagrisi, Erişim: 20.05.2019

https://ekmekvegul.net/gundem/gripinde-anlasma-saglandi-kadin-isciler-ozguven-kazandi, Erişim: 27.05.2019

https://ekmekvegul.net/gundem/kadinlar-birlikte-gucluden-flormara-direnisiniz-bize-umut-veriyor, Erişim: 20.05.2019

https://ekmekvegul.net/gundem/metal-iscisi-kadinlar-flormar-iscilerini-ziyaret-etti, Erişim: 20.05.2019

https://t24.com.tr/haber/oecd-turkiyede-kadinlar-ayni-isi-yaptiklari-erkeklerden-yuzde-20-daha-az-kazaniyor,575982, Erişim: 20.05.2019

https://tr.boell.org/tr/2015/05/08/pekin-20de-kuresel-duzeyde-kadin-haklari, Erişim: 20.05.2019

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007 Erişim: 12.07.2019

https://www.artigercek.com/haberler/aile-ve-sosyal-politikalar-bakanligi-nin-kaldirilmasi-ne-anlama-gelir, Erişim: 20.05.2019

https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44248357, Erişim: 20.05.2019

https://www.evrensel.net/haber/248424/sut-beyaziydi-elleri-ama-karaydi-olum, Erişim: 20.05.2019

https://www.evrensel.net/haber/306133/ihrac-edilen-mimar-alev-sahin-oturma-eylemi-baslatti?a=cc7f4, Erişim: 20.05.2019

https://www.evrensel.net/haber/353689/tayas-gida-iscisinden-flormar-iscisine-destek-yalniz-degilsiniz, Erişim: 20.05.2019

https://www.evrensel.net/haber/353829/flormarda-haklari-icin-mucadele-eden-iscilere-provokatif-saldiri, Erişim: 20.05.2019

https://www.evrensel.net/haber/354166/flormarda-arabulucu-gorusmesi-basladi, Erişim: 20.05.2019

https://www.evrensel.net/haber/354960/sendika-icin-direnen-flormar-iscileri-biz-bayrama-1-ay-once-girdik, Erişim: 20.05.2019

https://www.evrensel.net/haber/355340/flormar-iscileri-direnislerinin-38-gununde-gebze-osbde-yurudu, Erişim: 20.05.2019

https://www.evrensel.net/haber/356320/flormar-direnisine-tys-destegi-dunyayi-emek-guzellestirecek, Erişim: 20.05.2019

https://www.evrensel.net/haber/357609/flormar-iscilerine-uluslararasi-destek-hakli-direnisinizin-yanindayiz, Erişim: 20.05.2019

https://www.evrensel.net/haber/361791/flormar-iscileri-direnisi-cenevreye-tasidi, Erişim: 20.05.2019

https://www.evrensel.net/haber/363043/direnisin-ilk-kazanimi-mahkeme-flormari-tazminata-mahkum-etti, Erişim: 20.05.2019

https://www.evrensel.net/haber/366958/flormar-iscisine-yasak-uzerine-yasak, Erişim: 20.05.2019

https://www.evrensel.net/haber/369499/izbanda-calisan-kadin-isciler-gecinebilmek-icin-grevdeyiz, Erişim: 20.05.2019

https://www.evrensel.net/haber/369682/sibas-iscileri-yeni-yila-direnisle-giriyor?a=f4b2829, Erişim: 20.05.2019

https://www.evrensel.net/haber/374873/8-mart-mitingi-krize-siddete-savasa-karsi-gucumuz-birligimiz, Erişim: 20.05.2019

https://www.evrensel.net/haber/375232/flormarda-anlasma-saglandi-direnis-sona-erdi, Erişim: 20.05.2019

https://www.evrensel.net/yazi/81872/calisma-sosyal-hizmetler-ve-aile-bakanligi-ne-is, Erişim: 20.05.2019

https://www.petrol-is.org.tr/haber/direnisin-simgesi-flormar-iscisi-kazandi-dayanisma-kazandi-12310, Erişim: 20.05.2019

https://www.petrol-is.org.tr/kadindergisi/sayi59/flormar.htm, Erişim: 20.05.2019

https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/pekin.pdf, Erişim: 12.07.2019

EKLER

EK 1: BİLGİLENDİRİLMİŞ ONAM

Merhaba!

Bu çalışmayı İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Yüksek Lisans bölümünde bitirme tezim için Prof Dr. Serpil Çakır'ın danışmanlığında yürütüyorum. "Türkiye'de 2000 Sonrası İşçi Hareketi'nde Kadınlar" başlığı ile yürütttüğüm bu çalışmada Türkiye'de 2000'li yılların başına kadar olan süreçte ve sonrasında işçi hareketi ve sendikal hareketin kadınlar açısından nasıl farklılaştığını, kadınların işçi hareketi içinde nasıl konumlandığını, nasıl deneyimler elde ettiğini araştırıyorum. Bu doğrultuda işçi hareketinin içinde yer alan kadınların yaşadıkları siyasal ve öznel deneyimlere odaklanmayı amaçlıyorum.

Sizlerle yaklaşık 1 saatlik görüşmeler yapacağım ve bu görüşmelerin ses kaydını alacağım. Bu ses kayıtları ve görüşmelere dair notlar siz istemediğiniz sürece hiçbir şekilde kullanılmayacak ve yayınlanmayacak. Onay verdiğiniz takdirde görüşmeler sadece araştırma için kullanılacak. Kimlik bilgilerinize yer verilmeyecek, takma isimler kullanılacak.

Araştırmaya katılım tamamen gönüllülük esasına dayalıdır. Rahatsızlık duyduğunuz bir durum olursa istediğiniz zaman görüşmeyi sonlandırabilirsiniz.

Araştırma sona erdiğinde ve tezi kaleme aldığımda çalışmanın öznesi olan sizlerle tüm elde ettiğim sonuçları ve tezin tam metnini paylaşacağım.

Araştırmaya katıldığınız ve kadınların özgürlüğü için bir adım daha atmamıza vesile olduğunuz için teşekkür ederim.

Ayça Tezerişir
İstanbul Üniversitesi
Kadın Çalışmaları Y.L öğrencisi

Şartları okudum ve kabul ediyorum.

İmza:

Tarih:

EK 2: SORU FORMU

1- İsim/rumuz belirleme

2-Yaş

3-Medeni durum

4-Eğitim durumu

5-Çocuk sayısı

6-Kaç yıldır iş hayatındasınız?

7-Flormar'da kaç senedir çalışıyorsunuz?

8-Flormar'da neler oluyor? Şu anki durum hakkında biraz bilgi verebilir misiniz?

9-Sizi bu direnişin içinde yer almanızı sağlayan etkenler nelerdi?

10-Bu direniş ile ilgili öngörüleriniz, hedefleriniz neler? Sizce bundan sonra nasıl ilerler süreç?

11-Sendikanızın bu konudaki tutumu nasıl?

12-Size çevrenizde destek veren kişiler kimler? Neler söylüyorlar?

13-Desteklemeyenler, onaylamayanlar kimler? Neler söylüyorlar?

14-Bu direniş yaşamınızda neleri değiştirdi ve değiştiriyor? Bir kadın olarak böyle bir deneyimin içinde yer almak size nasıl hissettiriyor?

15-Bu direnişle evde,özel yaşamınızda değişen dönüşen şeyler var mı?

16-Sizce ideal çalışma koşulları nasıl olmalı? İşçilerin özgürleşmesi ne demek?

17-Bir kadın olarak yaşamınızdaki zorluklar neler?

18-Bir işçi olarak yaşamınızdaki zorluklar neler?

19-Sizce kadınların özgür olması ne demek?